

פרצות "הפ-הפ" של שנת 1819 בגרמניה על רקען ההיסטורי

Author(s): י' כ"ץ

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 4 (תשל"ג), pp. 62-115

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70051505>

Accessed: 22/11/2011 06:59

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

פרעות הפ־הפ של שנת 1819 בגרמניה על רקען ההיסטורי

מאת יעקב כ"ץ

פרעות "הפ־הפ" של שנת 1819 נזכרות בכל ספרי ההיסטוריה העוסקים בתקופה החדשה בתולדות ישראל. בספרים המסכמים של תולדות גרמניה אין המאורעות תופסים כמעט מקום — יוצא מן הכלל היא "תולדות גרמניה במאה הי"ט" אשר להינריך פון טרייטשקה¹. אולם בתולדות מקצת הערים והמחוזות, מקום המעשים, וביחוד בהיסטוריה של העיר וירצבורג — ששם החלו הפרעות, הוקצה מקום נכבד למהומות². מחקר מיוחד לנושא יש רק אחד, מאמרה של אליאונורה סטרלינג, משנת 1950³, אם נתעלם ממאמרו של י. ליפשיץ שנזכירו להלן ואשר אין בו חידוש. באחרונה נגע יעקב טורי במאמר קטן בצד אחד של הבעיה, בשאלה האם נתגלו בימי הפרעות סימנים של התגוננות מצד היהודים⁴. מבחינת השימוש במקורות חלה התקדמות ניכרת. גרץ ביסס את תיאורו על ידיעות מן העתונות ועל מקורות ספרותיים מעטים⁵ — ופיליפסון⁶ ודובנוב⁷ העתיקו את דבריו — האחרון תוך שיבושם של כמה מן הפרטים. אף טרייטשקה לא עלה על גרץ בשימוש במקורות. ההיסטוריונים האחרונים, יהודים וגרמנים כאחד, נזקקו למקצת מן התעודות הרשמיות המצויות בארכיונים של הערים והממשלות הנוגעות בדבר. אין צורך לומר כי התעודות מעלות פרטים מדויקים וממשיים יותר מאשר ההכללות שבעתונות

- 1 Heinrich von Treitschke, Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert Leipzig 1927, vol. II, pp. 519–528 (להלן — טרייטשקה). אליאונורה סטרלינג במאמר המובא להלן בהערה 3 מונה את ההיסטוריונים היהודים (עמ' 106, הערה 1) והלא־יהודים (עמ' 107, הערה 2) הנוגעים בנושא. יש להוסיף עתה Stefan Schwarz, Die Juden in Bayern im Wandel der Zeiten, München und Wien 1963, pp. 213–218.
- 2 Leo Günther, Würzburger Chronik, Personen und Ereignisse von 1802–1848 Würzburg 1925, vol. III, pp. 393–421 (להלן — גינטר). אין ספר זה בספריה הלאומית בירושלים. למרבה הפלא אף אליאונורה סטרלינג לא השתמשה בספר במאמרה, רק בספרה המובא להלן (הערה 13) משנת 1956. על המהומות בדרמשטדט יש בספרו של Adolf Müller, Die Entstehung der Hessischen Verfassung von 1820, Darmstadt 1831, pp. 52–54.
- 3 E. O. Sterling, Anti-Jewish Riots in Germany in 1819: A Displacement of Social Protest, Historia Judaica, vol. XII (1950), pp. 105–142 (להלן — סטרלינג, מהומות).
- 4 "טורי, הגנה עצמית בימי פרעות הפ־הפ", ילקוט מורשת, יד (תשל"ב), עמ' 107–116 (להלן — טורי).
- 5 H. Graetz, Geschichte der Juden, vol. XI, Leipzig 1900², pp. 324–328 (להלן — גרץ).
- 6 M. Philippson, Neueste Geschichte des Jüdischen Volkes, Leipzig 1907, vol. 1, pp. 101–103.
- 7 ש' דובנוב, דברי ימי עם עולם, תל־אביב 1958, כרך תשיעי (להלן — דובנוב), עמ' 8–10. על השיבושים בדברי דובנוב להלן הערה 20, 73.

ובמקורות הספרותיים. עדויות מפי יהודים על מה שעבר עליהם בימי הפרעות יש רק שנים שהן שלוש. "הגזירה העבה" של ליזר קרפט מקהילת היידינגספלד הסמוכה לוירצ-בורג ורישום קצר ביומנו של שמש הקהילה יואל בן יעקב. שני מקורות אלה נדפסו על ידי מ. ל. במברגר עוד בשנת 1905⁸ וחזרו ונתפרסמו על ידי י. ליפשיץ⁹ אך הוא לא השכיל לנצלם במאמרו שהקדים למקורות. היסטוריונים אחרים לא נזקקו לעדויות אלה¹⁰, ואמנם כתובה "הגזירה" של ליזר קרפט בלשון יידיש-דייטש נלעגת ובסגנון קלוקל ומבולבל. ואף על פי כן עולים מעדות פנימית זו פרטים העשויים להשלים או לתקן את התמונה המורכבת על פי מקורות חוץ. מקור פנימי חשוב הוא ספר הפרוטוקולים של קהילת המבורג המלווה את המאורעות יום אחרי יום¹¹. יעקב טורי נזקק למקור זה אך לא העלה ממנו אלא פרטים מעטים לצרכיו.

לאמתו של דבר חסר עדיין תיאור היסטורי עניני שיקיף את המאורע במידה כל-ארצי ויתבסס על בדיקה בקורתית של כל סוגי המקורות — ונותרו מכל הסוגים שבכתב ושבדפוס שנעלמו עד עתה מעיני החוקרים, כפי שנראה להלן. המאמר היחידי המציג לעצמו מטרה מעין זו הוא, כאמור, זה של אליאונורה סטרלינג. אלא שההיסטוריונית חשובה זו יותר משגלתה ענין בתיאור הפרשה לגופה, היתה מעונינת בגילוי משמעותה ההיסטורית. סטרלינג ביקשה לראות את המאורעות הנוגעים ליהודים על הרקע ההיסטורי הכלל-גרמני. פרעות הפ"ה משמשות לה דוגמא לכלל התקף, לדעתה, לגבי רדיפות היהודים בגרמניה לפני 1819 ואחריה "עד היום הזה. כל התקריות האלה אירעו ברגעים של משבר חמור ובימים שהדיכוי וסיכול שאיפות העם היו קשים ביותר. משמצאו את צרכיהם הסוציאליים והאנושיים מנועים (frustration), פנו בני העם ביסוריהם (agony) נגד המטרה הקרובה והפגיעה ביותר — היהודים"¹².

והנה המגמה לתלות את הפרעות של 1819 בגורם פוליטי או סוציאלי חיצוני אינה חדשה. אף גרץ אמר כבר אגב כי הלאומנים הגרמניים ביקשו קרבן לזעמם ובאשר לא יכלו למנהיגי המדינות, מטרניך ופמליתו שהיו אויביהם האמיתיים, הפנו את קצפם נגד היהודים. על נוסחה זו חזרו פיליפסון ודובנוב¹³. אמת, הסברה של סטרלינג מעמיק, מנומק ומתוחכם יותר. היא אינה רואה את היהודים סתם שעיר לעזאזל. מבטא מקיף את המצב הסוציאלי והפוליטי של החברה הגרמנית כולה, היא מבחינה בגורמי תסכול מרובים של השכבות השונות ומניחה כי הצטברות הלחץ חפשה לעצמה מוצא ודחפה למחאה חברתית. משנמצאה הדרך הישרה להתפרצות חסומה נצמדה המחאה לאוביקט

8 M. L. Bamberger, Beiträge zur Geschichte der Juden in Würzburg-Heidingsfeld (להלן — במברגר) 1905, pp. 17–26.

9 י. ליפשיץ, דער קאמף קעגן יידישער גלייכבאריכטיקונג אין דייטשלאנד און די העפ"העפ באוועגונג, ייווא בלעטער, כרך XIV (1939), עמ' 26–45.

*9 ספרו של במברגר מופיע בכיבליאוגראפיה של צבי אופיר (עורך), פנקס הקהילות, אנציק-לופדיה של היישובים היהודיים למן היווסדם ועד לאחר שואת מלחמת העולם השנייה, בגרמניה, באווריה, ירושלים תשל"ג, עמ' 492. אך תוכן הדברים אינו מעיד על ניצול המקורות ועיין להלן הערה 20.

10 צלום הפרוטוקולים בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים.

11 סטרלינג, מהומות, עמ' 106. עיין גם בסוף המאמר, עמ' 137–141.

12 גרץ, שם, עמ' 324; פיליפסון, שם, עמ' 101; דובנוב, שם, עמ' 8–9.

שלא אליו היתה מכוונת מעיקרא. הביטוי displacement שבכותרת המאמר לקוח מאוצר המושגים הפסיכואנליטי וניתנה לו משמעות סוציולוגית או פסיכו-סוציאלית. אין לפסול מלכתחילה שמוש מעין זה. אולם יש לשאול אם יישומו בהקשר ההיסטורי הנתון מוצדק ומנומק די הצורך. ההזדקקות למושג זה קשורה לאמתו של דבר להנחה סמויה, והיא כי היחסים בין היהודים לסביבתם במקומות הנדונים ובזמן הנדון לא הכילו גורמי חכוך והתנגשות שהיה בהם כדי להסביר את פרוץ הפרעות והתפשטותן. הנחה זו מונחת ביסוד התפיסה של אליאונורה סטרלינג, לא רק במאמרה זה העוסק בפרעות שנת 1819 כי אם גם בספרה החשוב המתאר את האנטישמיות המוקדמת, היינו גילוי האיבה של החברה הגרמנית ליהודים במחצית הראשונה של המאה הי"ט, ביתר דיוק בין 1815—1850.¹³ אף בספרה תרה אליאונורה סטרלינג אחרי התפוררות החברה הגרמנית בדורות הראשונים של המודרניזציה, הכוללת גם את קליטת היהודים למסגרת המדינה והחברה. תהליך זה גרר אחריו אבדן המשענת החברתית של שכבות שלמות ותסכולם של יחידים שהשתייכו אליהן. מכאן באה נטיה המנושלים לגלות את איבתם ליהודים שהתדפקו על שערי החברה והמדינה או נמצאו כבר ברגל אחת בפנים מן השער — ואלמלא מתיחות פנים-גרמנית זו היתה כניסתם של היהודים לחברה יוצאת לפועל ללא מעצור וללא צער.¹⁴

גישתה של אליאונורה סטרלינג לתולדות האנטישמיות המוקדמת מייצגת אב-טיפוס בחקר האנטישמיות בכללה — רבים כמותה ביקשו את פתרון חידת האנטישמיות בדורות

13 Eleonore Sterling, Er ist wie du, Aus der Frühgeschichte des Antisemitismus in 1870—1871, Deutschland (1815—1850), München 1956. מהדורה שניה של הספר הופיעה בשם: Deutschland (1815—1850), München 1956. Die Anfänge des politischen Antisemitismus in Deutschland (1815—1850), Frankfurt a.M. 1969. המובאות להלן לפי ההוצאה הראשונה.

14 די להציג כאן משפט אחד מדבריה, die ohnmächtige Erbitterung über den Gang der Geschichte, den sie nicht aufhalten können, lässt den fast ausgestorbenen Judentum wieder aufleben, benen Judentum wieder aufleben, שם, עמ' 29. לאמתו של דבר אין מקום לראות את התקופה שקדמה ל-1815 כנקייה מאנטישמיות. אדרבה, הארגומנטאציה האנטי-יהודית המודרנית התפתחה כתופעת לוואי לתהליך האמנציפאציה עוד בראשיתה, היינו בין השנים 1780—1815. וראה: י' כ"ץ, "מדינה מתוך מדינה", שורשה וגלגוליה ההיסטוריים של סיסמה אנטי-שמית, דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, כרך רביעי, ירושלים תשכ"ט, עמ' 29—50; הנ"ל, קאנט והיהדות — ההקשר ההיסטורי, תרביץ, מא (תשל"ב), עמ' 219—237; id., Out of the Ghetto, The Social Background of Jewish Emancipation 1770—1870, Cambridge, Mass. 1973, pp. 80—123. תרומתה של סטרלינג בחקר התקופה שהיא עוסקת בה — ואשר לגביה היא מעשרה את ידיעתנו והבנתנו — לוקה בהעדר פרספקטיבה לעומק. כן חסרה היא הבנה בדבר תנאי הקיום של העדה היהודית אפילו בתקופה הנדונה על ידה. ואמנם בעוד אשר בתיאור ההתנגדות ליהודים מבוססים דבריה על מקורות ראשוניים עשירים ביותר, נשענת היא בתיאור המציאות היהודית על מקורות משניים או מקריים. על פיהם היא מציגה את העדה היהודית כנטולת בעיות ממשיות ביחס לסביבה: אין זו אלא קבוצה זעירה (dies kleine Häufchen) חסרת אחדות כלכלית, חברתית או פוליטית (עמ' 33), עיסוקיה אין בהם פגם (עמ' 34) והיא מוכנה ומזומנת להשתלבות סוציאלית ותרבותית (עמ' 45—47). המסקנה היא התיזה היסודית של הספר כי התדמית השלילית של היהדות היא פרי פרויקציה של תהליכי ההתפוררות הסוציאלית הגרמנית, כגרמז בכותרת הספר: Er ist wie du.

השונים בתנאי החברה המיוחדים של אותם דורות¹⁵, ואמנם עשויה הכרת התנאים החברתיים והמדיניים של הסביבה להוסיף להבנת גילויי האנטישמיות לתקפותיהם, ותרומתה של אליאונורה סטרלינג להבנת האנטישמיות הגרמנית במחצית הראשונה של המאה ה"ט נכבדה וחשובה ביותר. השאלה היא אם מהכרת תנאי הסביבה נפיק הסבר מספיק וממצה או שמא אין היא מביאה אלא הרחבת האופק, ומגלה גורמים שעשויים היו להגביר את האנטישמיות אך לא להולידה. שאלה זו נשתדל לבחון כאן על יסוד בדיקת הפרשה הקטנה של פרעות הפ"ה, רקעה וגורמיה.

ב

פרעות הפ"ה החלו בעיר וירצבורג שבבוואריה בשני לאוגוסט 1819, למחרת צום תשעה באב שחל אותה שנה בשבת ונדחה ליום א', העשירי בו. מוירצבורג התפשטו המהומות לערים ולכפרים במדינה זו ובמדינות הדרום, וירטמברג, באדן ומשם צפונה כשהתחזות העיקריות היו פרנקפורט, היידלברג, המבורג ומחוץ לגרמניה בירתה של דנמרק, קופנהגן¹⁶. להבנת מגיעי הפרעות חשוב, כמובן, לשחזר את מהלך הדברים דוקא בעת התהוותם הראשונה. כאמור למעלה תוארו המאורעות שבוירצבורג על ידי היסטוריון העיר, ליאו גינתר עוד בשנת 1924 על פי המסמכים הרשמיים¹⁷* אלא שדוקא על פרוץ הפרעות מתחילתן לא מצא במקורות אלה תשובה, ואילו ידיעות שבעתונות לא נזקק גינתר אלא במדה זעומה ולא במדת הבקורתיות הראויה. ידיעות על הפרעות במקומות השונים נפוצו בעתונות לרוב עד שניתן היה לתאר את עיקרי הדברים על פיהן. ואילו לברור פרטי הדברים לא כל הידיעות ראויות לאותה מדה של אמון. עתוני הימים ההם קיבלו את הידיעות מפי כתבים מקומיים ולא הקפידו אתם אם הוסיפו מהרהורי לבם והיטו את תיאור המציאות לפי השקפותיהם. רק עתון אחד מצאתי והוא ה-*Allgemeine Preussische Staats-Zeitung* שקבע לו לקו לבדוק אחרי הידיעות המתפרסמות ולהעמיד אותן על דיוקן¹⁸. שאר העתונים מביאים את ידיעות כתביהם ללא בקורת. וכן מעתיקים מעתונים אחרים ללא הבחנה, וכך קורה שאותו עתון מפרסם דינים וחשבונות על אותו מעשה והם בעלי מגמות שונות זה מזה¹⁹. ערך הידיעה תלוי כמובן

15 גישה כזו תואמת ביחוד בעלי השקפה סוציאליסטית. הללו כוללים אף את האנטישמיות בין פגעי החברה הפאודאלית או הקאפיטאליסטית שעתיד העולם להגאל מהם בעידן הסוציאליסטי. נקודת המוצא של המארכסיסטים היא הדיאגנוזה בדבר החברה בכללה ואין הסבר האנטי-שמיות לפי שיטתם זו מוציא יחס עוין ליהודים, כפי שמוכיח מקרהו של אבי השיטה, קרל מארכס. אולם הגישה האמורה עשויה להתבקש גם מהנחה "פילושמית" דוקא, אם מניחים מראש, כי השתלבות היהודים בחברה הסובבת אינה יכולה להיות מקור לקונפליקט. סטרלינג אינה מארכסיסטית (עיי' ספרה *Studie über Unvollkommene Staat*. E. Sterling, *Der Unvollkommene Staat*. Diktatur und Demokratie, Frankfurt a.M. 1965). היא היתה יהודיה שחזרה לגרמניה אחר נפילת הרייך השלישי לשם מחקרה והאזירה הפילושמית ששררה אז קבעה את עמדתה.

16 מפת הפרעות מתוארת אצל סטרלינג, מהומות, עמ' 120—137 ואצל טורי, שם, עמ' 114, הערה 2. מפה ממש מצוירת ב-*Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem 1971, vol. 8, p. 331, ערך *Hep-Hep*, כתוב בידי הנרי וסרמן.

*16 המסמכים שגינתר הסתמך עליהם אבדו בימי מלחמת העולם השנייה כפי שנוכחתי בביקורי בארכיון העיר וירצבורג בקיץ 1973.

17 עתון זה התחיל להופיע בשנת 1819 והעורך הודיע על מגמתו הבקורתית בגליון הראשון.

18 דבר זה נכון ביחוד לגבי ה-*Augsburger Allgemeine Zeitung* שמרבים להסתמך עליו. חלק ניכר מידיעותיו של זה מועתק ממקום אחר ומגמותיהן שונות זו מזו מן הקצה אל הקצה.

גם בסמיכות זמן מסירתה למאורע, ובעיקר, אם מדובר בעדות על עובדות או מעורבות בה הערכות והשערות בדבר הסיבות והתוצאות. הידיעה הראשונה על המאורעות בירצ' בורג באה בכתבות מן ה-5 באוגוסט שנתפרסמו שתיים ב-Frankfurter Journal מן ה-7 בחודש ושתים ב-Königlich privilegierte Berlinische Zeitung, im Verlag Vos- (לימים ה-Vossische Zeitung) ¹⁹ שבע לאחר מכן, ב-14 בחודש. אחת משתי הכתבות שב-Frankfurter Journal וזה בחלקה לכתבה ב-K.p.B.Z. ולהלן נעיין ביחס של שתי הכתבות זו לזו. כאן עניננו בתוכן הכתבה, וזה תרגומה:

"עברו עלינו שני ימים מלאי-אימה (schreckenvolle Tage). זה זמן רב שררה כאן אי-שביעת רצון עמומה על ההתרבות הניכרת של יהודי המקום, שלפנים לא נסבל מהם כאן איש, אשר פרצה לבסוף במלא הזעם (volle Empörung) כפרוץ הר געש. המונים גדולים הסתערו בשלישי לחודש על בתי היהודים: הם קרעו תוך צעקה פראית את שלטי העסק וסמלי המסחר התלויים מבחוץ, הרסו את אלה, שיברו דלתות, חלונות ותרסיסים ומכיון שכמה מן היהודים גילו התגוננות (zur Wehre setzten), ספגו הם מכות גדולות. סוחר אחד מאזרחי המקום קיפח את חייו במהומה. מחזה אימים זה חזר ונתחדש אתמול ומה שנוחר מן הדירות, חנויות ותרסיסים נהרס היום. עתה ברחו היהודים בקבוצות אל מחוץ לעיר, דבר שהיה למראה מזעזע באשר יתקשה אדם לתאר לעצמו את בכיתם וזעקתם במנוסתם. הצבא שנכנס לפעולה החזיר לבסוף את השקט, אך גם אחדים מאלה קיפחו את חייהם. היום אין רואים עוד יהודי בעיר זו. מקצתם ברחו ומקצתם החביאו את עצמם ¹⁹."

חלקו הראשון של דו"ח זה נוגע לרקע הכללי של המאורעות, האוירה שנוצרה סביב ליהודים והכשירה את הקרקע לפרוץ המהומות — ועל כך ידובר להלן. החלק השני מתאר את הרושם שעשו הפרעות, הזעזוע למראה פריצת הגדרים על ידי המון פרוע שהביא לסבל אנושי, אבדן רכוש ואף לקיפוח חיי אדם. בשני פרטים יש לתקן דין וחשבון זה, על פיו החלו המאורעות בשלישי לחודש אוגוסט, אך אנו יודעים שההתחלות היו כבר בשני בו בערב. הכתבה מדברת על חללים אחדים מבין הצבא, לאמתו של דבר לא נהרגו אלא אזרח אחד וחיייל אחד ²⁰. ההפרזה במספר החללים מעידה, כפי שמעידה הנימה הכללית של הכתבה, על התדהמה שהשתררה בעיר בימי המהומות. אוירה זו משתקפת בדבריו של עד ראיה נוסף. המשורר אוגוסט פון פלאטן שהה אותו זמן בויצבורג ורשם ביומנו

19 העתון יצוטט להלן בשם K. p. B. Z.

19* המשפט האחרון אינו בכתבה של ה-Frankfurter Journal אך נמצא בשינוי לשון בכתבה האחרת באותו גליון. עיין להלן בהערה 116****.

20 הכתבה השנייה באותו עתון מאותו יום קובעת את השני באוגוסט כהתחלה ומתארת את מסיבות נפילתם של שני החללים. אין ספק בנכונותה של גירסה זו. בשלישי לחודש כבר פורסם כרוז לאוכלוסיה מטעם השלטונות, ראה גינטר, שם, עמ' 393—394. כן מאשר הדו"ח הרשמי את דבר שני החללים, גינטר, שם, עמ' 394, 397. מבין היהודים לא נהרג איש ודבריו של דובנוב (במקום הנ"ל עמ' 9) על הריגת "יהודים אחדים" הם טעות מוכחת. גרץ, במקום הנ"ל עמ' 325 דיבר על הרוגים סתם ודובנוב יהא אותם. על הטעות העירה כבר סטרלינג, מהומות, עמ' 122, הערה 10. אף על פי כן חוזרת היא אצל ש' אטינגר, תולדות עם ישראל בעת החדשה, תל אביב תשכ"ט (להלן — אטינגר), עמ' 91, וכן אצל אופיר, שם, עמ' 478—479. אם יש צורך בראיה נוספת שלא היה יהודי בין ההרוגים הרי שתיקתו של עד הראיה היהודי ליזר קרפט (הערה 8) היא ראיה שאין אזוריה ספק.

ב־6 באוגוסט — יום אחד אחר תאריך הכתבה שלנו — את עיקרי המאורעות ואף הוא מדבר על תדהמה שאחזה את העיר²¹. ראוי שנוכח עובדה זו, כי כעבור זעם היו נסיונות למעט בחשיבות המאורעות ולראותם כאפיזודה של מה בכך. בשעתם לא כך נראו הדברים לתושבי העיר וכפי שנראה אף לא כך נחשבו בעיני השלטונות האחראים לסדר הציבורי, לרבות שרי המלך והמלך עצמו.

הכתבה השניה בעתון הברלינאי מאותו היום אינה עוסקת בתיאור הרקע. כנגד זה מבקשת היא לתאר את המסיבות ולמצא את העילה הבלתי־אמצעית לפרוץ המהומות. לפיה החלו אלה לרגל שובו של הפרופסור בעהר (Behr) העירה. בין חבריו שיצאו לקראתו נמצא אחד שלא מזמן כתב חיבור קטן לטובת היהודים וכנגדו נשמעו קריאות הבוז "הפ"ה" מפי נערי הרחוב. תקרית זו "שילחה את המוחות. נוצרה התגודדות, ההמון נגש לחנותו של ישראלי אחד בקרבת הגשר, שיבר את החלונות וזרק את הסחורות לרחוב. מכאן נמשך לישראלים אחרים..." בכתבה שלישית באותו עתון, מן השמיני באוגוסט, החוזרת ומסכמת את המאורעות עד אותו תאריך, מתפרש שמו של הפרופסור שכנגדו הופנו קריאות המחאה והוא פרופסור ברנדל (Brendel). צרוף הידיעות האלה שימש יסוד לתיאורו של גרץ²². גרץ הבין, שהמדובר בכניסתו של פרופסור חדש לאוניברסיטה שאף הפרופסור הותיק ברנדל, סגור היהודים, יצא לקראתו. אולם פרופסור בעהר זה הנכנס לא היה פנים חדשות בוירצבורג, אלא אישיות מפורסמת, משפטן נודע, פרו־רקטור האוניברסיטה אותה שנה ונציג האוניברסיטה באסיפת המעמדות של מדינת באוואריה שישבה אותה שנה מאז ה־4 לפברואר²³. כינוס האסיפה נתחייב על פי חוקת המדינה שהמלך העניק לארצו במאי 1818 בלחץ הגורמים המתקדמים, שאותה שעה לא התיאשו עדיין מלהגשים את חלומות הפטריוטים מימות מלחמת השיחרור. אחת השאיפות העיקריות שלהם היתה להעמיד את משטר המדינות על בסיס פרלמנטארי²⁴. משום כך היו עיני הרבים בגרמניה ואף מחוצה לה נשואות למושב האסיפה במינכן, לראות אם נסיון זה של שיתוף נציגי העם בשלטון יצליח. הפרופסור בעהר מוירצבורג היה מן הפעילים ביותר באסיפה. הוא נחשב לאחד ממנהיגי האופוזיציה, קולו נשמע לעתים קרובות והוא נקט עמדה לגבי רוב השאלות שעלו על סדר יומה של האסיפה²⁵. בין השאלות האלה היתה שאלת זכויות היהודים במדינה שיש שביקשו לצמצמן ויש שחתרו להרחבתן עד כדי מתן זכויות אזרחות מלאה. בעהר היה מן המצדדים בזכויות היהודים, אלא שתלה את מתן האזרחות ליהודים בתנאים מסוימים, תיקון דתם ושיפור חנוכם — כדרך רוב

E. v. Landmann und L. v. Scheffler, Die Tagebücher des Grafen August von 21
Platen, Stuttgart 1900, vol. 2, pp. 305–306. סטרלינג מביאה (מהומות, עמ' 122) את
דברי פלאטן במלואם חוץ ממשפט הפתיחה שזו לשונו: Ces jours-là toute la ville a été
consternée par une révolte du peuple contre les Juifs.

גרץ, במקום הנ"ל, עמ' 324–325.

על בעהר עיין ב־Allgemeine Deutsche Biographie, vol. II, p. 286, וכן Eva Pfeiffer, 23
Wilhelm Joseph Behr, Studie zum bayerischen Liberalismus der Metternich-Zeit,
(להלן — פיפר) Emdstetten 1936.

תולדות האסיפה תוארו אחרי סיומה ע"י [Julius von Soden], Der baierische Landtag 24
vom Jahre 1819, Ein Versuch vom Verfasser der National-Oekonomie, Nuern-
berg 1821.

גינטר, עמ' 387–389; פיפר, עמ' 13–40.

ידידי היהודים באותו דור²⁶. נשוב להלן לדון בפולמוס בדבר מעמד היהודים, אולם תחילה עלינו לעקוב אחרי השתלשלות המאורעות בוירצבורג.

כאמור מכוונים דברי הכתב השני לכניסת הפרופסור בעהר לעיר וירצבורג בשובו ממינכן עם סיום האסיפה, כשהבריו ותלמידיו יצאו לקראתו לקבל את פניו. ניתן היה להעלות על הדעת כי עמדתו הפרו-יהודית של בעהר באסיפה במינכן שימשה עילה להתפרעות מתנגדי היהודים בשובו הביתה. אולם להשערה כזו אין סמוכין במקורות. בידינו דינים וחשובנות על קבלת הפנים הנלהבת לה זכה בעהר בכניסתו לעיר ואין כל סימן כי זו הופרעה או נפגמה בצורה כל שהיא²⁷. תהלוכת קבלת הפנים גרמה לכל היותר לתנועת יתר ברהובות וזו הקלה על המתיחות ששררה בעיר לבוא לידי פיצוץ²⁸. אולם מי או מה העלה את המתיחות לנקודה קריטית. במלים אחרות, מי גרם לכך ש"אי-שביעת הרצון העמומה ששררה בעיר זה זמן רב" בקשה לעצמה ביטוי קולני ואלים?

הכתבות שהזכרנו למעלה תלו את הדבר בעמיתו של בעהר הפרופסור ברנדל, ועובדה היא כי איש זה הפך מטרה לחצי מתנגדי היהודים כפי שנלמד ממקורות רשמיים ואחרים²⁹. אולם בגדר חידה נשאר עד עתה כיצד נגרר איש זה לתוך המאורעות. בכתבה של ה-Vossische Zeitung מ-5 באוגוסט שנזכרה למעלה נאמר כי הוא "כתב לא מזמן חיבור קטן לטובת היהודים" וגרץ³⁰ חזר על כך כעל ידיעה נאמנה, אולם כבר ציינה סטרלינג³¹ כי לא ידוע חיבור מאת איש בשם זה לטובת היהודים. גינתר חשב למצא פתרון לבעיה. נתפרסם בוירצבורג חיבור לטובת היהודים, הוא התזכיר של סלומון הירש, אחיו של יעקב הירש, בנקאי החצר שבו עוד ידובר להלן. הירש פנה לאסיפת המעמדות לחזור ולבדוק את החוקים הנוגעים ל"מאמיני דת משה" ולהעמידם על מעמד הוקי אחד עם כל האזרחים³². גינתר מצא רמז בכתבה מוירצבורג ב-Hesperus, ירחון וינאי, כי את בקשתו של הירש ייחסו לפרופסור ברנדל³³. אולם כתבה זו היא מן ה-15 באוגוסט, כשברנדל כבר נמצא באש הצולבת של מתנגדיו והיו מוכנים לתלות בו כל קופה של

26 פייפר, עמ' 25—26.

27 גינתר, עמ' 388—389. העתונים תיארו את קבלת הפנים כנלהבת. ראה: Baierische National-zeitung מ' 17 באוגוסט.

28 זו היא גירסת כתב ה'-Allgemeine Preussische Staats-Zeitung (להלן — A.P.St.Z.). מ' 17 באוגוסט וכדבריו מסתבר.

29 גינתר, עמ' 404, 420—421 ועיין להלן בפנים ובהערות. 30 גרץ, עמ' 324.

31 סטרלינג, מהומות, עמ' 121, הערה 6. סטרלינג מצאה ב'-Oppositionsblatt מ' 3 באוגוסט שברנדל הודיע על פירסומו של חיבור לטובת היהודים, אך לא ידעה למה הכוונה, ואמנם על יסוד הידיעה הסתומה שם, לא יכלה לדעת.

32 שם החיבור הוא: Unterthaenigste Bitte des Salomon Hirsch um allergnädigste Revision derjenigen organischen Edikte und gesetzlichen Verordnungen, welche die staatsbuergerlichen Rechte der Bekenner der mosaischen Religion betreffen. אין מקום דפוס בחוברת אך היא חתומה בוירצבורג ב'2 באפריל. V. Eichstädt, Biblio-graphie zur Geschichte der Judenfrage, vol. I, Hamburg 1938, nr. 1430 כמקום הדפוס, כמחבר הוא מציין את Israel Bernays. אין אני יודע על יסוד מה וסופר בשם זה לא נודע לי. ושוא נתחלף ישראל ביצחק והכוונה להכם ברנייס שלימד אותו זמן באוניברסיטה של וירצבורג ולדבריו של הנס "בך H. J. Back, Jacob Bernays, Tübingen) (1974, p. 6 היה מקורב לבית הירש.

33 גינתר, עמ' 420. המאמר נתפרסם רק בגליון אוקטובר ב'-Beilage של הירחון, עמ' 247—248.

שרצים. נפוצה שמועה כי קופטא מליאת דוקטים הוענקה לו מאת היהודים בעד שרותו.³⁴ להלן נראה כי בשלב יותר מוקדם לא העלה איש על דעתו לזקוף את כתב הבקשה של הירש לזכותו — או לחובתו — של ברנדל. פתרונו של גינטר מופרך גם בשים לב לתאריכים הנוגעים לדבר. כתב הבקשה של הירש נחתם בשני באפריל. כבר בחודש מאי כתב נגדו תיאודור שוירינג (Scheuring) את ספרו עליו ידובר להלן.³⁵ מכאן כי חיבורו של הירש נתפרסם בסוף אפריל או תחילת מאי ולא היה יכול לשמש עילה למהומות באוגוסט.

הנכון הוא כי פרסום תזכירו של הירש היווה התחלה לפולמוס בדבר מעמד היהודים בוירצבורג העיר ומחוצה לה. כאמור יצא נגדו שוירינג, בהתקפה ארסית בה נעשה שימוש בכל הטענות האנטי-יהודיות הרווחות, תוך התאמתן למצב ששרר בוירצבורג והסביבה. על תוכנו ומגמתו של הספר נודע לרבים מהודעה מוקדמת של המחבר בעתון *Intelligenzblatt für den Unter-Mainkreis des Königreichs Baiern* מ-10 ביולי. כפי שרמזו בשמו הרי זה העתון הרשמי של הממשלה שנועד לפרסומי מודעות השלטונות, אלא שלעתון היה נספח ששימש בו בזמן גם אכסניה לידיעות ולמאמרים בעלי אופי פרטי או ספרותי. עתון זה היה לזירה של פולמוס בשאלת היהודים. בגליון מן ה-15 ביולי באה תגובה על דבריו של שוירינג מאת הפרופסור זבלד ברנדל והיא בקורת קטלנית על ספרו של שוירינג ועל התשבחות שהעניק לעצמו באינטליגנצ-בלט. בהמשך דבריו הודיע ברנדל על כוונתו לחבר ספר על הנושא "על אזרחות היהודים" (*Ueber das Staatsbürgerrecht der Juden*), "לכבוד המאה שלנו, להצדקת אסיפת המעמדות, וכדי להגן על ענינה של האנושות ושל המולדת." זהו איפוא המעשה אשר העלה את חמת מתנגדי היהודים על הפרופסור ברנדל. אין המדובר בספר שכבר נכתב אלא בחיבור שעלה במחשבה להכתב. ברנדל היה עמיתו של בעהר, אף הוא פרופסור למשפטים באוניברסיטת וירצבורג.³⁶ ולפי הנראה בעל מגמה ליבראלית עקבית יותר מחברו המפורסם. תוכנו של החיבור המובטח על ידו מבואר היטב במאמר הבקורת על ספרו של שוירינג: תביעה בלתי מסויגת למתן אזרחות מלאה ליהודים. תביעה עקרונית זו נומקה כאן תוך לעג וגינוי לשוירינג וחבריו לדעה. הללו הוצגו כדבקים במשפטים קדומים, רחוקים מלהבין את צרכי המדינה ואוטומים מלהאזין לעקרונות ההומניות, הנצרות, חופש המצפון והצדק. שוירינג עצמו תואר כאדם חסר ידע במקצועות הדרושים לנקיטת עמדה בשאלת היהודים, היסטוריה, מקרא, תורת המשפט והמדינה. שוירינג גילה, לדבריו של ברנדל, את בורותו בחיבורו שאינו אלא ליקוט ציטטין ממקורות שלא הובנו כל צרכם — ולהלן נראה אם צדק במשפטו זה. מאמרו של ברנדל נדפס משום-מה באינטליגנצבלט פעמים, בפעם הראשונה ב-10 ביולי, בפעם השנייה ב-20 בו.³⁶ אף בלי כפילות זו עשוי היה המאמר להוציא את שוירינג מכליו. הוא ענה בחריפות בלתי

34 K.p.B.Z. הכתבה השלישית מוירצבורג מן ה-8 באוגוסט.

35 Theodor A. Scheuring, *Das Staatsbürgerrecht der Juden. Eine unpartheiische Würdigung in Beziehung auf die von Salomon Hirsch in Wuerzburg an die Staendeversammlung in Baiern eingereichte Vorstellung*, Wuerzburg 1819. (להלן — שוירינג).

ההקדמה של הספר חתומה ב-1819 Im Monate Mai.

36 על ברנדל עיין גינטר, עמ' 420—421.

*36 עיין נספח א שבסוף המאמר.

מרוסנת ובשצף קצף. טענה ענינית לא היתה לו אלא אחת: שבהרצאותיו על מוסדות המשפט היהודי הביע אף הפרופסור מעין הדעות השליליות בדבר היהודים שהוא, שוירינג, התבסס עליהן. שברנדל היה כלי שרת ושכיר בידי היהודים לא נאמר, ומכאן שהאשמה זו וכמו כן תלית התזכיר של סלומון הירש בעטו של ברנדל הן המצאות מאוחרות. תשובתו של שוירינג הופיעה באינטליגנצבלט ביום החמישי 29 ביולי 1936**.³⁶ ביום שני בשבוע שלאחריו, הוא ה-2 באוגוסט פרצו המהומות. כתבי הפוסישה צייטונג שלא אהדו את היהודים תלו את הקולר בברנדל שהעלה את חמת המתנגדים בהגנתו על היהודים. גרסה זו קנתה לה מקום גם בהיסטוריוגרפיה מאז ימיו של גרץ מבלי לברר או לדעת מה עשה והיכן יצא ברנדל להגנת היהודים. עתון אחר, "Allgemeine preussische Staats-Zeitung"³⁷ כנגד זה תלה את הקולר בצווארו של שוירינג "שבחיבורו השתמשו כדי להסית את ההמון נגד היהודים". משחלחנו לשחזר מה עבר בין שני האישים רשאים אנו, נדמה לי, לסכם ולומר כי הפולמוס בין שני היריבים, שהגיע לשיאו בתשובתו של שוירינג ב-29 ביולי, הגביר את התסיסה נגד היהודים והביא לידי ההתפרצות האלימה שהחלה ארבעה ימים לאחר מכן.

ג

נניח את תיאור המאורעות ונשוב לדו"ח העתונאי הראשון שהבאנו למעלה. דו"ח זה נפתח בקביעה כי ההתמרמרות בעיר נגד היהודים נמשכה זה זמן רב והפרעות לא היו אלא התפרקותו של מתח שהיה שם מכבר. נימה זו של הצדקת הפרעות — או לפחות הסברן — באווירה שנוצרה עקב התרבות היהודים בעיר, חוזרת ונשנית במקורות³⁸. ודאי שהיא אינה קלוטה מן האויר. להבנת הענין יש לשוות לנגד עינינו את תולדות הקהילה היהודית בוירצבורג ואף את הגלגולים שעברו על העיר עצמה בדור שלפני הפרעות.

בימי הבינים שכנה בוירצבורג קהילה יהודית מפורסמת שנשאה בסבל של רדיפות ופרעות ובשנות הששים של המאה השש עשרה נגזרה עליה גזירת גירוש מטעם ההגמון, מושל העיר וחבלי הארץ שהיוו עם העיר תחום שלטון אחד. אולם חלק מן הכפרים והעיירות שבסביבה היו ברשות שליטים חלונים, אבירים בעלי אחוזה, ושם מצאו יהודים מקלט. רבנות "מדינת וירצבורג" (כלשון המקורות העבריים) עברה עתה להידינגספלד. בני קהילה זו ובני הכפרים הסמוכים פקדו את העיר וירצבורג לרגל עסקיהם, אך להתיישב

³⁶** עיין נספח ב שבסוף המאמר.

³⁷ בגליון מן ה-17 באוגוסט. עתון זה דייק בציון מקום המאמר של ברנדל, ה-Intelligenzblatt. מראה מקום זה הניעני לתור אחרי העתון ומצאתי אותו ב-Bayerische Staatsbibliothek במינכן.

³⁸ הדו"ח השלישי של K.p.B.Z. מן ה-8 באוגוסט מתאר את רקע המהומות וקובע כי רק בימי המלחמות האחרונות הורשו היהודים הראשונים להתיישב בעיר ועתה נתרבו עד לכ-30 משפחות. שוירינג (עמ' 51) קובל על התרבות היהודים בבאוואריה ב-20 השנים האחרונות. הנציגים הדיפלומטיים של פרוסיה ואוסטריה במינכן מציינים את השנאה הכבושה של תושבי וירצבורג ליהודים. Anton Chroust, Gesandtschaftsberichte aus München 1814-1848 Die Berichte der österreichischen Gesandten, München 1939, vol. I, p. 243; Abteilung III, Die Berichte der preussischen Gesandten, München 1949, vol. I, p. 225.

בה לא הורשו — ואזרחי העיר ראו בכך יתרון וזכות להתגאות בה. מצב דברים זה נשתנה בדור האחרון שלפני הפרעות לרגל המאורעות הפוליטיים והתמורות שחלו במעמד העיר. ב-1801 הופקעו וירצבורג והמחוז שלה משלטון ההגמון וסופחו למדינת באוואריה. כעבור שלש שנים היתה וירצבורג לבירת דוכסות ושלט בה דוכס מבית הבסבורג האוסטרי. שלטון זה נמשך עד 1814. בקונגרס וינה הוחזרו וירצבורג ומחוזו לבאוואריה. תקופת השלטון האוסטרי נחשבת בתולדות העיר כתקופת חידוש והתעוררות סוציאלית, ובימים אלה הוסר גם האיסור על התיישבות היהודים בעיר. בשנת 1813 היו בעיר שלש עשרה משפחות ידועות בשם, ביניהן האחים הירש שכבר נזכרו לעיל³⁹. אין אנו יודעים בדיוק עד כמה גדל מספר היהודים בשש השנים הבאות. אחת הכתובות שנזכרו למעלה מדברת על שלושים משפחות שישבו בעיר בעת פרוץ הפרעות⁴⁰. אין ספק כי היהודים הלכו ונעשו גורם כלכלי בעיר, העשירים בתחום הבנקאות, עסקי כספים והמסחר הסיטונאי — והעניים במסחר זעיר, רוכלות וכדומה. מבחינת הפיתוח הכלכלי של העיר ניתן היה לראות בכך תרומה לטובת הכלל — כדעת מקצת הפקידים הגבוהים לפחות⁴¹. בעלי החזקה בעיר, שהוצרכו להתמודד מעתה עם המתחרים היהודים הזריזים, ראו את הדברים, כמובן, מנקודת מבט אחרת והגיבו תגובה שלילית ועוינת. נוכח השפעת בעלי ההון היהודיים אצל שלטונות המדינה בזכות פעילותם הכלכלית הענפה ספק אם העיוו מתנגדיהם לקוות שיוכלו לסלקם מן העיר. הם ניסו להצר לפחות את צעדיהם. בעת דיוני הלנדטג בחודשי האביב של 1819 הצטרפו אזרחי וירצבורג לבעלי קובלנות ממקומות אחרים שתבעו מן האסיפה להגביל את זכויות הסחר של היהודים, ביחוד את ההיתר לעסוק ברוכלות, הפרנסה הטיפוסית של היהודי העני, שהיתה קוץ בעיני הסוחרים בעלי החנויות הקבועות⁴².

39 על תולדות העיר וירצבורג עיין: M. Doeberl, *Entwicklungsgeschichte Bayerns*, Mün-chen 1906. ולענייני היהודים עיין: M. L. Bamberger, *Ein Blick auf die Geschichte der Juden in Würzburg*, Würzburg 1905; H. Bamberger, *Geschichte der Rabbiner der Stadt und des Bezirkes Würzburg*, Wandsbeck 1905; עיין גם גינטר, עמ' 407—418.

40 K.p.B.Z. כתבה מן ה-8 באוגוסט.

41 דעה זו הובעה בדו"ח המסכם של פרץ אנטון גסרט (Gessert) לממשלה המרכזית במינכן מן ה-4 בספטמבר 1819. לדבריו הפיקה האוכלוסיה תועלת מן ההתחרות של היהודים בסוחרים המקומיים, ורק אלו התרעמו על היהודים משום שלא יכלו עוד לקבוע את מחירי סחורתם כאוות נפשם. כך טענו גם קסבר וון שמיד (בספרו הנזכר להלן, הערה 45, עמ' 4—7) ואלכסנדר ליפס (בספרו הנזכר להלן, הערה 46, עמ' 88—91, הערה) לגבי יהודי המדינה כולה. בלעג מר הצליף מחבר יהודי עלום שם בסוחר מינכן שקפאו על שמריהם ותלו את אי-הצלחתם ביהודים (הספר הנזכר להלן, הערה 44, עמ' 12—19).

42 היהודים בכלל וזק הרוכלות בפרט נידונו באסיפת המעמדות בהרחבה. עיין בפרוטוקולים של האסיפה *Verhandlungen der zweiten Kammer der Staenderversammlung des Koenigsreichs Baiern*, München 1819, vols. II, V, VI, X, XIV בספרו של יוליוס פון וודן (הנזכר למעלה, הערה 24), עמ' 104—111. על הפטיציה של אזרחי וירצבורג עיין גינטר, עמ' 418. הפטיציה של סוחר אוגסבורג נתפרסמה בדפוס: *An eine hohe Staende-Versammlung nothgedrungene Vorstellung und Bitten der Schnitt-und Langen-Waaren-Haendler in Augsburg, sowohl in eigenem Namen als Namens mehrerer Hunderter ihrer Collegen in den Staedten und auf dem Lande, die ihnen durch Juden, Muster- und Provisions-Reisende, und unberechtigte Anstaende [ללא מקום zugefuegte drueckende Beeintraechtigung ihres Handels betreffend* דפוס, 1819].

למעשה לא היו מתנגדי היהודים מובטחים שדיוני האסיפה לא יביאו לתוצאות הפוכות. דוברי היהודים ומגיניהם הליבראליים דרשו את הרחבת זכויותיהם. סלומון הירש, שדרש מתן אזרחות מלאה ליהודים, לא היה היחידי שפנה לאסיפת המעמדות בענין זה. פניה נרגשת יצאה מאת אחד הרבנים, הרב סמסון וולף רוזנפלד ממרקט-אוהלפלד, לגאול את היהודים מתנאי הקיום המשפילים, אם על ידי הענקת אזרחות אם על ידי תקון מצבם בהדרגה.⁴³ בצורה נמרצת יותר הוצגה דרישת היהודים על ידי חיבור אנונימי שנתפרסם במינכן בעת דיוני האסיפה⁴⁴, ותביעת האזרחות המלאה נשמעה גם מפי נוצרים. קספר וון שמיד⁴⁵, כוהן דת ומפקח ממלכתי על בתי ספר, והפרופסור אלכסנדר ליפס מארלנגן תמכו ברעיון בפה מלא.⁴⁶ האסטרטגיה של מתנגדי היהודים כפי שהיא משתקפת גם בספרו של שוירינג, היתה ערוכה על דרך הדירוג. שוירינג העלה בסוף ספרו את ההצעה להושיב את היהודים בכפרים נפרדים, להרחיק אותם מן האוכלוסיה הכללית ולגמול אותם מעסקי כספים ומסחר.⁴⁷ ספק אם שוירינג האמין במעשיותה של הצעה זו, אך רמז על ידה שמוטב היה להפטר מן היהודים מכל וכל. אם אין זה ניתן, יש להגביל את תחום ישיבתם ואת סוגי המקצועות המותרים להם. אם גם זה בלתי אפשרי, יש להמנע לפחות מלהרחיב את זכויותיהם, וחלילה מלהעלות על הדעת אזרחות מלאה ושיויון עם שאר התושבים.

אם כי לא הסתירו מתנגדי היהודים את מניעיהם הכלכליים, הרי לא חסרו גם נימוקים אידיאולוגיים לביצור עמדתם. נימוקים אלה נשענו על הלכי רוח שהיו רווחים בספרות האנטי-יהודית בכל גרמניה והוצגו בכשרון אינטלקטואלי ניכר, ולא בלי קורטוב של מקוריות, בספרו של שוירינג. שני פלגים לספרות העוינת ליהודים בתקופה זו. האחד, מיוצג על ידי ההיסטוריון הברלינאי ריהס⁴⁸ (Rühs) והוא מעין גלגול לאומי-רומנטי

Samson Wolf Rosenfeld, Denkschrift an die hohe Staende-Versammlung des Koenigsreichs Baiern, die Lage der Israeliten und ihre Verbesserung betreffend, München 1819. 43

An die Christen von einem Juden, München 1819. 44
(699) כלל חיבור זה במדור הכלל גרמני, אולם מקומו במדור של באוואריה, כי לעניינה הוא מתייחס.

Xaver v. Schmid, Patriotische Wuensche und Vorschlaege zur buergerlichen Verbesserung der Israeliten. Der hohen Versammlung der baierischen Landstaende, Kammer der Abgeordneten, zur Beherzigung ehrfurchtsvoll übergeben, München 1819. 45

Alexander Lips, Über die kuenftige Stellung der Juden in den deutschen Bundesstaaten, Erlangen 1819. 46
Das Staats- buergerrecht der Juden. ליפס דן אמנם בענין יהודי גרמניה כולה. העילה הבלתי-אמצעית לפרסום הספר היו הדיונים האקטואליים בבאוואריה. פרקים של הספר נתפרסמו ב־ Bayeri sches Nationalblatt, Nr. 32–35, 11 Aug.–1 Sept. 1819. ההבאות שלי על פי מהדורת 1821. שוירינג, עמ' 61–63.

Friedrich Ruehs, Über die Ansprueche der Juden auf Gleichheit mit den Christen, Berlin 1816; Die Rechte des Christentums und des deutschen Volks, vertheidigt gegen die Ansprueche der Juden und ihrer Verfechter, Berlin 1816. 48

של הבלעדיות הנוצרית. הנצרות מהווה יסוד ועיקר בלאומיות הגרמנית, והיהודים, כל עוד הם מתנכרים לנצרות, מוציאים עצמם מכלל אזרחיה של מדינה גרמנית כלשהי. הם אינם יכולים לצפות אלא למעמד של זרים. לאותה מסקנה מגיע גם הפלג השני שדוברו הראשי הוא הפילוסוף פריס (Fries) מהיידלברג⁴⁹. פריס איבד את אמונתו בעוריו בנצרות ומצא לה תחליף בלאומיות הגרמנית שנלחם לה. את זרות היהודים בחברה ובמדינה לא היה יכול איפוא לנמק בנימוק דתי. אך נמצאו לו נימוקים מאוצר הטענות של הראציו-נאליסטים שהצטברו מאז ימיו של וולטר: האופי המושחת של היהודים, עקרותם התרבותית, התנכרותם לחברה ולמדינה בה הם יושבים וכו'. שוירינג הצליח למזג את שתי השיטות. הוא הדגיש את יתרון הדת הנוצרית על היהדות, והרבה לדבר על המדות השליליות של היהודים המונעות מן העמים מלכלול אותם כאזרחים שונים במדינתם⁵⁰. חיבורו כיכר את מקומו בין ספרי אנשי רוח הגרמנים שביקשו בדור זה להעלות את ההתנגדות ליהודים לרמה אינטלקטואלית.

נשאלת השאלה אם ניתן לראות בדיונים אידיאולוגיים כאלה גורם לתגובה האלימה של המון העם, שלא היה מסוגל, כמובן, לעקוב אחרי מהלך המחשבה של הוגים וסופרים. נחזור להלן לדון בשאלה זו בהקשר כלל-ארצי. בוירצבורג היו פרסום ספרו של שוירינג והפולמוס שבא בעקבותיו עם הפרופסור ברנדל גורמי שילהוב הרוחות. ההתנגשות בין שני האישים העניקה לויכוח הענייני מימד אישי, דרמטיזציה שמשכה את תשומת הלב ואיפשרה אף למי שלא היה מסוגל לעקוב אחרי פרטי הטענות לנקוט עמדה לצד זה או זה. רוב הציבור בוירצבורג צידד בלי ספק בזכותו של שוירינג. אף אין לומר כי כל מה שאמר שוירינג היה למעלה מהשגתו של ההמון. כמה פסקאות בספרו, פשוטות אך חריפות, עשויות היו לקלוע למטרה הדימוגית של מחברו. "הנסיון היום-יומי מוכיח כי המחחוזות המאוששים ביותר הם אלה אשר תאות הבצע (Wuchergeist) היהודית ושחיתות יהודית לא הגיעו לשם"⁵¹ "לידי המקום מהגרים בקבוצות גדולות לאמריקה, לרוסיה וכו'. למה לנו עוד זרים אסיאטיים, בני נכר החוטפים את הכנסתו, לחמו, מחיתו של האדם המקומי, המושרש, הלאומי והם מסתננים על חשבון האזרח והולכים ומתרבים בקצב בולט"⁵². משפטים אלה עברו בלי ספק מפה לפה. הראשון מצוטט על ידי סופרו של ה-*Oppositionsblatt*, מן ה-12 ביולי כאמרה של "כל תושבי המחוז וירצבורג"

49 Jacob Friedrich Fries, Über die Gefährdung des Wohlstandes und Charakters der Deutschen durch die Juden, Heidelberg 1816. דבריהם של ריהס ופריס צוטטו הרבה והם הוצגו על רקע הכללי של תולדות הרעיונות על ידי זלמה שטרן במאמרה S. Stern-*Täubler, Der literarische Kampf um die Emanzipation in den Jahren 1816–1820 und seine ideologischen und soziologischen Voraussetzungen*, Hebrew Union College Annual, vol. XXIII (1950–51), pp. 171–196. ההיסטוריון הברלינאי והפילוסוף מהיידלברג נחשבים לשני האידיאולוגים הראשיים של התנועה האנטי-יהודית של התקופה המסתייעים זה בזה כווג תאומים. לא הושם לב כי הרקע ההשקפתי של שניהם שונה. ניתוח שיטתם יבוא במקום אחר.

50 יתרון הדת הנוצרית על הדת היהודית מודגש בעמ' 14–15. עיקרו של הספר חוזר ומשנן את הפגמים המוסריים והתרבותיים של היהדות ובונה על קביעתו זו את המסקנה שאין לתת ליהודים זכות אזרח במדינה.

51 שוירינג, עמ' 34.

52 שם, עמ' 49.

ששוריינג קלט מפיחם⁵³. אין זה מן הנמנע ששוריינג שילב בדבריו ביטויים אנטי-יהודיים רווחים, ומצד אחר עשה להם כנפים על ידי מתן הפרסום בספרו. המגמה הקצונית של הספר משתקפת בעדותו של ליזר קרפט על הרושם שעשה בקרב הציבור היהודי. "...וועלכעס בוכליין נור אללעס לעוקר מאמנתנו ח"ו אין זיך האט, אונד צום פאלקאמע-נען נאכטהייל לבני ישראלים ח"ו"⁵⁴, כלומר ספרו של שוריינג יצא לעקור את אמונת היהודים מכל וכל ולגרום לרעה מוחלטת ליהודים. מן הבהלה בקרב היהודים ניתן להקיש על האיבה שנתעוררה לרגל הופעת הספר באוכלוסיה הכללית. קביעתו של הכתב שדבריו הובאו למעלה⁵⁵, כי התרעומת נגד היהודים היתה מורגשת בעיר זה זמן ניכר, והפרעות לא היו אלא התפרצות של כעס עצור, יש לה על מה לסמוך.

ד

נשוב עתה למאורעות בוירצבורג ונתארם לפי סדר הזמנים. כאמור החלו המהומות בשני לאוגוסט בערב, הוא יא באב, יום שני בשבוע. סימני ההתרגשות שקדמה למאורעות ניכרים היו בעיר שבוע שבועים לפני כן, הם התבטאו בקריאת "הפה" שקדמה את פני היהודי ברחוב בכל אשר פנה. עובדה זו מוזכרת בדברי אחד הכתבים כדברך אגב⁵⁶ ועדות מפורשת על כך באה בסיפורו של ליזר קרפט⁵⁷. אם עצם השימוש בקריאה זו — שמקורה במילת זרוז לעזים ולשאר בעלי חיים — נתחדש באותם הימים או היה נפוץ בסביבת וירצבורג גם לפני כן, אין לדעת. ברי שבמהוונות אחרים בגרמניה לא היתה הסיסמה ידועה והיא נפוצה בוירצבורג אגב התפשטות המהומות⁵⁸. כיצד בדיוק החלו המהומות בשני בערב, אם כפרי החלטה מכוונת של המסיתים או בדרך מקרה, בגבור

53 זהו מאמר בקורת על ספרו של שוריינג שנכתב בוירצבורג.

54 במברגר, שם, עמ' 18.

55 כתבה ראשונה ושלישית של K.p.B.Z.

56 A.Z. (עמ' 926), כתבה בוירצבורג מן ה-16 באוגוסט.

57 במברגר, עמ' 18. לדבריו החלו קריאות הבז בראשית חודש אב. לא מן הנמנע כי קביעת תאריך זו מושפעת מן המסורת על חודש אב כחודש של צרות. מכל מקום אין בכך אלא להקהות את דיוקה של העדות ולא לבטל את העדות גופה.

58 כמעט מיד עם פרוץ המהומות הוצעו פירושם שונים למילה Heb. הכתבה השניה ב-K.p.B.Z. (מן ה-5 באוגוסט) טענה כי שורשה מעברית ויש בה רמז לחורבנה של ירושלים, ואילו השגריר הפרוסי דיבר ב-8 באוגוסט על סיסמה Heb שעל ידה הכירו הפורעים זה את זה: die sich durch das Losungswort Heb einander zu erkennen geben (Chroust, ibid., Abt. III, p. 224). לאחר מכן פתרו את המילה כראשי תיבות Hierosolyma est perdita. וכן העתיקו את זמנה למלחמת שלושים השנה או אפילו למסע הצלב. חידושה של המילה ניכר גם בכך שהיתה מבוכה בדרך כתיבתה: (sagt "Das Hetzwort oder das Losungswort der Niederrheinische Beobachter) Hepp Hepp hat sich von Wuerzburg nach Koeln herunter und von da endlich auch hierher (nach Duesseldorf) gemacht. Es wird aber nicht Hepp Hepp sondern Hebe geschrieben, und bedeutete bei dem damaligen Gottesdienste der Juden ein jedes Opfer, oder Gott gewidmetes Geschenk, welches mit Emporheben dargebracht wurde". K.p.B.Z. מן ה-20 באוגוסט. כאן גם עדות על מוצא המלה בוירצבורג. כיוצא בדבר בכתבה מפרנקפורט מן ה-11 באוגוסט (שם), שנאמר כי rufen המקור האמיתי של המלה צוין כבר אז על ידי יודעי דבר. עיין ב-A.P.St.Z., Nr. 29. B.N.Z. מן ה-4 בספטמבר. עיין עוד להלן הערה 248.

ההתרגשות, אין אנו יודעים⁵⁹. ההתפרצות אירעה במרכז העיר והיהודים הוברחו מן המקומות הפומביים. המהומות לבשו צורה רצינית עוד באותו ערב, שוטר הוכה והופל ארצה ומשמרות צבא שנקראו לעזרת המשטרה נתקבלו בזריקת אבנים, שמונה עשרה פורעים נאסרו וששה מהם נשארו במאסר⁶⁰. האחריות על קיום הסדר היתה מוטלת על המשטרה שהיתה כפופה למועצת העיר ואילו הצבא שחנה בעיר סר למשמעת נציג ממשלת המחוז. למחרת היום פנו המועצה והממשלה בכרוז לתושבים לשמור על הסדר. ראשי גילדות האומנים והסוחרים נתבקשו לדאג לריסון בני הבית שלהם, העוזרים, השוליות וכל הנס-פחים אליהם, שלא יימצאו בשעות הערב מחוץ לבית. על שלטונות האוניברסיטה והנהלת הגימנסיה הוטלה האחריות להתנהגות הסטודנטים והתלמידים. ליהודים הופנתה הבקשה דרך פרנס הקהילה להמנע מלתת סיבה להתגרות, ולהסגר בביתם עם רדת הערב⁶¹. אולם אמצעי הזהירות לא הספיקו, ולעת ערב, בשלישי לחודש, נתחדשו המהומות וההמון המתפרע היה גדול בהרבה מביום הקודם. הפעם לא נמצאו כנראה יהודים ברחובות והפורעים נגשו לבתיהם, בראש וראשונה לביתו של בנקאי החצר יעקב הירש. נזרקו אבנים, נשברו חלונות, וצעקות ההמון הטילו מהומה ומבוכה בעיר. בין הפורעים היו גם מחיילי המחנה, שהיו בחופשה אותו יום, ומפקד הצבא החליט להקדים את השמעת תרועת האזעקה (Zapfenstreich) שהיתה הסימן לחיילים לשוב ולהתפקד במחנה⁶². מכאן כנראה השמועות, שהנציג הדיפלומטי האוסטרי במינכן דיווח עליהן לגנרל מטרניך, שחלק מן הצבא בויירצבורג סרב למלא את הפקודות לפעול נגד בני העיר⁶³. למעשה פעלו כוחות המשטרה והצבא, וביחוד הקצינים, נגד ההמון ובעת ההתנגשות נהרג אותו ערב אזרח אחד⁶⁴. למחרת פנה מושל העיר לתושבים בכרוז חדש ודרש את קיום החוק והסדר. ממשלת המחוז אחראית לשלום כל התושבים "תהא דתם-אמונתם (Glaubens-) bekentnis) אשר תהא". באשר לקרבן שנפל מבין האזרחים הובטח לערוך חקירה⁶⁵. בו בזמן פורסמו סעיפי החוק החלים על המתגודדים ברחובות ונוטלים חלק במהומות⁶⁶. אולם הפניה והאיום לא הועילו. נראה כי נפילת החלל בערב הקודם עוד הוסיפה על שילהוב הרוחות. בבוקר נתחדשו המהומות ונמשכו הפעם במשך כל היום. מן ההמון ירו על הצבא וחייל אחד נהרג⁶⁷. על בוקרו של אותו יום, הוא יום הרביעי באוגוסט, יג באב, מספר ליזר קרפט, כיצד הגיעו יהודי הכפרים כמנהגם לויירצבורג וכיצד נרדפו על ידי ההמון הפרוע והוא עצמו ניצל כל עוד נפשו בו⁶⁸. ביום זה אירעו כנראה רוב מקרי ההרס והשוד בבתי היהודים, שתיאורם ניתן בהרחבה בעתונות. לפי תיאורו של הכתב הראשון

59 ליזר קרפט (שם, עמ' 18) מתאר את צוררי היהודים מתייעצים כיצד להרע להם. אולם אין זה בגדר עדות כמובן.

60 גינטר, עמ' 393.

61 גינטר, עמ' 393—394.

62 גינטר, שם.

63 Chroust, Die Berichte der österreichischen Gesandten, p. 243.

64 גינטר, עמ' 394. הריגתו של האזרח נזכרת בכל העתונים.

65 הכרוז נדפס כלשונו ב-A.Z. מן ה-16 באוגוסט (עמ' 910). התאריך נקבע שם בטעות כ-5 באוגוסט, הנכון הוא ה-4 בו.

66 גינטר, עמ' 394.

67 גינטר, שם, גם הריגתו של החייל נזכרת בעתונים.

68 במברגר, עמ' 19—20.

שהזכרנו ביקשו יהודים להגן על רכושם וספגו מכות אכזריות. הנציג הדיפלומטי של אוסטריה במינכן ייחס, על פי מקורות פרטיים מוירצבורג, את התפשטות המהומות להתנגדותו של יהודי שבעת ההסתערויות על ביתו התבצר על הגג וזרק ממנו אבנים על ראשי ההמון.⁶⁹ הדים לסיפור זה באו גם בעתונות.⁷⁰ אין סיבה לבטל ידיעות אלה, אך גם אין לראות בכך יותר מאשר תגובה אינסטינקטיבית כמעט וודאית שלא סימן להערכות להגנה עצמית.⁷¹ עם המשך המהומות וגילויי אולת יד השלטונות לשים להן קץ נפלה אימת ההמון על היהודים. לדבריו של ליזר קרפט נמלטו אותו יום, הוא יום רביעי בשבוע ה-4 באוגוסט, רבים מבין יהודי העיר עם בני ביתם לכפרים שבסביבה.⁷² שמש תקהל של היידינגספלד דייק למסור, כי רב העיר, ר' אברהם בינג ובחורי הישיבה שלו מצאו מקלט בכפר וויגרשהיים.⁷³ עדויות אלו תואמות את דברי הכתבים מ-5 באוגוסט, כי לא נראה כל יהודי בעיר.⁷⁴ הם הסתתרו או ברחו אל מחוץ למקום.

סוף סוף חושב הסדר על כנו. מן הבולטים בין הפורעים, ששה-עשר במספר, נאסרו על ידי מושל העיר על מנת להעמידם לדין בפני בית המשפט העירוני.⁷⁵ משמרות צבא הופקדו על נקודות התורפה בעיר, אחרים סיירו ברחובות ושמרו על הסדר. פעולות צבאיות אלה שמועצת העיר נשאה בהוצאותיה נמשכו עד ה-9 בחודש.⁷⁶ בידיעה מיום לפני כן אנו שומעים "כי כל היהודים חזרו לעיר תחת משמר משטרי וצבאי".⁷⁷ השל-טונות המקומיים וזורו לבקיסת הצעדים הנמרצים על ידי הוראות הממשלה המרכזית במינכן. כפי שנראה להלן היה המלך מודאג ביותר מן המהומות בוירצבורג וביקש לשים להן קץ בכל מחיר. הוא ביקש להודיע לנוגעים בדבר, כי לא יסבול הפרעות סדר כל שהן, ואם שומרי החוק שבין האזרחים לא ימנעו מן המופקרים מלפגוע בסדר הציבורי ישא ציבור האזרחים כולו בתוצאות. פירושו המעשי של איום זה היה כי צבא נוסף ישוכן בעיר על חשבון האזרחים. הוראת המלך הובאה לתשומת-לב חברי המועצה וראשי הגילדות ואלו אישרו בחתימת ידם את קבלת ההודעה. הם אף ענו בהצהרת אמונים למלך והבטיחו כי לא השתתפו במהומות אלא "חברים מעטים מאד" מבין אזרחי העיר, ואדרבה מבקשים הם למנוע "כל פגיעה במצב המשפטי של כל מעמד מבין התושבים בני דת אשר יהיו". להודעת המלך והצהרת האמונים של האזרחים ניתן פירסום בכרוז מטעם ממשלת

69 Chroust, *ibid.*, p. 244.

70 הידיעה באה ב-K.p.B.Z. בכתבה מוירצבורג מן ה-8 באוגוסט, משם לקח אותה מן הסתם גם גרץ. עיין טורי, עמ' 114, הערה 14.

71 עיין טורי, עמ' 109. יש לדעת הפרזה בהערכה שנותן טורי לאפיוזדות מסוג זה.

72 במברגר, עמ' 20.

73 שם, עמ' 25.

74 עיין למעלה הערה 19. גרץ, עמ' 325, תולה את יציאת היהודים מן העיר בדרישת האזרחים שהשלטונות נכנעו לה בעל כרחם. דובנוב בעקבותיו מדבר על גירוש היהודים מן העיר. שהאזרחים דרשו את הרחקת היהודים ביום השני למהומות נזכר בכתבה השניה של K.p.B.Z. מ-5 באוגוסט. שדרישה כזו נשמעה מפי אזרחים ייתכן ויתכן. אולם לקביעה שהשלטונות נכנעו לה אין כל יסוד.

75 סטרלינג, מהומות, עמ' 122, מדברת על כ-23 אסירים וזאת על פי ידיעות בעתונות. גינטר, עמ' 397, קובע את המספר 16 על פי המסמכים הרשמיים.

76 גינטר, עמ' 397-398.

76 K.p.B.Z. מ-8 באוגוסט.

המחוז⁷⁷. כעבור כמה ימים בוטלו סדרי הבטחון המיוחדים שהכבידו על העיר וב-11 באוגוסט הביע המלך קורת רוח מן הטיפול בפרשה על ידי הצבא והשלטונות ומייעוט העבריינים בין "החברים האמיתיים של האזרחות"⁷⁸.

משחזר המצב הבטחוני לקדמותו נעשו נסיונות למעט בחשיבות המאורעות ולטול מעוקצם. עתון ברלינאי קבל על ההפרזות בדיעות מוירצבורג, כאילו נהרסו כל בתי הבנקאים היהודיים וכל היהודים הוצרכו לברוח מן העיר. עתון זה הטיל ספק אף בדיעה על הריגתו של חייל בידי אזרח⁷⁹. כתב אחד מוירצבורג יצא להוכיח כי לא היה אף שמץ של מרדנות נגד השלטון, והפורעים נזהרו "מכל דבר שעלול היה להתפרש כהתקפה על המדינה, יותר נכון על ראשה" (Staatsoberhaupt). בין היהודים שחנאותיהם נהרסו היו שמילאו תפקיד של סוכן מלכותי למכירת חרסינה או פתקאות של הגרלה. במקומות כאלה היו סמלי המלכות תלויים בצד שילטי הפירמות היהודיות. הללו נהרסו ואילו בסמלי המלכות לא נגעו הפורעים⁸⁰.

כוונת הפרשנות הזאת היתה להציג את הנעשה בוירצבורג כאפיזודה חולפת שמצוה להתעלם ממנה ולהשכיחה. אולם עקבות המאורעות לא נעלמו מחיי העיר עם החזרת הסדר הציבורי. בגני המסעדות ובבתי הקפה נמשכה ההסתה נגד היהודים ומכתבי השמצה ואיום נפוצו בין התושבים. רבים מאלה היו מכוונים נגד הפרופסור ברנדל שדבריו לטובת היהודים לא נסלחו לו. המסיתים הסתמכו על חוקי העיר העתיקים שלא הרשו ליהודים להתיישב בעיר ורמזו כי השלטונות הבאואריים עקרו את המסורת תוך העדפת טובת הזרים על טובת התושבים הוותיקים. "נוכלים ויהודים מחזיקים במאוחד ברסן הממשלת"⁸¹, נאמר בכרוז אגונימי שנתן ביטוי חריף ביותר להתמרמרות החוגים השמרניים שעולמם התמוטט לנגד עיניהם.

השלטונות לא הקלו ראש בגילויים אלה. נציגי הממשלה חזרו ותבעו מן המועצה להשתמש בכל האמצעים העומדים לרשותה כדי לגלות את האשמים ולהביא אותם על ענשם⁸². הענין חזר והעסיק את הממשלה המרכזית ועוד ב-6 בספטמבר נתפרסמה בעתון הרשמי במינכן הודעה לכל הקהילות של מחוז וירצבורג בדבר "שלום הציבור, הסדר והבטחון"⁸³. ההודעה קבעה כי עדיין שוררים אי-שקט ואי-סדר, ביחוד בוירצבורג, הללו נזונים משמועות, השמצות, הפצת מכתבי איום ואמצעים גלויים וחבויים אחרים. המלך הטיל את האחריות על קיום הסדר הציבורי על המועצות המקומיות והודיע כי אם לא יעמדו בהתחייבותם, יקח הצבא לידו את השלטון והוצאות החזקת הצבא תוטלנה על העיר

77 גם כרוז זה מן ה-9 באוגוסט, המתאר את התערבות המלך, נדפס ב-A.Z. (עמ' 926). עיין גם גינטר, עמ' 398—399.

78 הודעת ממשלת המחוז מטעם המלך מ-11 באוגוסט פורסמה בעתון ה-Intelligenzblatt בוירצבורג ב-12 באוגוסט.

79 A.P.St.Z. מן ה-17 באוגוסט. מגמתו הברורה של עתון זה היתה למעט בחשיבות הדברים, כדי למנוע התפשטות המהומות. עיין להלן הערה 152.

80 A.Z. (עמ' 926) סיכום המאורעות בוירצבורג מן ה-16 באוגוסט.

81 גינטר, עמ' 400. גינטר מתאר (עמ' 399—402, 418—421) שלב זה בפרוטרוט. לצרכינו די בסיכום זה.

82 גינטר, עמ' 401.

83 Allgemeines Intelligenz-Blatt fuer das Koenigreich Baiern, München 11. September 1819 (pp. 786—789).

הסרבנית. ענין היהודים יצר מתיחות, אם לא קונפליקט גלוי, בין הממשלה לבין מועצת העיר. זו נמצאה בין הפטיש והסדן, בין דרישת הממשלה להגן על היהודים לבין תביעת תושבים קצוניים שבעיר לנשלם ממקומם ומפרנסתם. המועצה ניסתה לצאת ידי חובת שתיהן. היא מנעה בעד פגיעה נוספת ביהודים, אך החלה לדקדק אתם שלא להרשות להשאר בעיר אלא מי שזכותו היתה מוכחת למעלה מכל ספק. מסיפורו של ליור קרפט אנו יודעים כי בחודשים הסמוכים לפרעות נדרשו כל היהודים להציג את המסמכים המקנים להם זכות לשבת בעיר ולעסוק בעסק שהם מחזיקים בו. מי שנמצא פגם בתעודותיו סולק מן העיר או ממקור פרנסתו — אלא אם כן נמצא לו מגן אצל ממשלת המחוז או אפוט-רופוס בבית המלך במינכן.⁸⁴ מרצונו עזב את העיר רק אדם אחד, כנראה, בנקאי החצר יעקב הירש שהשתכן בעיר הבירה מינכן.⁸⁵

תיאור המאורעות לפרטיהם חשף בו בזמן את המניעים ואת המיחות הסוציאלית של נושאייהם. בדבר מיהות המשתתפים יש ראשית כל לקבוע קביעה שלילית אחת. בניגוד לתיאורו של גרץ שהיסטוריונים נגררים אחריו עד היום לא התחילו המאורעות בפעולות של סטודנטים⁸⁶ ואף בהמשך לא לקחו בהם חלק. תלמידי האוניברסיטאות נחשבו בשנים אלה ליסודות תוססים במיוחד וזו הסיבה שבעל הכתבה מן ה-5 באוגוסט מצא לנחוץ להדגיש כי הסטודנטים נעדרו מן הפרעות, ואדרבא, נתנו חסותם "לכמה סטודנטים יהודיים ורופאים לעתיד"⁸⁷. העדרם של הסטודנטים מן המהומות מודגש גם בדו"ח השגריר הצרפתי במינכן⁸⁸ ועדותו מתאשרת ממהלך המאורעות. כפי ששמענו, כונסו ביום השני למאורעות העומדים בראשי הגופים הציבוריים, הגילדות וכו' אצל המושל כדי להעמיד אותם על חובתם למנוע מן הכפופים להם מלהגרר אחרי הפורעים. פניה דומה הופנתה גם לשלטונות האוניברסיטה והגמנסיה.⁸⁹ ואילו בפגישה שנתקיימה ב-8 לחודש, כשחזרו והוזהרו חברי המועצה וראשי הגילדות בשם המלך על חובתם ואחריותם, נפקד מקומם של נציגי האוניברסיטה, אלה לא הוזמנו לפגישה.⁹⁰ נתברר כנראה בינתיים כי הסטודנטים לא היו שותפים להפרעות. ואם אין אלו אלא הוכחות עקיפות, יש ראייה שאין עליה תשובה. אנו מכירים את מספר החיילים שהועסקו בשמירה על הסדר בין הימים 5–9 באוגוסט וכיצד נחלקו בחלקי העיר השונים. מספרם היה קרוב ל-700 איש והם נחלקו לקבוצות של כמה עשרות. על המקומות הרגישים הופקדו 40 עד 70 חיילים ועל בית הממשלה 124. לאוניברסיטה נשלחו חמישה חיילים.⁹¹ ברור כי ממקום זה לא היתה צפויה סכנה.

84 במברגר, עמ' 22–23.

85 סטרלינג, מהומות, עמ' 137 ע"פ ידיעה ב-Times בלונדון מן ה-23 באוקטובר.

86 גרץ, עמ' 324; דובנוב, עמ' 9; אטינגר, עמ' 91; אופיר, במקום הנ"ל, עמ' 478, 479; סטרלינג, מהומות, עמ' 121–122, בהערה 8. היא מצטטת את הודעת העתונים כי סטודנטים לא לקחו חלק במהומות, אך בתיאורה היא נותנת לסטודנטים מקום בראש.

87 K.P.B.Z., הדו"ח השני מן ה-5 באוגוסט.

88 Chroust, Die Berichte der französischen Gesandten, p. 118.

89 גינטר, עמ' 394.

90 המקורות המובאים למעלה בהערה 77.

91 גינטר, עמ' 397–398. בביאוגרפיה הקצרה של הרב יעקב אטלינגר בידי עקיבא פוונר וארנסט פריימן (Gardians of our Heritage (1724–1953) ed. Leo Jung, New York) (1958) בעמ' 233 נאמר כי אטלינגר שהיה סטודנט האוניברסיטה בוירצבורג נמלט מידי עמיתיו הפורעים. אין המחברים מציינים מקור לידיעה זו. יחזקאל דוקקס, אזה למושב, קראקא תרס"ג, עמ' 114 אומר כי אטלינגר השלים את לימודיו בוירצבורג וזכה לתעודה מידי מוריו.

מי היו איפוא אלו שהשתתפו בפרעות בפועל? נוכל להאמין להצהרת מועצת העיר שנזכרה למעלה, כי רק אזרחים מעטים מאד היו ביניהם. הצהרה זו מתאשרת על ידי סוג האנשים שנאסרו והועמדו לדין. אחד מבין ששה עשר הנאסרים היה פקיד ממשלתי ואילו האחרים היו אזרחים שפשטו את הרגל, חיילים משוחררים, שכירי יום ונערי רחוב.⁹² מדובר איפוא ביסודות סוציאליים שלא היו מעוגנים במסגרות הקבע הכלכליות והחברתיות של העיר. בהצביעם על כך ביקשו חברי המועצה להסיר מעל האזרחים את האחריות על הנעשה. אם המדובר באחריות פורמאלית-משפטית או פוליטית – יתכן כי טענתם תופסת. אלא ששאלתנו אינה נוגעת לאחריות הפורמאלית כי אם לאחריות ההיסטורית. מובנה של השאלה הוא, האם ניתן לזקוף את פרעות ה"אספסוף" לחובתו בלבד או שמא פועל הוא על דעת האזרחים, שאם כי לא היו מוכנים בעצמם לעשות את המלאכה הבזויה הצדיקו אותה לפחות הצדקה שבדיעבד. והכוונה לאו דוקא לאזרחים שראו עצמם נפגעים מהתחרות היהודים בעסקיהם. הללו היו מן הסתם הקולניים ביותר בקובלנותיהם. אולם, כפי שראינו, נשענה ההתנגדות ליהודים על אידיאולוגיה בעלת גוונים שונים: נוצרי, ראציונאליסטי, לוקל-פטריוטי. מטבעה של אידיאולוגיה היא יוצאת להגן על ענינם של בעלי אינטרסים, אולם ההזדהות אתה אינה מותנית בהשתייכות לבעלי האינטרס בלבד. האידיאולוגיה האנטי-יהודית בגוון מגוונה עשויה היתה להתקבל על דעת כל אורח והיא פותחת על ידי אינטלקטואליים, שכרגיל אינם אינטרסנטים ישירים אך עושים עצמם שופר למאוייהם. שוירינג, הדובר האידיאולוגי מירצבורג, ישמש לנו דוגמא. אין אנו יודעים עליו הרבה, יריבו ברנדל כינה אותו *Rechtspraktikant*⁹³, היינו עורך דין, וליזר קרפט אמר עליו כי היה בשרותו של אחד מנכבדי העיר כ"הופמינסטר"⁹⁴, שפירושו מורה בית וכך הוא מכונה במסמך רשמי של אוניברסיטת וירצבורג.⁹⁵ המדובר איפוא במשכיל המסונף לשכבה האזרחית הגבוהה. אידיאולוג זה הציג את צמצום זכויות היהודים או הרחקתם הגמורה כמתבקש מהנחות דתיות, מוסריות, לאומיות ותרבותיות. בדברו על החשש מפני נזקם של היהודים לא התכוון לבעלי אינטרסים מיוחדים בלבד כי אם לאוכלוסית הארץ כולה. ניתן היה כמובן לערער על הנחותיו ומסקנותיו גם יחד וזאת עשה יריבו, זבלד ברנדל, בכשרון. התגובות לפולמוס שביניהם מוכיחות כי הציבור ברובו נטה לצדו של שוירינג. המעטים שאנו יודעים כי דחו את דבריו ואחרים שסברו כמותם נשתתקו.⁹⁶ ודאי שמעטים בלבד היו שהכרעתם נתבססה על שיקול הטענות

92 גינטר, עמ' 395–397. הכתב של A.Z. מן ה-10 באוגוסט (עמ' 926) טען שלא היה אף "אורח חוקי אחד" בין העצורים.

93 במאמר ב-*Beilage* של *אינטליגנצבלט* של וירצבורג מן ה-15 ביולי 1819, עמ' 1618, שענינו בדון למעלה.

94 "הופמינסטר אצל אדון פון גוטטנברג" (במברגר, עמ' 18). לשון זו של ליזר קרפט מעידה שהמדובר באיש ידוע מבין חשובי העיר וירצבורג. ואמנם מופיעים ב-*Grossherzoglich Würzburgischer Hof- und Staats-Kalender für das Jahr 1813* שני *Freiherr von Guttenberg* ברשימת ה-*Kämmerer*.

95 המסמך המובא אצל שווארמן (להלן הערה 109), עמ' 122.

96 על דעה חיובית בקרב פקידים ממשלתיים בדבר הפעילות הכלכלית של היהודים, עיין למעלה הערה 41. על יחס ליבראלי של מנהל הסמינריון הממלכתי להכשרת מורים, Joh. Bapt. Hergenroether, אנו למדים ממכתב ברכה של זה מ-25 ביולי 1819 (Sulamith, vol. VI, 1), pp. 38–39) להופעת המהדורה השניה של ספרו על הוראת הדת היהודית של Joseph Johlson.

העקרונות לכאן או לכאן. רובם נטו לאן שנטו ממניעים פשוטים, מודעים או מודעים למחצה: קנאות דתית, שנאת זרים ודבקות במשפטים קדומים שנצמדו לדמותו של היהודי מימים עברו. האזרחים המוחים נגד הרחבת זכויות היהודים, האינטלקטואלים המגייסים נימוקים אידיאולוגיים לשלילתן והמון העם הנגרר אחרי יצריו ועושה מעשה אלימות פועלים במגמה אחת, כל שכבה לפי המנטליות שלה.

אלא שעדיין יש לשאול שתי שאלות, והן: מניין יצאה הדחיפה הראשונה לפעילות נגד היהודים? כיצד עברה דחיפה זו משכבה לשכבה? שאלות אלה תעלינה לפנינו להלן כשנבוא לדון בפרעות בהקשר כל-ארצי. במימד המקומי של וירצבורג לא יקשה עלינו על כל פנים לתת תשובה חד-משמעית על שאלות אלה. מקורה של התסיסה בוירצבורג היה בחוגי "הסוחרים האנוכיים חסרי המנוחה" שהיו רגילים "למכור את סחורתם בנחת לפי קביעת מחירים כרצונם", ואילו עתה היה עליהם להתחשב בהתחרותם של הסוחרים היהודיים — כקביעתו של אחד הפקידים הגבוהים מיד עם סיום הפרעות⁹⁷. אותו פקיד שמע בליל הפרעות מפי פועל בנין שהדברים מכוונים נגד היהודים "כי הם הורסים את מעמד הסוחרים"⁹⁸ סימן שסיסמאות הנוגעים בדבר נקלטו אף בחוגי המוני העם. והרי נוסחאות אלה הזהדו גם בדבריו של שוירינג ושל מחבר הכרוז האנונימי שראה בהרחקת היהודים מן השוק הוירצבורגי זכות מקודשת על פי המסורת⁹⁹. סימן שהיה מגע הדוק בין המדורים החברתיים השונים והדחיפה שנוצרה באחד מהם מצאה את דרכה לאחרים. בשים לב לגודל העיר — מספר התושבים של וירצבורג בתקופה זו הוא כעשרים אלף¹⁰⁰ — ולאופיה הפאטריארכלי של החברה שלא נפגע עדיין באופן יסודי, אין פלא שאמנם כך היו פני הדברים.

ה

התסיסה האידיאולוגית נגד היהודים, שמילאה תפקיד בגרימת הפרעות בוירצבורג לא היתה מוגבלת לעיר זו. כפי שראינו לא היה חיבורו של שוירינג אלא ואריאציה של התעמולה האנטי-יהודית שמצאה את ביטוייה בספרים ובמאמרים שנפוצים היו בכל ערי גרמניה. העילה המדינית לעיון ולדיון בשאלת היהודים היתה החלטתו של קונגרס וינה שמועצת הברית הגרמנית תנהיג סדר אחיד שיחייב את כל מדינות חברות הברית¹⁰¹. היהודים ואוהדיהם ציפו להכרעה חיובית, מתן אורחות מלאה ליהודים במקומות מוש-בתיים. ואילו מתנגדיהם ביקשו להוכיח שהחלטה כזו לא תיתכן מבלי לפגוע בעקרונות דתיים, מוסריים וכו', ומבלי לעשות עוול לתושבים הותיקים של הערים והמדינות. אין

אלומי יוסף Unterricht in der mosaïschen Religion für die israelitische Jugend beiderlei Geschlechts, 2. Aufl., Frankfurt a.M. 1819 מנהל המוסד מספר דרך אגב כי לו שלושה תלמידים יהודיים והוא מצפה לתלמידים נוספים.

97 גינטר, עמ' 418.

98 שם, עמ' 404.

99 עיין למעלה, הערות 51–53, 81.

100 A. Chroust, Das Würzburger Land vor hundert Jahren, Würzburg 1914, pp. 56–57 המספרים מתייחסים לשנים 1814–1815.

101 S. Baron, Die Judenfrage auf dem Wiener Kongress, Wien und Berlin 1920 169–170 pp. (להלן — בארון).

לעמוד במסגרתו של מאמר זה על כל גווני הטענות והתביעות. הנימה הכללית ששררה בדברי הטוענים היתה כי זרים בלתי-קרואים אלה כבר השיגו השגים שאינם ראויים להם וחובת הממשלות היא לקצץ באלה ובודאי שאין להרחיבם. היו סופרים שסיימו את דבריהם ברמז ואף באזהרה מפורשת שאם הממשלות לא תנקוטנה בצעדים המתאימים סופם של האזרחים או של המון העם לעשות דין לעצמם, כדרך שאירע בדורות קודמים כשהאוכ-לוסיה נפגעה מפעילות היהודים כמלויים ברבית וכדומה.

"שערוריה זו לא תבוא לקצה בלי מעשי אלימות נוראים, אם ממשלותינו לא תעצורנה בעד הרעה מהר ובכוח רב", אמר פריס הפילוסוף מהידלברג¹⁰² וכשהיו שמיהו נגד נבואת אימים זו בא סופר אחר, גרליב מרקל, ודחה את המחאה בשתי ידיים. "אם מותר להסיק מסקנה על פי האנלוגיה, כי אז אין אני תופס כיצד ניתן לחלוק עליי. מעטות הן הארצות באירופה שהיהודים לא היו שם פעם בעלי תוקף יותר מדי ואשר על ידי שימוש בו לרע לא משכו עליהם רדיפות"¹⁰³. לשונות דומות חוזרות ונשנות בפי השוללים את זכות היהודים להשגים סוציאליים ופוליטיים נוספים¹⁰⁴. והרהורי הרג וגרושים משתקפים גם בדברי סופרים שאינם עוינים ליהודים¹⁰⁵. אין המדובר איפוא בנבואות לאחר מעשה, פליטות פה שרק מאורעות שאירעו לאחר מכן העניקו להן משמעות. בני הזמן עצמם חשו באווירה העוינת שנוצרה סביב לעדה היהודית. אם המתנגדים הזהירו שסופם של היהודים להתקל בהתנגדות אלימה, הרי מגיניהם התריעו על הסכנה הנובעת מן הקטרוג כנגדם. הפרופסור אלכסנדר ליפס מארלנגן והחוקר היהודי סלומון יעקב כהן מהמבורג התנבאו בלשון דומה שאם תמשך ההסתה נגד היהודים לא יימלטו אלו מפגיעה בגופם¹⁰⁶. ספרו של המלומד היהודי עוסק בבעיית סידור התפילה ואפשרות תיקונה לפי צרכי הזמן. המחבר מוסר על דעת "אלפי קולות יהודיים" שלא הגיעה השעה להשמיט את תפילות הנקם נוכח דברי המסיתים ש"במוקדם או במאוחר יביאו לידי כך שהאספסוף יוסת נגדנו

J. F. Fries, Über die Gefaehrung des Wohlstandes und Charakters der Deutschen 102 durch die Juden, Heidelberg 1816, p. 11.

G. Merkel, Über Deutschland, wie ich es nach einer zehnjährigen Entfernung 103 wieder fand, Riga 1818, pp. 162–163. (להלן – מרקל).

"... so ergeht der Spruch: dass das jüdische Volk, unter den jetzigen Umstaen- 104 den, bei unseren jetzigen Verhaeltnissen, nicht mehr mit Sicherheit bei uns wohnen kann". Weissen-Becker, Die Christen und die Juden oder Richterspruch der Vernunft über das Leben, Dichten und Trachten der Juden, Frankfurt a.M. [Ludolf Holst], Über das Verhaeltnis der Juden zu den Christen in den deutschen Handelsstaetten, Leipzig 1818, pp. 6, 286–288.

105 סופר אנונימי ב" Nemesis, כך ששי, חלק ד (1816), עמ' 64–66 דן בשאלה "Ob wir die Juden ausrotten sollen". המחבר סובר כי הריגת היהודים לא יבקש בימיו שום נוצרי אולם על גרושם מן הארץ חושבים וחושבים.

106 ליפס, שם (למעלה הערה 46), עמ' 20. "Eine Stimmung verbreitet sich, welche Buerger ein und desselben Staates als feindliche Prinzipie einander gegenueber stellt und Faktionen in seinem Innern erzeugt, die sie jeden Moment blutig bedrohen" בהקדמה, עמ' 12 הוא מדבר על קטטרופה מתקרבת שאפילו לא תגיע כמו בעבר לרדיפות דמים עדיין תהיינה לה תוצאות עגומות.

לאלימות"¹⁰⁷. רחל ורנהגן העידה על עצמה שמים וארץ שזה שנים חזרה ואמרה בשיחות עם חברים ומכרים כי ההסתה הפרועה של האינטלקטואלים תסתיים בהתפרעויות ההמון¹⁰⁸ — ואף כי המכתב לאחיה לודויג רוברט הכולל דברים אלה נכתב בסוף אוגוסט, לאחר המאורעות, אין סיבה להטיל ספק בעדותה.

במדה שיש לתלות את פרוץ הפרעות בתסיסה שנגרמה על ידי ההסתה, היו כל המקומות בגרמניה בחזקת סכנה. הסכנה התממשה בוירצבורג עקב דחיפה מקומית, הפולמוס בין שוירינג לברנדל שהעלה את התרגשות הציבור לנקודת רתיחה. משפרצו הפרעות במקום אחד שמשו הדיהן עילה לממוש הסכנה במקומות אחרים.

העיר הראשונה שנגררה אחרי וירצבורג בשילוח הרסן היתה פרנקפורט. אופיה של קהילת פרנקפורט שונה היה מאופי קהילת וירצבורג תכלית שינוי. לעומת הקהילה הקטנה שהתיישבה במקום זה מקרוב היתה פרנקפורט הקהילה בעלת הותק ההיסטורי הארוך ביותר בגרמניה שגם אם לא היתה בתקופה זו הגדולה ביותר, לא היה ספק במעמדה ובחשיבותה¹⁰⁹. אולם הגורמים הקובעים לא היו הותק או הגודל, כי אם היחסים שנוצרו בין הקהילה לסביבתה עקב התמורות הפוליטיות והסוציאליות של הדור האחרון. מבחינה זו היה דמיון מפתיע בין שתי הערים. גם בפרנקפורט נתחלפו השליטים בשנות ההגמוניה הצרפתית. בין השנים 1806—1813 היתה העיר בירתה של נסיכות קטנה שקרל פון דלברג שלט בה בחסותו של נפוליאון. מידי זכו היהודים ב-1811 בזכויות אזרח על אפם ועל חמתם של האזרחים הנוצרים וחברי הסנט, בעלי החזקה על השלטון מאז. משחזר הסנט לתקפו הראשון עם נפילתו של נפוליאון סרב הוא להכיר בזכויות שהוענקו ליהודים. היהודים מצדם השתדלו להחזיק בזכויותיהם בעזרת הגורמים הפוליטיים שסנט העיר היה כפוף להם במדה זו או אחרת; השלטון הצבאי לאחר גירוש הצרפתים, שרי המדינות אוסטריה ופרוסיה (ולעתים אף של רוסיה ואנגליה), הנסיך מטרניך והנסיך הרדנברג שבזכותם הוחזר לעיר פרנקפורט השלטון העצמי, קונגרס וינה שהתווה את סדרי המשטר העתידיים בגרמניה ומועצת הברית הגרמנית שהופקדה על קיום הסדרים ואשר מושבה נקבע בפרנקפורט, העיר החופשית. לגורמים אלה פנו היהודים מפקידה לפקידה וזכו בתמיכה מוסרית רבה ואף בתמיכה פוליטית לא מועטת. אולם על אף הלחץ הניכר שהופעל על הסנט — על ידי הרדנברג ומטרניך ועל ידי ועדת מועצת הברית הגרמנית

Salomon Jacob Cohen, *Historisch-kritische Darstellung des jüdischen Gottesdienstes und dessen Modificationen, von den ältesten Zeiten an bis auf unsere Tage*, Leipzig 1819, pp. XX–XXI. על ספרו של כהן העיר כבר יוסט J. M. Jost, *Neuere Geschichte der Israeliten*, vol. I, p. 105. לדבריו ניבא גם שאול אשר את בוא הפרעות ב-*Deutsche Geistes-Aristokratie*. ספר זה לא ראיתי.

Karl August Varnhagen von Ense, *Denkwürdigkeiten des eigenen Lebens*. Die 108 *Karlsruher Jahre 1816–1819*, Neuausgabe v. H. Häring 1924, p. 370–371.

109 על מספר יהודי פרנקפורט בשלב זה עיין I. Kracauer, *Geschichte der Juden in Frank-* furt a.M. (1150–1824), Frankfurt a.M. 1927, vol. II, pp. 398–400. קראקאור גם מתאר את מאבק היהודים על זכויותיהם בתקופה הנדונה, שם, עמ' 32–514. פרשה זו תוארה פעמים רבות לפני קראקאור ואחריו. התיאור הבהיר ביותר הוא עדיין של R. Schwemer, *Geschichte der freien Stadt Frankfurt a.M.* פרנקפורט (1814–1866), Frankfurt a.M. 1910, vol. I, pp. 262–288. המפורט ביותר ניתן על ידי S. Scheuermann, *Der Kampf der Frankfurter Juden um ihre Gleichberechtigung* (1815–1824), Kollmünz 1933 (להלן — שוירמן).

שהוקמה לשם הסדר הענין — הצליח זה להשתמט ולא להענות לדרישת היהודים. לאמתו של דבר לא היה הסנט חופשי בהחלטתו. בצד הסנט פעל מאז 1816 מוסד מחוקק, הנציגות הנבחרת של אזרחי העיר. במוסד זה ישבו שליחי האזרחים הזעירים, סוחרים ובעלי מלאכה, שדבקו ביותר במשפטים הקדומים נגד היהודים וכן ראו בהם מתחרים מסוכנים על מקורות מחיתם¹¹⁰. כבר חדלו לדבר על הענקת זכויות אזרח ליהודים והמחלוקת נגעה לשאלות מעשיות, באילו מקומות יותר ליהודים לגור מחוץ לרחוב היהודים — לפנים מקום מושבם הבלעדי — היכן יותר להם לקנות או לשכור בתים, באילו סחורות יורשו לסחור, כמה משפחות יורשו להקים מדי שנה וכדומה. אפילו ביקשו חברי הסנט, מהכרה או בהתחשב עם הגורמים הפוליטיים האמורים, לוותר ליהודים בנקודה זו או אחרת, בא המוסד המחוקק ודחה את הויתורים. כך נגנזו נסינות פשרה בזה אחר זה וכבר נמשך הויכוח על זכויות היהודים ארבע — חמש שנים ללא פתרון נראה באופק¹¹¹. מרוב דברים שנאמרו ונכתבו בענין אך הוחרף הניגוד¹¹². לכאורה היה הריב סביב שאלה משפטית: האם הענקת האזרחות בתקופת שלטונו של פון דלברג — תמורתה שילמו היהודים סך 440,000 זהובים, סכום המס שהיה מוטל עליהם במשך עשרים שנה — מחייבת את המשטר שבא במקומו. אולם יריבי היהודים, שיצאו לנמק את עמדתם, לא הסתפקו בטענות עניניות, משפטיות או היסטוריות. הם העמידו את דבריהם על בסיס אידיאולוגי כללי, הבליתו את האופי הנוצרי של העיר וכינו את היהודים זרים בדתם, בתרבותם ובאופיים. כל הטענות והקיסרונים שהושמעו בזירה הגרמנית הכללית נגד היהודים בתקופה זו חזרו ונשנו בספרים ובמאמרים שדנו בענין יהודי פרנקפורט. לא נעדרו אף נבואות על עתיד העיר, שאם יושו היהודים במעמדם לנוצרים, סופם להשתלט על התושבים הותיקים ולעשות אותם משרתים בבתיהם¹¹³. אורת העיר היתה ספוגת איבה נגד היהודים ולא חסרה אלא עילה לבטא איבה זו באלימות.

בקיץ 1819 חזרה ועלתה שאלת היהודים בפרנקפורט על סדר יומם של הגופים הנוגעים בדבר, הועדה מטעם הברית הגרמנית, הסנט והמוסד המחוקק שפעל על ידו. שני הגופים העירוניים נתבקשו להציע הסדר סופי לקביעת מעמד היהודים וזכויותיהם. המוסד המחוקק דבק בעמדתו הקצונית והצעותיו מכוונות היו לצמצם את זכויות היהודים בתחום מושבם ואת עסקיהם למינימום. תחילה קיבל הסנט את אחת הנוסחאות של המוסד המחוקק והעביר אותה בשני ביולי לוועדת הברית הגרמנית. אולם הסנט עצמו ידע כי אין להצעה זו סיכוי להתקבל לא על ידי היהודים ולא על ידי הברית הגרמנית, ומיד לאחר מכן, ב־15 לחודש יולי, הציע הצעה משלו. בהצעה זו הוגדרו היהודים כבני חסות של העיר, ונשללה איפוא תביעתם לאזרחות. אולם בדבר מקום המגורים ותחומי העיסוק הפתוחים ליהודים הרחיקה ההצעה לכת לקראת היהודים מכל מה שהוצע עד אז, לפחות למראית עין. הגטו

110 שוומר, שם, עמ' 230, 245, 282.

111 על הצעות ההסדר השונות עיין Johann Heinrich Bender, Die Verhandlungen der gesetzgebenden Versammlung der freien Stadt Frankfurt in den Jahren 1816 bis 1871, Frankfurt a.M. 1834, pp. 55–59 (להלן — בנדר).

112 ביבליוגרפיה של ספרי הפולמוס על תביעות יהודי פרנקפורט אצל אייכשטדט, מס' 734–769.

113 שוירמן הקדיש פרק מיוחד לפולמוס הספרותי, שם, עמ' 33–44, ועדיין יש מקום לניתוח הספרות הנוגעת לפרנקפורט כאספקלריה להלך הרוח האנטייהודי הכללי. ניתוח כזה יבוא במקום אחר.

בוטל, היהודים הורשו לפתוח בתי מלאכה ובתי חרושת. שני הויתורים האלה חזרו והוגבלו למעשה הגבלה חמורה, כי גם עתה לא הותר ליהודים לגור אלא בכמה רחובות הסמוכים לרחוב היהודים, והותנה כי בבתי המלאכה ובבתי החרושת של יהודים לא יועסקו אלא יהודים בלבד, תנאי שהיה קשה ביותר לקיימו¹¹⁴. בעיני היהודים היה ההסדר המוצע בחינת שטר ושוברו בצדו. אולם בעיני המוסד המחוקק ובעיני האוכלוסיה אותה ייצג היתה כאן תזווה בלתי נסבלת לטובת היהודים. אין פלא כי האיבה, הקנאה והפחד עלו לשיא חדש. באוירת מתיחות זו הגיעו בראשית אוגוסט הידיעות על הפרעות בוירצבורג. נאמנים עלינו דברי כתב ה-"Allgemeine Zeitung" מפרנקפורט מ-12 באוגוסט: "מי שמכיר את הלך הרוח (Stimmung) השורר כמעט בכל מקום נגד היהודים, ניבא מיד עם בוא הידיעה הראשונה מן התקריות בוירצבורג שעתידות הן לחזור במקומות אחרים"¹¹⁵. מפרנקפורט אין בידנו מסמכים שעל פיהם ניתן היה לעקוב אחרי המאורעות לפרטיהם. שלטונות העיר לא גבו כנראה עדויות על הנעשה¹¹⁶. בארכיון הקהילה נשתמרו מסמכים הנוגעים לדבר עד שנות העשרים של מאה זו כשאזידור קראקאור כתב את ספרו "תולדות יהודי פרנקפורט"¹¹⁶. אך גם אלה אבדו בינתיים. על כרחנו נסתפק כאן במה שניתן ללמוד ממקורות משניים, צדדיים, ומפרסומי העתונות.

הידיעות מוירצבורג הגיעו לפרנקפורט עוד בששי לאוגוסט ומאז הוטרדו יהודים ברחובות העיר בקריאות "הפ־הפ"¹¹⁶***. למחרת נתפרסמו ב"פרנקפורטר ג'ורנאל" שתי הכתבות מוירצבורג שקטע מן הארוכה שביניהן הובא למעלה¹¹⁶***. קטע זה, המוסר על המהומות בוירצבורג בעיניו ואף בתחושת חרדה, משמש במאמר שבעתון מעין פתיחה לדיון כללי במצב היהודים בגרמניה כולה. כותב המאמר קובע כי שפר חלקם של היהודים מחלקה של האוכלוסיה הנוצרית. הנוצרים עובדים בזיעת אפם למען מחיתם ואילו היהודים מוצאים לעצמם פרנסה קלה, יורדים לחיי המתחרים הנוצרים ומתעשרים על חשבונם. הנסיגות לתקן את מידות היהודים לא הועילו ולא יועילו גם בעתיד אלא אם כן יתנצרו היהודים ולפחות בניהם אחריהם יסגלו לעצמם יחד עם הנצרות את מידות הנוצרים. פרשנות זו שליוותה את הדו"ח על הפרעות ביהודי וירצבורג לא יכולה היתה להתפרש אלא כהצדקת המהומות וכקריאה לתושבי פרנקפורט ללכת בעקבות הפורעים של וירצבורג. ואמנם נמצא מי שהביע את החשד — בכתבה מסכמת מפרנקפורט בסוף אוגוסט¹¹⁶*** —

114 קראקאור, עמ' 488—490; שוומר, עמ' 281—283; שוירמן, עמ' 63—75. פרטים מדויקים של ההצעה אצל בנדר, עמ' 64—65.

A.Z., p. 915 115

116 עיין להלן הערה 125.

116* קראקאור, עמ' 495—491.

116** שם, עמ' 491.

116*** עיין בנספח ג שבסוף המאמר.

116**** המאמר מצוי בידי בהדפסת ה-"Baierische National Zeitung" מן ה-7 בספטמבר וחתום בפרנקפורט מן ה-31 באוגוסט. הפסקה המכרעת היא: "Ganz erwünscht kamen nun die Vorfälle in Würzburg, und am 7. d. Gab uns das hiesige teutsche Journal einen vorgeblichen Bericht aus Jenem Ort, in einem Tone der ganz offenbar zur Nachahmung aufforoerte. Dieser Bericht ist dem Redakteur, wie er sagt, aus dem Casino Zugeschicht, und eine Anzahl Abdrücke Jenes Blattes bestellt worden"

שהמאמר שהתיימר לבוא מוירצבורג נתחבר בפרנקפורט בחוג הסוחרים ושימש בידיהם מכשיר הסתה מכוון לחיקוי הפרעות. אולם הדו"ח על הנעשה בוירצבורג נושא בלי ספק חותם של אותנטיות. כפי שראינו נתפרסם דו"ח זה גם ב"פסישה צייטונג" בברלין כלשונו. ייתכן כמובן שהעתון בברלין שהופיע רק כעבור שבוע העתיק את הכתבה מן ה"פרנקפורטר ג'ורנאל" והשמיט את מרבית המאמר שגלשה לפרשנות מסיתה. אולם מסתבר יותר כי הכתבה העניינית לבדה יצאה מוירצבורג ונשלחה בבית אחת לשני העתונים¹¹⁶****. מסתבר כי החלק הפרשני של המאמר שאף חרג בארכו מן המדה הרגילה של כתבה נתוסף בפרנקפורט. ודאי ששימש גורם בשילהוב הרוחות שהלך וגבר מאז נודע על הנעשה בוירצבורג.

המאמר הנדון נתפרסם ביום השבת, השביעי לאוגוסט. למחרתו, ביום ראשון, ניסו כמה מן המטיפים בכנסיות לעשות להרגעת הרוחות¹¹⁷ ללא הועיל. באותו יום אירע מעשה האלימות הראשון. בבית הדאר נפגשו שליחי פירמות יהודיות ולא יהודיות והתחרו על מקומם בתור לקבלת המשלוחים. אותו יום ולמחרתו נדחקו או נזרקו היהודים מבית הדאר על ידי משרתי הסוחרים הנוצריים. השלטונות ראו צורך להפקיד שוטרים על בית הדאר לקיום הסדר¹¹⁷*. אולם היו שהחליטו כנראה שאין להחמיץ הזדמנות זו מללמד את היהודים לקח. נפוצו שמועות בעיר כי יום השלישי, העשירי באוגוסט, נקבע כמועד להתחלת הפעולה¹¹⁸. ואמנם החלו באותו ערב קבוצות של צעירים לגרש יהודים מן הטילת הציבורית תוך מהומה ורעש. כ־6000¹¹⁹ איש, לפי הערכה אחת, פנו ל-Juden gasse ולרחובות הסמוכים שם גרו עדיין רוב היהודים. הם שיברו חלונות ופגעו בעוברים ושבים מבין היהודים. בית רוטשילד היה ראשון בין הבתים שנפגעו במטר האבנים. המהומות נמשכו שלושה ימים, המשטרה לא עצרה כוח להשליט סדר בעיר ונוזקה לעזרת

הכנוי teutsche Journal בא להבדיל בין ה-Frankfurter Journal שכלשון הגרמנית לבין הנוסח הצרפתי של אותו עתון. הקאזינו היה מקום מפגש של "החברה הנבחרת מן המעמדות הגבוהים" (aus den höheren Ständen) Die freie Stadt Frankfurt am Mayn und ihre Umgebungen als Leitfaden für Hiesige und Fremde, Frankfurt am Mayn, 1817, pp. 190-192.

¹¹⁶**** כפי שצוין למעלה בהערה 19* חסר המשפט המסיים שבנוסח הברלינאי בעתון של פרנקפורט. אם העורך הברלינאי העתיק מן העתון הפרנקפורטאי עלינו להניח שהוסיף משפט אחרון זה מן הכתבה האחרת תוך שינוי לשונו, דבר שאינו מסתבר כלל. מצד אחר היתה לעורך בפרנקפורט סיבה להשמיט משפט זה שכבר נאמר בכתבה הראשונה.

¹¹⁷ קראקאר, עמ' 492.

¹¹⁷* K.p.B.Z. מן ה-11 באוגוסט; A.Z. מן ה-12 באוגוסט (עמ' 915). כתב זה תולה את האשמה ביהודים "המקשים על כל האחרים מלהגיע למשרד". לפיכך "נדחקו" היהודים מן המקום. הנציג הבאווארי בדו"ח שלו מן ה-11 באוגוסט (Geh. Bay. StA Muenchen, MA 9620) משתמש בביטוי "נזרקו". תיאור הכתבה (מן ה-31 באוגוסט) שנתפרסמה ב-B.N.Z. מן ה-7 בספטמבר רומז לתגובת מה מצד היהודים. על פיו מונה טורי, עמ' 109, מעשה זה בין מקרי ההתגוננות היהודית ותולה בה את הפסקת המהומות באותו מקום. אולם כתבה זו היא מאוחרת ומגמתית ואף היא אינה טוענת כי יד היהודים היתה על העליונה. ואילו הכתבה של ה-A.Z. מעידה לתומה על הצבת שוטרים שהשליטו סדר במקום.

¹¹⁸ על השמועות שקדמו לפרעות מוסר K.p.B.Z. כבר ב-11 באוגוסט וה-A.Z. מ-13 בו מוסר (עמ' 919) על התאריך הנקוב מראש.

¹¹⁹ דו"ח הנציג הבאווארי במקום הנזכר בהערה 117*.

צבא השכירים ומשמרות האזרחים שבאמצעותם קיים הסנט את שלטונו בעיר. שלא כמועצת העיר וירצבורג היה הסנט בפרנקפורט אחראי לסדר ובטחון אחריות מלאה וניסה לצאת ידי חובתו. אולם צורת הפניה של הסנט לאוכלוסיה מגלה את המצב האמביוני-לנטי שהיה שרוי בו. הכרוז שפורסם ב-11 באוגוסט¹²⁰ תלה את תחילת המהומות בשוונות של צעירים ובידיעות על "המאורעות שאירעו לא מכבר במקומות אחרים". אך הסנט לא הקל ראש בתוצאות הצפויות מהפרעת הסדר. פרנקפורט זכתה בקונגרס וינה בשלטון עצמי רק לאחר ויכוח ארוך בין המעצמות שכמה מהן רצו לספח אותה לבוואריה¹²¹. עתה היה על הסנט להראות כי מסוגל הוא לקיים סדר ובטחון בעיר בכוחות עצמו. לפיכך נכלל בכרוז האיום להעמיד את האשמים לדין והובטח לנקוט בכל האמצעים למניעת השונות של מעשים דומים. בעלי הבתים הוזהרו להשגיח על הכפופים להם, העוזרים, השוליות והפועלים. הכרוז הדגיש את האחריות המיוחדת המוטלת על אזרחי פרנקפורט כמארחי המועצה של הברית הגרמנית והצירים הזרים המתכנסים בה. הסנט הזהיר מפני דיבורים בקלות דעת המעוררים שנאה והתמרמרות והבטיח להוסיף ולשקוד ללא לראות על שמירת זכויות האזרחים לטובתם. בנושמה אחת עם הבטחה זו באה אזוהרה "לקהל היהודים" (Judenschaft) שיקפידו למנוע כל עילה להשבתת שלווה העיר הזאת ולא יתנו סיבה על ידי התנהגות בלתי צנועה ועזות לקובלנות מוצדקות של האוכלוסיה הנוצרית"¹²².

הסנט היה לחוץ מכל צד. נציגי המעצמות דרשו מיד עם פרוץ המהומות לדעת, מה האמצעים שנקט הסנט להחזרת הסדר. הם איימו שאם אין לאל יד הסנט להגן על חברי הברית הגרמנית ועל קרנות המדינות המופקדות בידיהם יזמינו הם צבא של מדינות אחרות מן העיירות הסמוכות מיינץ, אשפנבורג, דרמשטדט והאנוי¹²³. הסנט דחה את ההצעה והתאמץ להשיב את הסדר בעיר בכוחות שעמדו לרשותו. משום כך ביקש לשכנע את התושבים, כי הפרעות נוגדות את האינטרסים של העיר, אך גם חשש להראות כמסביר פנים ליהודים. מכאן סיום הכרוז המטיל את האחריות על המהומות, לפחות בחלקה, על עזות היהודים וחוצפתם. אין פלא שהיהודים לא סמכו על הגנת השלטונות ומי שיכול היה עזב את המקום או לפחות ביקש למשפחתו מקלט בערים הסמוכות עד יעבור זעם¹²⁴. גם לאחר מעשה נהג הסנט במשוא פנים. לא נערכה חקירה בדבר גורמי המהומות. אלה שנאסרו תוך כדי הפרעות שוחררו ואיש מהם לא העמד לדין ולא בא על ענשו¹²⁵. המהומות בפרנקפורט לא הגיעו למידת החומרה של וירצבורג, לא נהרג כאן איש ואף הפגיעות ביהודים הצטמצמו בחיכוכים, בהטרדות ובשבירת חלונות¹²⁶. אלא שמרכזיות

120 נתפרסם ב-Frankfurter Journal ב-12 באוגוסט והועתק ב-A.Z. מן ה-17 בו (עמ' 915).

121 שוומר, עמ' 69-75, 112-114.

122 A.Z., שם.

123 דו"ח הציר הבאווארי המצוטט בהערה 117*; A.Z. (עמ' 927).

124 A.Z., שם.

125 זו הסיבה שלא נשתמרו מסמכים רשמיים בדבר הפרעות ותיאור המאורעות בפרנקפורט נשאר סכימטי.

126 קראקואר, עמ' 492, מוסר על פצועים משני הצדדים בהתנגשות הראשונה בערב של ה-10 באוגוסט. לדבריו היו יריות גם מצד היהודים. כחבות העתונים אינן יודעות על כך, ה-O.B. (ידיעה מן ה-13 באוגוסט) מוסר כי היו שמועות שירו מבית יהודי אחד ואינו רואה זאת כעובדה.

העיר ומשקלה של העדה היהודית במקום שיוו למאורעות חשיבות יתרה. מהלך החיים בעיר נפגע. גיוס המשטרה והצבא שנמשך גם לאחר שכוח המהומות עלה דמים מרובים והסנט הוצרך לאישור הלוואה בסך 10,000 ז'הובים מטעם המוסד המחוקק¹²⁷. על הנזק בעקיפין יש ללמוד מן העובדה שפעילות הבנקאים היהודיים שותקה, שטרות שהגיעו זמן פרעונם לא נפדו ומחיר הזהב האמיר¹²⁸, יריד הסתיו של אותה שנה סבל מהעדרם של יהודים זרים שהוקירו את רגלם מן העיר¹²⁹. הידיעות על הנעשה בעיר נפוצו הן על ידי העתונות והן על ידי דיווח הנציגים הדיפלומטיים שישבו במקום ולהלן נשמע על השלכות המעשים בוירה הפוליטית הכל-גרמנית. אזרחי העיר יכלו להתנער מן האחריות הפורמאלית בקביעת העובדה כי איש מהם לא נטל חלק פעיל במהומות¹³⁰. אולם אין זאת אומרת כי איש מהם לא פעל מאחורי הפרגוד ולא גרם לתסיסה. בדיעבד ביקשו הסוחרים לנצל את זעם האספסוף לקידום מאבקם נגד היהודים. על כל פנים יומים לאחר הפרעות נתקיימה אסיפת סוחרים בה דנו במאמצים החוקיים שיש לנקוט כדי לרסן את הרוכלות היהודית בעיר. הסנט הבטיח להודק לענין מיד עם סיום היריד, ולימי היריד נאסרה הרוכלות¹³¹. הודעות האזרחים עם מגמת הפרעות, אם אולי לא עם ביטויין האלים, גלויה, איפוא, לעין. איש לא הטיל ספק בכך שאוירת האיבה אשר נצטברה בעיר בימי המאבק על זכויות יהודים היתה גורם בפרוץ הפרעות¹³².

בעצם הימים בהם נעשה בפרנקפורט כדוגמת מה שארע בוירצבורג נמצאו לדוגמא זו מחקים גם בבאוואריה עצמה. מקריאות "הפ"ה" ושבירת חלונות סבלו יהודי היידינגס-פלד עוד בימים הראשונים כשיהודי וירצבורג נמלטו לשם¹³³. ב-10 וב-12 באוגוסט פרצו מהומות בבמברג ובביירויט (Baireuth) ובכמה כפרים נוספים¹³⁴. המאורעות היו מעין חזרה בזעיר אנפין על מאורעות וירצבורג. יוצא מן הכלל היה הכפר רימפאר שם לא הסתפקו הפורעים בפגיעות בבתי היהודים כי אם פרצו לבית הכנסת, קרעו את ספר התורה והשליכו את כלי הפולחן לרחוב¹³⁵. השוטר התורן התעלם כנראה מן המעשים ולמחרתו נאסר על ידי השלטונות. בבמברג דוכאה המהומה בעודה באיבה, לפי הידיעה ב-*Oppositions-Blatt*¹³⁶ הודות לזרירות ראש העיר, פון הורנטל (Hornthal) ואילו

127 בנדר, עמ' 119; K.p.B.Z. מן ה-18 באוגוסט.

128 K.p.B.Z. מן ה-17 באוגוסט; A.Z. ידיעה מן ה-14 באוגוסט (עמ' 927).

129 K.p.B.Z. מן ה-18 בספטמבר.

130 מודגש לדוגמא ב- K.p.B.Z. מן ה-11 באוגוסט ועוד פעם מן ה-17 בו.

131 שם, מן ה-18 באוגוסט.

132 כדברי כתבו של K.p.B.Z. מן ה-11 באוגוסט: "Der Judenhass in unserer Stadt hat zum Theil seine Quelle in den grossen Vorrechten, welche der Fuerst Primas den Israeliten eingeracumt hat".

133 לפי סיפורו של ליור קרפט; במברגר, עמ' 19, 21; אופיר, עמ' 463, מתאר את הפגיעות ביהודי היידינגספלד כחמורות הרבה יותר משמשתקף בעדותו של עד הראיה, ואין אני יודע על יסוד מה.

134 ידיעות על כך בעתונות K.p.B.Z. מן ה-16 באוגוסט; A.Z. (עמ' 927).

135 K.p.B.Z. מן ה-29 באוגוסט; A.Z. עמ' 954. ליור קרפט (במברגר, עמ' 22) אינו מזכיר אלא חילול כלי קודש אך לא ספר תורה. לדבריו שוכנו המשים חיילים ושני קצינים בעיר למשך עשרה ימים, בני הכפר נשאו בהוצאות ואילו היהודים פוטר מן העול.

136 הידיעה היא מאוחרת, מן ה-24 באוגוסט (עמ' 1702).

לפי הדו"ח של השגריר הצרפתי במינכן בזכות יעילותו של קצין משטרה¹³⁷. פון הורנל עצמו נהג, לפי מקור זה, דוקא בשב ואל תעשה וסיבה טובה היתה לו, כי הוא היה יהודי מומר בעל אמביציות פוליטיות שאך עתה חזר מאסיפת המעמדות במינכן ונערכה לו קבלת פנים נלהבת. הורנל נחשב כמנהיג האופוזיציה באסיפה והשגריר הצרפתי חשד בו — ומן הסתם לא מלבו כי אם בהשפעת הערכות אנשי השלטון במינכן — כי יהודי מומר זה מוכן היה להקריב כמה מבני עדתו הקודמת כדי להשיג את מטרותיו הפוליטיות¹³⁸. אלה הם הדים לחששות המלך ופמליתו — עליהם נשמע להלן — שהמהומות נגד היהודים עשויות היו להשתלב בפעולות אויבי המשטר. הערכה זו המריצה את השלטונות לנהוג ביד חזקה ואמנם העמדו האשמים לדין ומועצות הערים הודרו, כדוגמת חברתן בוירצבורג, להצהיר הצהרת אמונים למלך¹³⁹.

משנצטרפה פרנקפורט לוירצבורג ואגפיה נחלצה התנועה מגבולותיה המקומיים ונתפשטה לכל עבר. ביטוי למצב ניתן במחצית אוגוסט באחד העתונים בלשון זו: "התק-ריות בוירצבורג מצאו להן חיקוי והפ"ה" המטיל את אימתו על היהודים עובר מפה לפה בכל מחוזות גרמניה ומעורר את שנאת ההמון לישראלים שלא היתה אלא רדומה בלבד"¹⁴⁰. יד המקרה היא שחרצה כמעט ברוב המקרים היכן לבשה מעתה השנאה ביטוי אלים והיכן נשארה בגדר רגשות — כשעירנות השלטונות למניעת הפרעות ממלאת תפקיד מכריע. בדרמשטט שבמדינת הסן הגובלת בפרנקפורט פרצו מהומות עם סיום הפרעות בפרנקפורט ב־12 באוגוסט¹⁴¹. את הסיום המהיר להפרעות הסדר ייחסו העתונים לזהירות השלטונות, שלמחרת הפרעות הרחיקו את הצבא מן העיר והפקידו את קיום הסדר בידי המשמר האזרחי (Landwehr)¹⁴². הערים האנוי ואופנך הסמוכות לפרנקפורט, אליהן נמלטו הנפגעים מן הפרעות, נשארו שקטות מעיקרן¹⁴³. בערי מדינת באדן, לרבות עיר הבירה קרלסרוה הדהדו קריאות "הפ"ה" והתנהלה תעמולה קולנית מאז אמצע אוגוסט מבלי להביא לאלימות של ממש¹⁴⁴. עד שב־25 באוגוסט ניצלה קבוצה של פורעים בהיידלברג את הסחת דעתה של המשטרה לרגל חגיגה עממית במקום והסתערה על בתי היהודים. הפורעים שהיו מצוידים בגרזנים ושאר כלי משחית עשו שמות בבתים ותיאור

137 Chroust, Die Berichte der franzoesischen Gesandten, pp. 117–118.

138 שם. הורנל יחד עם הפרופסור בעהר מוירצבורג, עליו דובר לעיל, נחשבו כקצונים והנסיד מטריגן שפך עליהם את זעמו במכתב פרטי לשר הרוסי נסלרודה, בכנותו את הורנל "נושך נשך ויהודי מומר". המכתב מובא אצל גינטר, עמ' 389.

139 הצהרת אורחי בייירוט נתפרסמה ב־K.p.B.Z. בידיעה מן ה־16 באוגוסט.

140 מצוטט ב־A.Z. (עמ' 935) מעתון Rheinische Blaetter בידיעה מן ה־18 באוגוסט.

141 תיאור המאורעות בדרמשטט ניתן בספרו של Adolf Müller, Die Entstehung der Hessischen Verfassung von 1820, Darmstadt 1931, pp. 52–55. כרוז הממשלה מן ה־14 באוגוסט שממנו אפשר ללמוד את עיקרי הדברים נתפרסם גם ב־A.Z. (עמ' 944). נוסח של כרוז שני מן ה־8 בספטמבר שממנו נראה כי התסיסה נמשכה גם אחר החזרת הסדר נתפרסם ב־K.p.B.Z. מן ה־18 בספטמבר.

142 A.Z. שם; K.p.B.Z. מן ה־30 באוגוסט.

143 על השקט בהאנוי ב־K.p.B.Z. מן ה־21 בספטמבר ושם ידיעה על הטרדות יהודים בכפרי הסביבה.

144 K.p.B.Z. ידיעה מן ה־20 באוגוסט. אותו נוסח ב־B.N.Z. מן ה־23 באוגוסט (וכאן התאריך הנכון של הידיעה ה־18 באוגוסט). על היידלברג שם, מן ה־26 באוגוסט.

המחזה של שבירי הרהיטים המושלכים לרחוב ונוצות הכסות הממלאות את חלל מוזכיר את מחזה הבלהות מתקופות הפוגרומים ברוסיה. ההשתוללות נמשכה כמה שעות, היא הופסקה בהתערבותם של מתנדבים מבין תלמידי האוניברסיטה שהונהגו בידי שני פרופ' סורים ליברליים. הללו זכו בשבחים מפי הממשלה שנחשבה הליברלית ביותר בכל גרמניה וביקשה להגן על היהודים ולפצות את הנפגעים¹⁴⁵. בחוגי האזרחים כנגד זה נמתחה בקורת על התנהגות הסטודנטים שנתפרשה כנקיטת עמדה לצד היהודים. הסטודנטים ראו צורך להצהיר כי הם פעלו ממניעים הומניטריים טהורים^{145*}. פריצת הגדר בהיידלברג גררה אחריה מהומות גם בערים מנהיים וברוכזאל ואף בקארלסרוה. ב-27 באוגוסט, יומים לאחר הפרעות בהיידלברג נזקקו שלטונות עיר הבירה לעזרת הצבא כדי להשיב את הסדר על כנו¹⁴⁶. עדויות על הטרדות יהודים באו אף מוירטנברג¹⁴⁷. תנועת "הפ"ה" הקיפה איפוא כל מדינות דרום גרמניה. בו בזמן התפשטה התנועה צפונה. באמצע אוגוסט הודיע עתון בדיסלדורף כי סיסמת ה"הפ"ה" שיצאה מוירצבורג הגיעה לקלן ומשם לדיסלדורף¹⁴⁸. בקובלנץ שהיא באמצע הדרך בין וירצבורג לדיסלדורף נתפרסם ב-16 באוגוסט דו"ח על הנעשה בפרנקפורט תוך אהדה למעשי הפורעים, שגבלה בהמלצה ללכת בעקבותיהם¹⁴⁹. שלטונות המקום כאן ובמקומות אחרים בפרוסיה נקטו מיד צעדים לריסון התנועה, אסרו על הפצת מאמרי הסתה, תחרימו חוברות תעמולה אנטי-יהודיות וכדומה¹⁵⁰. מצד אחר נמנעו מצעדים שעשויים היו לעורר את תשומת הלב של האוכ-לוסיה ולהגביר את המתרחות נגד היהודים¹⁵¹. כוונה זו מתבטאת בדיווח ה-Allgemeine Preussische Staatszeitung על המהומות ככללן שמגמתן היתה למעט בחשיבות הדברים במדת האפשר¹⁵².

בספרות ההיסטוריוגרפית רווחת היתה הדעה כי תנועת "הפ"ה" נעצרה בפני גבולותיה של פרוסיה. דובנוב נתן טעם לדבר, כי בפרוסיה עסקו השלטונות בעצמם בהצרת רגלי היהודים בהגבילם כמה מן הזכויות שניתנו להם בחוקת ההתאזרחות משנת 1812 עד שלא היה צורך לאוכלוסיה לעשות דין לעצמה¹⁵³. ואילו סטרלינג, שתלתה את פרוץ המהומות בתנאים הסוציאליים הכלליים, טרחה למצא שוני בין התנאים ששררו במדינות הדרום לבין התנאים שהתפתחו בפרוסיה¹⁵⁴. אולם המומחה לתולדות יהודי פרוסיה, איזמר

145 המאורעות בהיידלברג תוארו בכל העתונות ב-K.p.B.Z. שם; A.Z. (עמ' 974-975) על פי A.P.St.Z.; Speyerer Zeitung. ידיעה מן ה-26 באוגוסט.

*145 A.Z. (עמ' 1051) על פי Heidelberger Wochenblatt מן ה-9 בספטמבר.

A.Z. ידיעה מן ה-24 באוגוסט (עמ' 979).

147 Utz Jeggle, Judendörfer in Württemberg, Tübingen 1969, pp. 90-98.

148 K.p.B.Z. מ-20 באוגוסט מצוטט מן ה-Niederrheinische Beobachter.

149 Confluentia oder Rhein- und Mosel-Zeitung. לא ראיתי עתון זה, אך נוסח המאמר הועתק על ידי איזמר פרוינד והוא נמצא בעזבונו המופקד בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים, P. 2. V 4 (להלן - עזבון פרוינד).

150 פרטים שם.

151 הוראה מפורשת בכוון זה במחוז קובלנץ, ראה P. 2. V 4.

152 על כך ראה הערה 79 למעלה.

153 דובנוב, עמ' 4-10.

154 סטרלינג, מהומות, עמ' 132-133.

פרוינד, הוכיח במאמר שלא זכה לפרסום, שגלי התנועה הגיעו אף לערי פרוסיה אלא שעירנות השלטונות קידמה את פניהם¹⁵⁵. תקריות קטנות שאירעו לא ניתן להן פירסום. כשבעות מסוים דובר על "מרידות" (Aufstände) בפרוסיה הזדרז ה-A.P.St.Z. להכחיש שלא נודע בכל פרוסיה אלא על דנציג שאירעה שם "מהומה שדוכאה מיד והצטמצמה בשבירת חלונות אחדים על ידי נערי רחוב"¹⁵⁶. אולם המסמכים הרשמיים שנשתמרו מעידים ששלטונות המקום, וקל וחומר היהודים, לא ראו בנעשה דבר של מה בכך. כרוזים על משפט מות ליהודים נתלו סמוך לבית הכנסת ב-28 בספטמבר, הוא ערב יום הכפורים. בליל כל נדרי היו התגודדויות ובמוצאי היום אירעו מהומות של ממש, חלונות של שמונה עשר בעלי בתים נשברו ורק פעילות המשטרה מנעה בעד שדירת הבתים. התסיסה בעיר נמשכה ועוד ב-10 באוקטובר נדבק כרוז הסתה בשער אחת הכנסיות. המשטרה נהגה ביד חזקה ואסרה כמה מן החשודים על הסתה. רק כעבור כמה שבועות שקטה העיר¹⁵⁷. תקריות קטנות אירעו גם בברלין¹⁵⁷. ואין ספק שיהודי המקום חששו מפני התפשטות המהומות לעירם¹⁵⁷. כפי שנראה להלן נתקבצו באותם ימים מספר משכילים שעתידיים היו לייסד את ה"איגוד לתרבות ולמדע של היהודים" ומטרתם הראשונה היתה "לעזור במקום שיש צורך"¹⁵⁷. למזלם לא נצטרכו לכך, הרעה פסחה על עירם.

מכל מקום אם היו המאורעות בדנציג החמורים ביותר בכל פרוסיה ומספר המקומות בהם נתגלו סימני תסיסה לא עלה על עשרה, כי אז ניתן לומר שמדינה זו שהכילה כשליש האוכלוסיה היהודית בגרמניה¹⁵⁸ ניצלה מסכנת הפגיעה שריחפה עליה. לאמתו של דבר אין להשוות אף את הפגיעות שבשאר הארצות למימדי הנזק והבהלה שבירצבורג ובפרנקפורט. רק בשתי הערים האלה אפשר לדבר על מהומות מכוונות וממושכות. בכל המקומות האחרים הצטמצמו הדברים באוירה של מתיחות ובהטרדה שהתפרקה לבסוף בהתפרעות חד-פעמית¹⁵⁹. המקום השלישי המצטרף לשורת ערי המהומות הוא המבורג ומחוץ לגרמניה עיר בירתה של דנמרק, קופנהגן וכמה מעירות המדינה.

155 המאמר בעובונו. PP. 2, D.M. /7. על פי פרוינד יכול היה טורי, עמ' 114, לתקן את מפת הפרעות ולכלול בה גם את המקומות בפרוסיה.

156 A.P.St.Z. הידיעה מן ה-9 באוקטובר. באיזה עתון הופיעה הידיעה על ההתמרדות בפרוסיה לא יכולתי לברר.

157 עובון פרוינד, שם. נוסח הכרוז נדפס אצל סטרלינג, Er ist wie du, עמ' 189. על תוכנו של הכרוז להלן.

157 A.Z. ידיעה מן ה-21 באוגוסט (עמ' 984).

157** המאמר הנזכר בהערה הקודמת מדבר על דאגת יהודי ברלין מפני התפשטות המהומות לעירם. מעניינים דבריה של רחל וורנהגן מ-29 באוגוסט שבאותם הימים ישבה בקרלסרוה: "Noch ist's in Berlin ruhig; dort waer's am meisten zu fuerchten" במקום הנזכר למעלה, הערה 108, עמ' 371.

157*** דברי אדוארד גנז בנאומו מן ה-28 באפריל 1822, שאת ענינו נברר להלן בהערה 262. 158 עיין רפאל מאהלר, דברי ימי ישראל, דורות אחרונים, ספר שני, עמ' 333-336. 159 אופי החומרה שבמאורעות היידלברג שונה מחומרת מאורעות הערים האחרות ואין אני מונה אותה אתן.

1

תולדות יהודי המבורג בדורות האחרונים נעו במסלול דומה לשל אחיהם בפרנקפורט אם כי לא נעדרו בהן קוים אינדיבידואליים, שנבעו מתנאי המקום.¹⁶⁰ העלייה הכלכלית של עיר הנמל במאה הי"ו—י"ח משכה אליה מספר רב של יהודים, תחילה ספרדים ולאחר מכן אשכנזים שהיו לרוב, עד שבסוף המאה הי"ח היתה המבורג הקהילה היהודית הגדולה ביותר בגרמניה. התפתחות זו נסתייעה על ידי קרבת שתי הערים, אלטונה וונדסבק שהיו כפופות לממשלת דנמרק וזו העניקה חסות מסוימת גם ליהודי המבורג. חלקם של יהודי המבורג בשגשוגה הכלכלי של העיר הוכר על ידי שלטונות העיר וברצון נתן הסנט לבעלי הון להתיישב במקום. אולם בעקבות בעלי ההון באו גם יהודים חסרי אמצעים שהתפרנסו כבעלי מלאכה, כרוכלים וכסוחרים זעירים ואלה היו קוץ בעיני הסוחרים ובעלי המלאכה המאוגדים בגילדות. הללו היו שותפים להנהלת העיר באמצעות מועצת האזרחים שהיתה מפקחת על מעשי הסנט וההלטותיו.¹⁶¹ יהודי המבורג לא היו יושבים בגטו, אך ישיבתם הוגבלה לרחובות מסוימים, הם לא הורשו לרכוש נכסי דלא גיידי ולא יכלו לעסוק אלא במקצועות מסוימים שהוגדרו בתקנות שהיו בתוקף מאז 1710.¹⁶² מפנה חדל במעמד היהודים בשנת 1810 לאחר כיבוש העיר על ידי הצרפתים וסיפוחה לקיסרותו של נאפו-ליאון. חוקי העיר הישנים הוחלפו בחוקה הצרפתית ועל פיה בוטלו ההבדלים בין אזרחים בעלי הדתות השונות. היהודים היו בן לילה לאזרחים בעלי זכויות שוות עם התושבים הנוצריים.¹⁶³ מצב זה נמשך שלוש שנים. עם נפילתו של נאפוליאון חזר גם כאן השלטון לידי הסנט ושותפיו ונתעוררה השאלה אם יחזרו היהודים למעמדם מלפני הכיבוש הצרפתי.¹⁶⁴

דרישת היהודים לקיים בידם את אשר השיגו בימי הצרפתים היתה פחות נמרצת ופחות מגומקת מזו של יהודי פרנקפורט—הם לא רכשו את הזכויות כי אם זכו בהן בהסח הדעת. אף על פי כן הובאו גם עניני יהודי המבורג—יחד עם יהודי שתי הערים ליבק וברמן—בפני הפורום של קונגרס וינה.¹⁶⁵ משנמנעה אינסטנציה זו להכריע הכרעה מחייבת חזרה השאלה גם בהמבורג לידי הגורמים המקומיים והיתה סיבה למתיחות בין אלו שצדדו בקידום עניני היהודים לבין אותם שהיו מעונינים להגבילם. בשכבה המנהגת של הסוחרים והבנקאים היו שתמכו בשאיפת היהודים לשוויון אזרחי ואילו נציגי השכבה הנמוכה שללו אותה.¹⁶⁶ למעשה נפרצו הגדרים שהגבילו לפנים את היהודים במקום

160 מומר לתולדות יהודי המבורג בספרו של M. M. Haarblicher, *Zwei Epochen aus der Geschichte der Deutsch-Israelitischen Gemeinde in Hamburg*, Hamburg 1867. סיועם חדש אצל Helga Krohn, *Die Juden in Hamburg 1800–1850, Ihre soziale, kulturelle und politische Entwicklung während der Emanzipationszeit*, Hamburg 1967 (להלן — קרוהן).

161 על המשטר בהמבורג ראה: N. A. Westphalen, *Hamburgs Verfassung und Verwaltung in ihrer allmählichen Entwicklung bis auf die neueste Zeit*, Hamburg 1846. ראה ביחוד את שני הפרקים הראשונים של הספר.

162 קרוהן, עמ' 9–10.

163 שם עמ' 15–17.

164 שם, עמ' 20–24.

165 בארון, עמ' 34–45, 67–71, 93–95.

166 קרוהן, שם; בארון, עמ' 195–196.

מגוריהם ובסוגי עיסוקם. בימי שלטון הצרפתים החלו יהודים רוכשים לעצמם בתים ברחובות שהיו עד אז סגורים בפניהם וכן החלו לעסוק במקצועות חדשים — ומתחריהם ניסו לעצור בעדם ולסלק אותם מהשגיהם¹⁶⁷. כשהגיעו הידיעות על הפגיעות ביהודים בערי הדרום החליטו גם מתנגדי היהודים בהמבורג להודק לאותה שיטה.

מהלך המאורעות בהמבורג ניתן לשחזור בפרטיו ועל דיוקו יותר מאשר בכל מקום אחר. בידינו עדויות משני הצדדים שכן נשתמרו מסמכים רשמיים בארכיון הסנט וספר הפרוטוקולים של ישיבות פרנסי הקהילה¹⁶⁸. יהודי המבורג התעוררו בתאריך מוקדם לחשש של פרעות בעירם. נתגלו כנראה סימנים כי הידיעות על הנעשה בוירצבורג ובפרנקפורט עוררו הדים מסוימים גם באוכלוסית המבורג. עובדה היא כי כבר ב־16 לחודש אוגוסט פנה הפרנס הראשי אמדן לסנטור ברטלס, שהיה הממונה על המשטרה, בבקשה שייעשה הכל כדי לדכא כל מהומה באבה. תשובתו של הסנטור היתה כי אין מקום לחשש וכי לא אירע דבר מחוץ למעשי קונדס של נערים¹⁶⁹. בפעם השניה הופיע ראש הקהילה בפני הסנטור ביום השבת ה־21 לחודש, בעקבות הטרדות כמה יהודים במקומות פומביים בליל השבת¹⁷⁰. אותה שעה כבר היתה בידו של ברטלס קובלנה של יהודי שעוד ביום החמישי בערב הורחק מאחד מבתי הקפה תוך התגרות ופגיעה בגופו¹⁷¹. בשבת נפוצו כרוזים שאיימו בהתנפלות על היהודים ודרשו את גרושם מן העיר¹⁷². אף על פי כן הביע הסנטור את בטחונו, כי השקט יישמר. הוא ביקש מאת בני הקהילה היהודית לסמוך על חסות הסנט, אך עצה טובה השיא להם להרחיק עצמם לזמן מה ממקומות פומביים בעיר¹⁷³. עצה זו לא נודעה לבני הקהילה, או שלא היו מוכנים לקבלה. על כל פנים הופיעו מצעירי היהודים גם ביום ראשון בבתי הקפה במרכז העיר כדרכם. אחד מהם ענד את אות ההצטיינות שקיבל מאת המלך הפרוסי במלחמת השחרור הגרמנית — וגראה שהיה מצד הצעירים רצון להפגין כי הם תופסים מקום בחיי העיר בזכות. אם זו היתה הכוונה, הרי החטיאה את המטרה. היהודים נדרשו לעזוב את המקום. באחד מבתי הקפה ביקשו להסתלק בשקט וספגו מכות בצאתם. במקום אחר גילו היהודים התנגדות¹⁷⁴, אך הסובבים אותם הסתערו עליהם והוציאום בכוח. החייל לשעבר קיפה את עיטור הגבורה שלו, הפורעים קרעו אותו מבגדו¹⁷⁴. למחרת היום כונסה הנהלת

167 קרוהן, שם.

168 החומר של ארכיון הסנט נמצא בשני תיקים. Staatsarchiv Hamburg, Cl. VII. Lit, No. 18. (להלן — St.-A, Cl. —); vol. 8. fasc. 1 Staatsarchiv Hamburg, Polizeibehörde — Kri- (St.-A, Cl. —); minalw. Jg. 1819 (להלן — St.-A, P-K); דות העם היהודי, ירושלים, 1973, א. 273 AHW (להלן — פרוטוקולים).

169 פרוטוקולים, עמ' 34. אמדן ביקש מאת הסנטור לפעול לכך שאחד מבני משפחת Heckscher, שמעשה מסוים שלו עורר תרעומת באוכלוסיה, לא ישוב להמבורג. לא נתברר לי במה המדובר. 170 שם.

171 St.-A, Cl. 7, הקובל בפני הסנטור, Heyman Behr חתם ב־20 באוגוסט. מתיאור הדברים נראה, כי אותה שעה שרר בעיר שקט גמור והפגיעה ביהודי באה כהפתעה לעומדים מסביב שחשו לעזרת קרבן הפרובוקציה.

172 פרוטוקולים, עמ' 36.

173 שם.

174 על אחת התקריות ב־4 St.-A, Cl. (Elbpavillon) על המקרה השני (Schweizerpavillon). קובלנות, עדויות וחקירות ב־1-3 St.-A, P-K, 199.

הקהילה לשיבתה יוצאת מן הכלל. הוחלט להתייצב בפני שלטונות העיר ולדרוש פעולה נמרצת למניעתן של מהומות. להנהלת הקהילה הגיעו ידיעות על התארגנות בין צעירי היהודים שאמרו להגן על עצמם בכוח. הפרנסים הביעו בפני ראשי העיר את דאגתם מפני ההתנגשות הצפויה והדגישו את חוסר יכולתם למנוע בעד הצעירים מלהתגונן נוכח ההתגרות, והרי בין הצעירים היו כאלה שחירפו נפשם בעד המולדת הגרמנית בעת מלחמת השחרור.¹⁷⁵ תשובתם של הסנטור ברטלס ושל ראש העיר היתה גם עתה, כי על היהודים להמנע לא רק מכל תגובה אלא אף ממתן הזדמנות להתגרות בהם. כל פעילות מצד היהודים בכלל ומצד הפרנסים בפרט עלולה רק לתת פירסום לדבר, לשלבה את הרוחות במקום ולהזיק לשם הטוב של העיר בעולם.¹⁷⁶ פרנסי הקהילה פעלו על פי הוראת ראשי העיר ופנו לבני הקהילה בדרישה, למנוע את צעירי העדה מלעשות דבר שהוא בגדר הפרת משמעת.¹⁷⁷ אזוהרה זו לא הועילה כנראה. למשטרה הגיעו ידיעות כי שני הצדדים מתכוננים להתמודדות בזירת בתי הקפה ביום שני בערב.¹⁷⁸ ואמנם אירעה התנגשות באותו ערב במקום בלתי צפוי — בבית קפה שיהודים לא היו רגילים לבקר בו ועתה הפתיעו שם את האורחים, התגברו עליהם והוציאו אותם בכוח.¹⁷⁹ בו בזמן התפשטו המהומות לחלקים אחרים בעיר וגמשכו ביתר שאת ביום ג' בערב. הפרעות סדר היו גם ביום. כמו בפרנקפורט כן גם בהמבורג שימש בית הדאר מקום להתחרות בין שליחי הפירמות ובימי הפרעות נדחקו היהודים מן המקום על ידי מתנגדיהם. בערבים עברו המונים לפני בתי היהודים, זרקו אבנים ושברו חלונות. פיזורם של היהודים ברחובות רבים בעיר הכביד על מלאכת המשטרה. חיל האזרחים והשוטרים, שאף הם הותקפו על ידי ההמון, נזקקו לעזרת הצבא כבר ביום ג' בערב. למחרת בבוקר מצא קצין משטרה ברחוב הראשי של העיר, ה־Jung fernstiegt, פתקאות מפוזרות ועליהן הכתובות "Hepp-Hepp", "Jude verrecke" ועוד.¹⁸⁰

הערכת השלטונות שהמדובר בהשתוללות של נערים החלה להתערער. הסנט ראה עתה לנכון, ב־25 באוגוסט, לפנות בכרוז לאוכלוסיה.¹⁸¹ הוא גינה את הפגיעה "ביחידים העומדים בחסות העיר" ובקש את כל מי שסיפק בידו, הורים, אפסטרופסים ומפרנסים לסייע לשלטונות בקיום החוק והסדר. בו בזמן יצאה הוראה לסגור את בתי הקפה עם רדת

175 פרוטוקולים, עמ' 35—36. תיאורו של טורי, עמ' 110, כאילו תמכו הפרנסים בהתגוננות הצעירים אינו נכון.

176 פרוטוקולים, עמ' 37.

177 שם, עמ' 38.

178 St-A. Cl. 9.

179 אין דו"ח בתיקים על מה שאירע באותה הזדמנות, אולם ההתנגשות נזכרת בדברי הפרנסים ובאזהרת הסנטור ליהודים מ־25 באוגוסט. פרוטוקולים עמ' 38, 40. בית הקפה הנזכר כאן היה am Wall והכתב של A.Z. מן ה־25 באוגוסט (עמ' 984) מכנה אותו "בית קפה נוצרי". אותו מקור מדבר על כוחות עודפים בהם התקיפו היהודים את אורחי בית הקפה.

180 דו"ח מסכם על המהומות מן ה־25 באוגוסט ב־St-A. Cl. 1 ופרטים מרובים שם, מס' 5. הפרעות הסדר בבית הדאר נזכרות בכרוז הראשון של הסנט (להלן הערה 181) וכן בכתבה של ה־A.Z. הנזכרת בהערה הקודמת. כתבה על הנעשה הופיעה גם בהמבורג ב־Privilegierte Liste der Boersenhalle 27. August. דפי העתון כלולים בתיק St-A. Cl. 26 והמאמר בצדו בכתב יד, משמע שנכתב על ידי איש השלטון.

181 הכרוז בתיק St-A. Cl. 15, נדפס גם ב־A.Z. בידיעה מן ה־25 באוגוסט (עמ' 984).

הערב¹⁸². משמרות מוגברים של כוחות הבטחון הופקדו על העיר, אך הוזהרו לנהוג במתינות ולא להשתמש בכוח אלא כלפי מי שמסרב לציית¹⁸³. כרוז הסנט הצביע על סימנים שהמהומות הן פרי תכנית מכוונת ומחושבת¹⁸⁴. אף על פי כן חשבו השלטונות להתגבר עליהן באמצעי פיוס ומנע. כרוז הסנט עיקם את לשונו ובלבד שלא להזכיר את השם יהודי. מאת הנהלת הקהילה דרש הסנט, במכתב מיוחד, להשגיח על בני העדה שלא יתנו מקום להתגרות ולא-יסדר¹⁸⁵. בהודמנות זו אף הופנתה תשומת לב הקהילה לסעיף בהוראות הסנט משנת 1815 שחייב את הפרנסים למנוע מיהודים זרים להתיישב בעיר¹⁸⁶ — רמז כי רבוי יהודים בעיר הוא בין הגורמים שהביאו למהומות. בשיחה נקט הסנטור ברטלס לשון חריפה. הוא דיבר על התמרמרות השוררת בעיר על מה שאירע ביום שני בערב — היינו התגוננות פעילה של צעירי היהודים בבית הקפה¹⁸⁷. פרנסי הקהילה השיבו לאחר זמן לסנט ודחו את הרמזים לאחריותם ואחריות בני הקהילה למה שאירע¹⁸⁸. אולם לפי שעה קיבלו את עצתו של הסנטור לפעול לריסון הרוחות. שנים מן הפרנסים נגשו לבית הכנסת בעת תפילת מעריב להזהיר את הקהל על הצנעת לכת והתאפקות. שנים אחרים עברו ברחובות העיר — בליווי שוטרים — להרחיק עוברים ושבים יהודים שעלולים היו להוות מטרה או מקור להתגרות¹⁸⁹. רוב יהודי העיר לא היו מן הסתם זקוקים לאזהרה, אולם היו כאלה שלא נפלה עליהם אימת הפורעים. קבוצה אחת נמצאה עוד בשעה תשע בערב אותו יום ברחוב הראשי, ה-*Jungfernstieg*, וכשהסרו בבים אותה קראו לקראתה "הפ-הפ" עשה אחד מבני הקבוצה תנועת בזיון כלפי ההמון¹⁹⁰.

ייתכן כי הרמת ראש של כמה מן היהודים הגבירה את חמת ההמון. ודאי שכוונת הסנטור ברטלס להשביט את המהומות על ידי סילוק היהודים מעיני הפורעים לא נתקיימה. ביום רביעי בערב, ה-25 באוגוסט, גברו המהומות, אותו לילה פגעו הפורעים בכחמשה עשר בתים, שיברו חלונות ויש שחדרו פנימה והתעללו בדיירי הבית. בין הנפגעים מזוכרות המשפחות הותיקות של המבורג, הקשר, שיף, ולך, אופנהיים ועוד¹⁹¹. פורעים הופיעו גם לפני בית הקהילה והפרנסים קיימו את ישיבת החרום שלהם באחד מבתי החברים¹⁹². ההמון חדל לציית לכוחות הבטחון ואף התנגד להם והתקיפם. משמרות האזרחים לא מילאו את חובתם ויש שהם עצמם השתתפו בפרעות¹⁹³.

182 בתיק הנ"ל, 11.

183 שם, 13. נוסח הכרוז הפונה לקהל חמור יותר מאשר ההוראה שניתנה לכוחות הבטחון.

184 לשון הכרוז (הערה 181): „.....und daher alles dies auf eine vorgefasste, unüberlegte Meinung, ja selbst auf einen unbesonnenen Plan hindeutet“.

185 נוסח ההודעה לפרנסים בתיק הנ"ל, מס' 14. הוא כלול גם בפרוטוקולים, עמ' 40.

186 שם.

187 פרוטוקולים, שם.

188 התיק הנ"ל, מס' 25, פרוטוקולים עמ' 44.

189 פרוטוקולים, עמ' 41.

190 פרוטוקולים, עמ' 42, דו"ח משטרתי על המעשה St.-A., P-K 122, 6.

191 קובלנות מפורטות על הנושא St.-A. Cl. 16. על הנעשה באחד הבתים שם, מס' 8.

192 פרוטוקולים, עמ' 41.

193 התיק הנ"ל, מס' 20.

משהגיע הדין וחשבון על הנעשה באותו לילה לממונים על הבטחון עמדו על הומרת המצב, שרסן השלטון עלול להשמט מיד האחראים לו¹⁹⁴. הסנט עשה עתה תפנית חדה בשיטת טיפולו במצב. כרוז חדש למחרת היום, ה-26 לחודש אוגוסט, הודיע על הכרות מצב חרום. נאסרה התקהלות ברחוב ומשעה תשע בערב הוטל עוצר על העיר. התושבים הוזהרו שכל עבירה על ההוראות תיענש בעונש חמור וכי המסרבים לציית עלולים להפגע במקום, הצבא קיבל רשות להשתמש בנשק חם¹⁹⁵. מצד שני נזכרו הפעם היהודים במפורש, הם הוזהרו במיוחד ובאותיות גדולות על האיסור לצאת מבתיהם ועל החובה להמנע ממתן עילה להפרת הסדר ולמעשי אלימות. התעלמות הסנט בכרוז הראשון מן הצד היהודי עוררה בקורת בקרב האזרחים¹⁹⁶, והאחראים הוזדו לתקן את הדבר בצורה שלא יכלה להתפרש אלא כהטלת האחריות לפחות בחלקה על קרבנות הפרעות. לאור הסוסי הסנט ותנועותיו אין פלא כי היהודים קיפחו את תחושת בטחונם בעיר וספק אם פעלו גילויי ההתגוננות מצד הצעירים לחיזוקה. רבים מבני הקהילה עזבו את המבורג ועברו לאלטונה הסמוכה. לפי דברי כתב ה-Allgemeine Zeitung מן ה-24 באוגוסט נראו שם "ברחובות ובמקומות פומביים יותר יהודים מנוצרים"¹⁹⁶.

הצעדים הנמרצים של הסנט הועילו. העיר שקטה והמהומות לא נתחדשו עוד. לאחר פחות משבוע, ב-30 באוגוסט, יכול היה הסנט לבטל את מצב החרום בעיר¹⁹⁷. טיפול הסנט במצב נחשב כרוזי ויעיל ונציג העיר במועצת הברית הגרמנית בפרנקפורט דיווח על שבחים שקיבל מאת שליחי המדינות השונות שהשוו את התגובה הנמרצת של שלטונות המבורג עם הטיפול הכושל של הסנט בפרנקפורט¹⁹⁸. הסנט בהמבורג הראה יד חזקה גם בטיפולו בעבריינים. מפירי הסדר שנאסרו במשך המהומות או הואשמו על ידי יהודים שנפגעו על ידיהם הועמדו לדין ונענשו¹⁹⁹. ניכר מהופעת היהודים במשפטים אלה כי היה להם אמון במוסדות החקירה והשיפוט. גם בשלהי תקופת הפרעות, כשהדי המאורעות עדיין בעיר, נשענו היהודים על הגנת המשטרה והשופטים. אחד מבעלי בתי הקפה בהם החלו החיכוכים בין היהודים ושכניהם ביקש לעשות דין לעצמו. כשבוע לאחר תום הפרעות תלה מודעה באולם בית הקפה שאסרה כניסת יהודים למקום באשר היהודים לבדם היו הגורם לכל הצרות שנתעוררו. יהודי שסרבו לשרתו בבית הקפה הגיש תלונה נגד בעל

194 התיק הנ"ל, מס' 19. "Es wird wesentlich werden, in die Natur dieses Tumults ein-zugreifen, der uns leider ueber den Kopf gewachsen ist" זאת הייתה תגובתו של הסנטור

ברטלס על הדו"ח של ראש המשמר הכלול ב" St.-A. P-K 122, 6.

195 הכרוז בתיק 22, St.-A. Cl. 22, נתפרסם גם ב" A.Z. בידיעה מן ה-24 באוגוסט (עמ' 987). יחד עם הכרוז נתפרסמו התקנות החלות על שעת חרום משנת 1796.

196 הדו"ח של ראש המשמר הנוכח בהערה 194 הכיל פסקה זו: "Uebrigens kann ich nicht um-hin, anzuzeigen, dass von allen Seiten vielseitige Beschwerden ueber das haemische Betragen vieler Juden, sich hoeren lassen und besonders hoerte ich Bemerkungen darueber, dass bis jetzt noch keine Verfuegungen gegen das arrogante Betragen derselben getroffen sei" A.Z. במקום הנ"ל מספר על התמרמרות התושבים על כך שהכרוז הראשון לא נזף ביהודים.

A.Z. p. 987 *196.

197 הודעה על כך בכרוז השלישי שלהלן נעייין בתוכנו.

198 התיק הנ"ל, מס' 39.

199 St.-A. P-K 122, 1-9; 199, 1-6.

הבית וזה נקנס וגשא בהוצאות המשפט²⁰⁰. יהודי אחר קבל על ששכנו הנוצרי "בבורסה", שוק הסחורות הפתוח, ביקש לדחוק אותו ממקומו תוך פגיעה בגופו ובלווי מילות גנאי כלפי כלל היהודים. לאחר גבית עדויות מפי יהודים ולא-יהודים הוטל על הנאשם להשבע שלא עשה דבר מן הדברים שיוחסו לו. משסרב הנאשם להשבע נקנס קנס של ממון²⁰¹. שתי רוכלות שחזירו עם סחורתן ברחוב העיר הותקפו על ידי בעל חנות שצעק כי הן יורדות לפרנסתו. התוקף נדון לתשלום הנזק שנגרם לרוכלות ולקנס לקופת העיר. על הקנס ויתרו לו לבסוף בעקבות תזכיר שבו התריע הנאשם על הנזק שנגרם לבעלי החנויות על ידי הרוכלות שכולה היא שלא כחוק ושלא כדין²⁰².

מקרים אלה ממחישים את האוירה ששררה בעיר כלפי היהודים. ליהודים ולשלטונות גם יחד היה ברור שהפרעות לא היו פרי התפרצות ספונטאנית של ההמון. בין הפרעים נראו יחידים שניכרו בלבושם כנכבדים והיו שמועות כי מסיתים מחוגי האזרחים התחפשו כהמוניים לבל יכירו²⁰³. אורה אחד — לפנים סוחר יינות ועתה חסר תעסוקה קבועה — נאסר כמנהיג קבוצת פורעים כשהוא לבוש בגדי עבודה של פועל, ולא ידע להסביר לשם מה התקשט בהם²⁰⁴. מתחרי היהודים אף לא הסתירו כוונתם לנצל את שעת הכושר לקידום ענייניהם. גילדות הסוחרים יצאו מיד עם שוך המהומות בדרישה לריסון הרוכלים היהודיים ונפוצו שמועות שאם מבוקשם לא יינתן להם יופיעו בהמוניהם בפני בית המועצה — רמז לאפשרות חידוש המהומות בעיר²⁰⁵. הסנט נענה לבקשה וב-5 בספטמבר פירסם הוראה שחידשה את איסור הרוכלות בעיר²⁰⁶. מרגע שעמדו חברי הסנט על אופין הרציני של המהומות חדלו לראותן כבעיה משטרתית גרידא, והיו קרובים להגדירה כבעיה פוליטית. יחד עם גילוי יד חזקה עשה הסנט להפסת דעתם של אלה שעמדו מאחורי המהומות ועודדו אותן. ביטוי לכפילות זו, שריח מאפיאביליזם נודף ממנה, מצאנו כבר בכרוז הסנט מן ה-26 באוגוסט²⁰⁷. מגמה זו ניכרה אפילו בפעולה המשטרתית של הסנטור ברטלס. היהודי שהגיב על קריאות הבזו של ההמון ברחוב הראשי של העיר בערב ה-26 באוגוסט במחזה של לעג הוזמן על ידי הסנטור ומשהודה במעשיו — נאסר. לא שניתן היה להאשימו בעבירה על החוק — הוא לא העמד לדין ושוחרר מיד לאחר מכן — אלא כדי ליצור רושם של שיווי משקל בפעולות המשטרה כלפי שני הצדדים, הפורעים והיהודים²⁰⁸. ומגמה זו נמשכה ביתר שאת בשלהי המהומות. איסור הרוכלות כוון למטרה זו ועוד יותר כרוז חדש — הוא השלישי במספר — שנתפרסם ב-30 באוגוסט ובו הודעה על ביטול מצב החרום בעיר²⁰⁹. לניסוחו של כרוז זה קדמו דיונים במועצת הסנט על יסוד דינים וחשבונות שהיו מעין בדיקת "פוסט-מורטם" עם תום המהומות. הדו"ח שהונח לפני הסנט

200 שם, 2—1, 120.

201 שם, 10—1, 194.

202 שם, 11—1, 195.

203 פרוטוקולים, עמ' 39, St.-A. Cl. 8, 1819, Oppositionsblatt, Beilage 88, p. 725.

204 St.-A. P-K 122, 1—9, הענין נזכר במשך משפטו של האיש פעמים רבות.

205 St.-A. Cl. 33—34.

206 על הוראה זו הסתמך הנאשם בבקשתו שענינה הובא למעלה בהערה 202.

207 למעלה עמ' 95.

208 פרוטוקולים, עמ' 42.

209 St.-A. Cl. 37.

קבע כי לא היה ליהודים חלק ישיר בגרימת המהומות. היהודים הוגדרו כעדה שוחרת שלום וסדר שחלקה תורם תרומה נכבדה לטובת הכלל. אולם בשני דברים נמצאו היהודים גורמים בעקיפין לאי-נחת בעיר: בחדירת הסוחרים הזעירים והרוכלים שביניהם לתחומי מסחר שחברי הגילדות ראו עצמם בעלי פריבילגיות עליהם. ובהופעתם — שלא כמנהגם לפנים — במקומות ציבוריים, בתי קפה, גינות, בתי הארחה וכדומה בצוותא ובעירנות רועשת, עד שגראים כמשתלטים על המקומות ודוחקים את רגלי שאר המבקרים²¹⁰. הכרוז שנתפרסם לאחר הדיונים עבר גלגולים ותיקונים²¹¹. הוא כלל לבסוף אזהרה כנגד פגיעה ביהודים ולו במילות גנאי בלבד. בו בזמן נדרשו היהודים להתנהג במקומות הפומביים בצניעות ובנימוס לבל יתנו עילה להתגרריות "וימנעו מכל תביעות שאינן הולמות את יחסם למדינה". כאילו להמתיק את הגלולה הוסיף הכרוז כי אין להתכחש לעובדה שטובי העדה היהודית, כולל פרנסי הקהילה, הם שוחרי שלום שבהשפעתם המבורכת הוכיחו "את היותם ראויים לחסות העיר"²¹².

פרנסי הקהילה עמדו על מגמת הכרוז וכוונתו. הסנט ביקש להפיס את דעת החוגים שעיינו את היהודים וחששו מפני התחרותם. לאור נזיפת הסנט ביהודים נראו עתה הפרעות כמחאה מוצדקת של האוכלוסיה נגד התנהגותם. ולגבי העתיד, אם קיוו היהודים לשפר את מצבם ולחזור למעמד שכבר השיגו בעת שלטון הצרפתים, הרי נאמר להם עתה כי עצם העמדת תביעה כזו תחשב לפריצת גדר ועזות מצח. הפרנסים החליטו למחות בפני הסנט נגד תוכן הכרוז ואחדים מהם הציעו לדרוש מן הסנט לחזור בו מן ההאשמות הכלולות בו²¹³. משלא נתקבלה הצעה זו נתארגנה קבוצה גדולה מבין בעלי הבתים החשובים והם חתמו על מחאה נמרצת נגד דברי הסנט על דעת עצמם. הפרנסים חשבו תחילה להעביר את מחאת בעלי הבתים לסנט מבלי להזדהות אתה, אולם כנראה נרמזו מן החלונות הגבוהים כי מעשה כזה לא יהיה לרצון והמחאה אף לא נודעה לסנט בדרך רשמית²¹⁴. בדיעבד לפחות השתמש הסנט בפרעות "הפ"ה" כדי לעצור התקדמות היהודים לקראת אזרחות מלאה בעיר שאפילו אם לא התנגד לה התנגדות עקרונית לא ראה את השעה כשרה להגשימה.

למעשים בהמבורג היו תוצאות בעקיפין במקום אחר, בקופנהגן. כפי שראינו לעיל נמלטו מיהודי המבורג לאלטונה שהיתה תחת שלטון דניה. בקופנהגן נפוצו שמועות, כי הפליטים מבקשים להשאר בדנמרק, וכי השלטונות מעודדים אותם להתיישב בעיר הבירה²¹⁵. מהומות פרצו ב-4 וב-5 בספטמבר, שבוע לאחר סיום המהומות בהמבורג, בקופנהגן ובכמה עירות בהן היתה אוכלוסיה יהודית וקיבלו אופי אנטי-ממשלתי מובהק.

210 שם, מס' 32.

211 שם, מס' 28—30.

212 השבח לפרנסים נחוסף לאחר הערתו של אחד המשתתפים בניסוח שאין לקפת את זכותם של מנהיגי הקהילה. שם, 29.

213 פרוטוקולים, עמ' 45. תזכיר הפרנסים לסנט, שם עמ' 46—52 ובתיק שם, מס' 42.

214 פרוטוקולים, עמ' 52—56.

215 ידיעות על המהומות שחזרו ונתחדשו בסוף אוקטובר בכל העתונות (B.N.Z. Okt. 6 (p. 840).

Times, A.Z. p. 1204. מלונדון מן ה-17 בספטמבר ושם קביעת הקשר למאורעות בהמבורג.

עיי' Willi Victor, Die Emanzipation der Juden in Schleswig-Holstein, Wandsbeck

1919, pp. 11—12.

"היום יהודים, מחר המלך", סיסמה זו שלא היה לה אח ורע במהומות בגרמניה נשמעה בעיר. תגובות השלטונות היו בהתאם לכך, הוכרו מצב צבאי והעברניים נדונו לענשים המורים. יהודי דנמרק זכו באזרחות מלאה בשנת 1814 בפקודת המלך פרידריך הרביעי והמצב החוקי החדש של היהודים היווה איפוא רקע למהומות גם במדינה זו.

ז

מן הדין עתה, עם השלמת תיאור המאורעות, לשוב ולבחון את ההסברים שניתנו לפרוץ המאורעות ואת המשמעות ההיסטורית שיוחסה להם על ידי היסטוריונים. התיזה המרכזית שנאמרה בהקשר זה היתה, כאמור, שהפרעות ביהודים לא היו אלא בטוי להלך הרוח המרדני שהיה שורר אותה שנה בגרמניה. והנה תיזה זו לא על ברכי המחקר ההיסטורי נולדה. היא היתה מקובלת על רבים מבני הדור וביחוד על דעתם של האחראים לבטחון החברה והסדר הציבורי. הללו הוצרכו להסבר כדי לבסס עליו את תגובתם בשעת מעשה. את דעתם גיבשו תחת הרושם המצטבר של המאורעות שאירעו סמוך לאותו זמן²¹⁶. במרץ אותה שנה נהרג בעיר מנהיגים הסופר קוטצבואה על ידי הסטודנט קרל לודויג סנד. קוטצבואה היה שנוא על שוחרי החופש והאחדות הלאומית בגלל דעותיו השמרניות ובגין היותו, לפי השמועה, בשרות הביון הרוסי, תומך הריאקציונריים בגרמניה. ביולי היה שוב נסיון של התנקשות, הפעם בחייו של שר בממשלת מדינת נאסוי, ואף כי זו נכשלה עשתה את שלה והטילה אימה על החוששים מפני המהפכה. מעשים אלה נתפרשו כקריאה להתנגשות גלויה של המחותרת עם נציגי המשטר. תגובת הממשלות היתה בהתאם לכך. גברה הרתיעה מפני הנהגת משטר פרלמנטרי, אדרבא, נמצא צידוק להגבלת חופש הפרט והגברת הפיקוח המשטרתי על כל תחומי החיים. למיסודה של מגמה זו קרא הנסיך מטרניך, אדריכל המשטר השמרני, את נציגי הממשלות הגרמניות לכנס בעיר קרלסבד²¹⁷. כנס זה נפתח ביום ה' 6 באוגוסט ותוך כדי עבודתו הגיעו הידיעות על הנעשה בוירצבורג ובפרנקפורט. אותה שעה לא נפלו עדיין ההחלטות בדבר האמצעים שיש לנקוט לריסון התסיסה המדינית ונחלקו הדעות בין הנוטים לקולא ולחומרא. הידיעות על הפרעות ביהודים חיזקו כמובן את ידי המחמירים. אף יתכן כי מטרניך הפריז בממדי הסכנה הצפויה מן המהומות, כדי להשיג את מטרתו, כדעת היסטוריונים מסוימים עד היום²¹⁸. אולם אין זאת אומרת שלא האמין בסכנה ולא ראה קשר בין המהומות נגד היהודים לבין התסיסה הפוליטית הכללית שחתר לרסנה. סמיכות הפרשיות הטתה את הדעת למצא רקע משותף לכל גילויי המרדנות ומי שנפלה עליו אימת המהומות לא בקלות ירד להבחנות בין מקורות התסיסה השונים.

ודאי שמטרניך לא היה יחיד בגישתו שלו. כבר שמענו על תגובתו הנמרצת של מלך בוואריה. ממכתבו של שר האוצר לרכנפלד ליורש העצר הבאוארי אנו יודעים על הלך רוחו של המלך באותם הימים. המלך ראה במהומות נגד היהודים ראשיתה של מהפכה

216 על מאורעות הזמן עיין טרייטשקה, עמ' 519—528.

217 המחקר האחרון על כנס קרלסבד Eberhard Büssem, Die endgültige Stabilisierung der reaktionären Politik im Deutschen Bund durch die Karlsbader Ministerial-Konferenz 1819. Diss. München 1972 (בושם) (דפוס מכונה). מחבר הדיסרטאציה הואיל לצלם לצרכי את העמודים הנוגעים לנושא והנני מודה לו על כך.

218 עיין בושם, עמ' 14—16.

כדרך שהפרעות ביהודי אלזאס בישרו את פרוץ המהפכה הצרפתית²¹⁹. לרכנפלד, שהיה ממצדדי המגמה הליבראלית, הוסיף כי המאורעות האלה נותנים כלי נשק בידי המתנגדים להנהגת משטר פרלמנטרי במדינות הגרמניות והללו ינצלו את המאורעות לטובתם בכנס המדינאים בקרלסבד²²⁰. אף השגריר הצרפתי, שבתחילה לא ייחס למעשים בוירצבורג משמעות פוליטית, העריך לבסוף את הפרעות ביהודים כפתיחת מבחן הכוחות המהפכניים²²¹. למסקנה דומה הגיע גם מחבר הדו"ח הרשמי של מהומות וירצבורג שתלה את פרוץ הפרעות בקנוניה מכוונת של חברי ארגונים חשאיים או חשאיים למחצה²²². דעות מעין אלה הובעו גם בעתונות. סופרו של Rheinische Blätter הזהיר שלא לזלזל בחשיבות הפגיעות ביהודים. כשהן לעצמן אין אלה חשובות אך בתור "סימפטומים של מצב, כאותות העתיד שרק מעטים חווים אותו הרי הן בעלות חשיבות גדולה ביותר"²²³. מחבר אחר מהמבורג, שיתכן כי היה יהודי, כנה את המהומות נגד היהודים המצית (Zünder) שיבעיר בסופו של דבר תבערה כללית²²⁴.

לתשומת לב מיוחדת זכו הסטודנטים, נושאי התנועה הלאומית שהיה לה גם אגף מהפכני קצוני. על הסטודנטים נפל החשד כי ידם היתה גם בפתיחת המהומות נגד היהודים. כתוצאה מהחלטת כנס קרלסבד ישובה ועדת חקירה בעיר מיינץ ומתפקידה היה לגלות את מקורות התסיסה הפוליטית של השנה האחרונה. ועדה זו פעלה על פי ההנחה כי גם הפרעות נגד היהודים נבעו מפעילות הדמגוגים. משנמצא פתק בין נירות אחד הסטודנטים שקבע כי "היום הצביעו על גורל היהודים" — והכוונה היתה להצבעה על קבלת יהודים לאיגודי הסטודנטים, ה-Burschenschaften, נתפרש הדבר לחוקרים כהחלטה על פתיחת הפרעות ביהודים²²⁵. ואין זו אפיזודה קלוטה מן האויר. ועדת החקירה במיינץ פנתה במכתב מן ה-7 באפריל 1820 לסנט של המבורג ובקשה להעביר אליה את תוצאות החקירה בדבר הקשר בין פעילות הדמגוגים לבין הפרעות ביהודים — שהרי מקובל "על דעת הכל כמעט" כי קשר כזה קיים²²⁶.

תשובת הסנט מהמבורג היתה חד-משמעית בדחית כל קשר בין פעילות הדימגוגים לבין הפרעות ביהודים. הללו התעוררו משתי סיבות ניכרות לעין, "קנאת עסקים ומחיה והידיעות על מהומות במקומות אחרים. לא היה איפוא צורך בחקירה על רקע פוליטי שלא היה ולא נברא"²²⁷. המעקב אחרי השתלשלות הדברים בהמבורג על יסוד עדויות

Max von Lerchenfeld, Aus den Papieren des k.b. Staatsministers Maximilian Freiherrn von Lerchenfeld, Noerdlingen 1887, p. 285.

שם, 220

.Chroust, Abt. I: Die Berichte der französischen Gesandten, p. 116, 119 221

גינטר, עמ' 402—404.

223 מובא ב-A.Z. עמ' 935.

224 Oppositionsblatt עמ' 725. נימת הדברים בכל המאמר רומזת על יהדותו של המחבר.

225 מקור ידיעה זו בעתונות והיא מובאת על ידי Johannes Wit, genannt von Doerring, Frag-mente aus meinem Leben und meiner Zeit, Leipzig 1828, vol. III, pp. 190—191.

היו גם שמועות שסנד, רוצחו של קוטצבואה הודה בתיכנון הפרעות ופירש את המלה "Hep" כראשי תיבות Hebräer, Edelmann, Potentat, השגריר הצרפתי מצא לנכון למסור על

בדו"ח זה לממשלתו. Chroust, ibid., Abteilung I, p. 124.

226 St.-A. Cl. 43 (ראה נספח ד).

227 שם, מס' 44 (ראה נספח ה).

המשיחות לפי תומן מאשר את נכונות התשובה של הסנט ללא פקפוק. אנו רשאים על פי הנתונים שבידינו להרחיב את קביעת הסנט של המבורג על זירת המאורעות כולה. ראית התנועה האנטי־יהודית כנובעת מן התסיסה הפוליטית הכללית מתגלית כתגובת פחד שלא היתה לה על מה להשען במציאות. ואמנם אף בשעתה לא היתה ראיה זו מקובלת על הכל. כנגד דברי השגריר הצרפתי, שייחס לתנועה האנטי־יהודית אופי מהפכני, הודיעו הנציגים הדיפלומטים של אוסטריה ופרוסיה שההתקפה מכוונת נגד היהודים בלבד ולא היתה לה "מגמה מסוכנת" ²²⁸. זאת היתה גם דעת הנציג הדיפלומטי האנגלי בברלין, שטען שאם כי המהפכנים הוגים שנאה ליהודים, לא הם שגרמו למהומות בורצבורג ²²⁹. הערכת בעל המאמר מהמבורג שהמהומות נגד היהודים אינן אלא ניצוץ ראשון של תבערה כללית נדחתה על ידי מחבר מהמבורג כחסרת יסוד ²³⁰. ודומה שיש לצרף לבעלי הדיאגנוזה מסוג זה גם את קבוצת משכילי ברלין היהודיים בראשותו של אדוארד גאנו. הללו טענו, כפי שנראה להלן, שאת השנות המאורעות יש למנוע על ידי שינוי יסודי בצביון חיי היהודים. אילו תלו את המאורעות בתנאי החברה הכלליים, כי אז היה ההגיון מחייב מסקנות אחרות לגמרי. וככל שגדל מרחק הזמן בין המאורעות לבין המתבונן בהם, הרי נעשה קל יותר לחדור בעד ערפל השמועות ותגובות הרגע ולאבחן את המקורות המיוחדים, מהם נבע הביטוי האלים כלפי היהודים.

לאיבחון כזה הגיע גיאורג סרטוריוס, היסטוריון וכלכלן מטובי האינטלקטואליים של הזמן, בספרו "על הסכנות המאיימות על גרמניה והאמצעים לקדם אותן בהצלחה" שנכתב כשנה לאחר פרעות "הפ־הפ" ²³¹. כנרמז בכותרתו בחן סרטוריוס את המצב הסוציאלי והפוליטי של מדינות גרמניה ובקש להשיב על השאלה אם אמנם עומדת גרמניה בפני מהומות ומהפכות כפי שניבאו וקיוו, או יראו וחששו, רבים מימין ומשמאל זה כמה שנים. מסקנתו של המחבר היתה כי מקורות התסיסה הסוציאליים והפוליטיים בגרמניה לא היו עמוקים או נרחבים ולא סיכנו למעשה את קיום המשטר הקיים. התסיסה לא יצאה מכלל תעמולת דברים, ומעשי אלימות לא אירעו אלא במהומות נגד היהודים. אולם מהומות אלה הן פרשה בפני עצמה ואין לתלות אותן בתסיסה החברתית והמדינית הכללית. הפרעות הן תוצאת ההתנגדות לחדירת היהודים למקומות ולעמדות שהיו חסומים בפניהם לפני. לדעתו של סרטוריוס מאוחדים היו "בחשש מפני היהדות המתגברת העם והסנט בפרנק־פורט כמו בהמבורג" ²³². וכהוגה דעות שמרני הראה הבנה מלאה להלך רוחם. אפשר היה לראות מראש כי "השוואת עם זר עם התושבים הנוצרים הותיקים בארצות גרמניות ובערים חופשיות שונות עלולה היתה להביא להתפרצויות כאלה" ²³³. אולם לגבי מדינאי

Chroust, Abt. II: Die Berichte der österreichischen Gesandten, München 1930, 228 vol. I, pp. 242–244; idem, Abt. III, Die Berichte der preussischen Gesandten, München 1949, vol. I, pp. 224–225.

229 דו"ח Public Record Office, London, F.O. 245/8. X.1/8235 מן ה־17 באוגוסט 1819.

230 Oppositionsblatt 1. Oktober 1819, p. 1859

231 Georg Sartorius, Ueber die Gefahren, welche Deutschland bedrohen, und die Mittel, ihnen mit Glueck zu begegnen, Goettingen 1820 (להלן — סרטוריוס). על

סרטוריוס עיין: Allgemeine Deutsche Bibliographie, vol. 30, pp. 390–394.

232 סרטוריוס, עמ' 169.

233 שם, עמ' 179.

הבנת התופעה אין פירושו השלמה עמה, "לחפות על ההפרעה הזאת לא יכולה להיות הכוונה, לתת לה להתפשט הרי זה סכנה כי כל התקוממות מאיזה סוג שתהיה ומאיזו סיבה שתבוא תעורר דאגה בזמנים אלה, מכיון שאין לחשב לאן היא עלולה להוביל ועד היכן תגיע הלהבה"²³⁴. החותרים לערעור הסדרים הקיימים במדינה עלולים היו להאחו במהות מות נגד היהודים ולנצלן למטרותיהם. אולם לכתחילה לא הם שעוררו אותן. הן היו פרי תגובת ההמון "שיודע אך מעט מתורות האסכולות אך חש בלחץ בחריפות, ובקלות יפרוץ במרד. התקוממות זו ניתנת להסבר בקלות בלי צורך להניח סיבה עמוקה יותר להסתה"²³⁵.

כאמור בחן סרטוריוס את המהומות נגד היהודים על רקע המאורעות הפוליטיים והמצב הסוציאלי בגרמניה — כדרישתה של אליאונורה סטרלינג מן ההיסטוריון הנוזק לבעיה. אולם דווקא בחינה כוללת כזו לימדה את ההיסטוריון בן התקופה ותלמד גם אותנו לראות את בעית היהודים לא כהסתעפות או כבבואה של בעיות אחרות כי אם כשאלה פוליטית וסוציאלית הנובעת ממקורות היסטוריים משלה והקובעת לעצמה מעגל ומסלול בפני עצמה.

מן הדין לחזור ולהדגיש כאן את היסוד העיקרי שמסקנה זו נשענת עליו — ההתפלגות החברתית הברורה בין נושאי התנועה הלאומית-הסוציאלית-פוליטית הקצונית לבין פעילי הפרעות ביהודים. הראשונים התלכדו מבין האינטלקטואלים — רובם מקרב הסטודנטים ואילו האחרונים היו יוצאי הבורגנות הזעירה והבינונית. בין האידיאולוגים שפרנסו את התנועות הסוציאליות בהנמקות, בניסוחים ובסיסמאות היו שאחדו את הפעילות האינט-לקטואלית בשני המשורים, הפרו-מהפכני והאנטי-יהודי. איש כזה היה לדוגמא יעקב פרידריך פריס, הפילוסוף מהידלברג. אולם זימון של שתי המגמות באיש אחד היה מקרה גמור. נגד היהודים כתבו באותן שנים גם בעלי עמדה פוליטית שמרנית לחלוטין, ויבוא ההיסטוריון פרידריך ריהס מברלין שקדם בקיטרוגו האנטי-יהודי לפריס ויוכיח²³⁶. להשפעה אופרטיבית הגיעו אישים אלה לאמתו של דבר רק בעקיפין, כשרעיונותיהם נתגלגלו בתעמולה בלתי-אמצעית לעשיית דין ביהודים על ידי מתחריהם ובעזרת ההמון. ואמנם יש עדות על כך שספרו האנטי-יהודי של פריס נקרא בהידלברג בבתי הקפה באוני המבקרים²³⁷ ויכול היה איפוא להמנות בין הגורמים שהכשירו את הקרקע לפרעות, כפי שטענו כנגדו לאחר מעשה²³⁸. אולם סטודנטים של האוניברסיטאות לא היו בין

234 שם, עמ' 169.

235 שם, עמ' 170.

236 ראה למעלה, הערה 49. אף טרייטשקה (עמ' 529) בשעתו טען, כי אין הוכחות שהלאומיים הגלהבים היו מיוזמי הפרעות ביהודים ולדעתי יש הוכחות מספיקות שלא היו.

237 Sigmund Zimmermann, Versuch einer Wuerdigung der Angriffe des Herrn Professor Fries auf die Juden, Heidelberg 1816, p. 4; ראה סטרלינג, מהומות, עמ' 116, הערה 44.

238 כתב ה"Speyerer Zeitung" מהידלברג שגנה את הפרעות סיים את כתבתו במלים אלה: "Aber freilich wenn Professoren dem Volke Ausrottung des 'Judenthums' predigen, so hatten sie nicht darauf gerechnet, dass die Gassenbuben so unlogische Koepfe seyen, darunter 'die Juden' selbst zu verstehen, und wenn Flugschriften und Zeitungen taeglich den Judenhass anfachen, so hat ja von Aristoteles an bis Fries noch niemand einen solchen Fehlschluss begangen, dass er sich deshalb zur Judenpluenderung befugt gehalten! Sapiens sat" א.ז., עמ' 975.

הפורעים, והיו ביניהם שיצאו, כפי שראינו, להגנת היהודים. סטודנטים לא לקחו חלק ממשי במעשי האלימות נגד היהודים בשום מקום²³⁹. בהיותם בלתי קשורים לשדה ההתחרות הכלכלית חסרו מניעים ישירים לכך. הרעיונות האנטי־יהודיים פעלו אצל הסטודנטים בחזית המיוחדת להם, במאבק על קבלת היהודים כחברים בחבורות הסטודנטים. בשאלה זו נפלה ההכרעה, לאחר וכוה נוקב בין המחייבים והשוללים, לרעת היהודים²⁴⁰. האווירה האנטי־יהודית בטויים שונים לה, הכל לפי המסגרת החברתית שנספגה לתוכה.

על אף הצעדים שעשתה העדה היהודית אותה שעה להקלט לתוך המדינה ולהתקרב לחברה הלא־יהודית נצבת היתה למעשה מול החברה הכללית על כל שכבותיה. שלטונות המדינה יצאו להגנת היהודים המותקפים תוך הכרה ברורה כי הבטחון הציבורי אינו ניתן לחלוקה. בימים כתקונם לא נהנו היהודים ממידת החסינות שנהנו חוגים וגופים אחרים. בשנים שקדמו לפרעות של 1819 התעלמו השלטונות מן ההסתה הפרועה שהתנהלה נגד היהודים, ולא כך היה מנהגם כשהמדובר היה בנושאים אחרים. עיני השלטונות היו פקוחות על פרסומיהם של סופרים ודמוגוגים אף לפני ההוראות של קרלסבד ובמקום שלא היה פיקוח על הפרסומים לכתחילה, נדרשו בעלי הפרסומים לתת את הדין על דבריהם בדיעבד²⁴¹. על היהודים רשאי היה כל אדם לכתוב כאוות נפשו ולא נתבע לדין לא על השמצת הדת היהודית ולא על איומים לעשות שפטים במאמיניה. רק משניכוו נתעוררו השלטונות להקפיד גם לגבי פרסומים הנוגעים ליהודים. ספרו של הונדט פון ראדובסקי Judenspiegel ששיבח בין השאר את אורחי וירצבורג ופרנקפורט על שגרשו את היהודים והיה מלא דברי לעג והסתה נאסר על ידי שלטונות פרוסיה ובאואריה²⁴². לפני כן לא זכו היהודים אלא לכל היותר להגנה על גופם. תורתם, אמונתם ורגשותיהם היו מופקרים לרבים לפגוע בהם כרצונם.

בפרעות 1819 מדובר בתנועה הניזונה מן העמות הסוציאלית והפוליטית של היהודים עם סביבתם, והדבר ניכר באידיאולוגיה שפרנסה אותה, כפי שתיארנוה כבר למעלה. חזקת התושבים הותיקים על זכויות ומקורות מחיה בקשה לעצמה משענת במערכת רעיונות שהיתה מקובלת על דעת הבריות אותה שעה. נכון, כי במהלך הפרעות, בעת השתלהבות היצרים, נתעוררו גם קטרוגים שמקורם היה במסורת הנוצרית העממית. באחד הכפרים

239 במקור אחד בלבד, בדו"ח הציר הבאוארי בפרנקפורט (למעלה, הערה 117) מצאתי סטודנטים כלולים בין המשתתפים בפרעות. "Während dieser Zeit hat der ungestueme Volks- haufe..... grossenteils aus Strassenjungen, Studenten, Handwerksburschen und Handlungs-Commis bestehend.....". הכוונה כנראה לתלמידי גמנסיה או סטודנטים שהזדמנו לשם. ודאי שלא מיוחס להם כאן תפקיד של הנהגה.

G. Heer, Die ältesten Urkunden zur Geschichte der allgemeinen deutschen Bur- 240 schenschaft, Heidelberg 1932, pp. 68-70; Sh. Avineri, A Note on Hegel's Views .on Jewish Emancipation, Jewish Social Studies, vol. XXV (1963), pp. 145-151 Franz Schneider, Pressefreiheit und politische Öffentlichkeit, Studien zur politi- 241 schen Geschichte Deutschlands bis 1848, Neuwied am Rhein 1966, pp. 204-217 .Hartwig Hundt von Radowsky, Judenspiegel; 406 עמ' גינטר, P. 2. V 4. 242 עובון פרוינד, P. 2. V 4. 1821 Reutlingen, Reutlingen 1821 Ein Schand- und Sittengemaelde alter und neuer Zeit, Reutlingen 1821 ראשונה ב-1819) איזכור וירצבורג ופרנקפורט בעמ' 108.

בסביבתה של קלן נפוצה שמועה של עליית דם²⁴³ ובהמבורג נעשה כנראה נסיון מכוון למשוך את ההמון לפרעות בהפצת דעות דומות²⁴⁴. כרוז ההסתה שנתלה בשער הכנסיה בדנציג²⁴⁵ הזכיר את רצח האל בידי היהודים ואת קללת הנצח הרובצת עליהם. אולם כבר בשעתו ציין הפקיד הפרוסי הנאור שטיפל בפרשה, כי אף המסית הנוצרי כביכול לא היה מסוגל להסתיר את המניע העיקרי לצעקתו – קנאת הלחם ואימת ההשתלטות של היהודים על מקורות הפרנסה של מתחריהם²⁴⁶. ואמנם לא מילאו קיטרוגים מן הסוג הזה אלא תפקיד מבוטל בתנועה. נתקיימה נבואתו של גרליב מרקל, כי לא יאשימו עוד את היהודים בחילול לחם הקודש או בשימוש בדם נוצרים, "אך יימצאו מן הסתם האשמות אחרות סבירות יותר שפעולתן תהיה דוקא משום כך איזומה יותר"²⁴⁷.

אף על פי כן לא התעלמו בני הדור מן ההכרה כי הפרעות של שנות 1819 זיקה היסטורית רית להן לרדיפות היהודים בימים עברו. הכרה זו מתבטאת בעליל בפירוש שניתן לסיסמת "הפ"ה" שבפי הפורעים. מלה זו, שאינה אלא מילת זרוז לחיות בית – ואשר ייתכן כי בכפרי פרנקוניה השתמשו בה מכבר להרגוזת יהודים – לא היתה ידועה עד אז ברבים. ניכר מדברי המוסרים על המאורעות כי הרגישו צורך במתן פירוש לסיסמה, כך קישרו אותה עם חרבן הבית, עם רדיפות היהודים במלחמת שלושים השנה (שלא היו!) ובמסעי הצלב. לאחר כשבועיים נולדו ראשי התיבות Hierosolyma est perdita²⁴⁸. לא זכרונות שדבקו במילה הכשירו אותה לשמש סיסמה לפורעים כי אם להפך, השתרבבותה לתוך הפרעות משכה אחריה השלכה לאחר, לעבר ההיסטורי. הפרעות ביהודים נתקשרו בתודעת בני הדור עם המסורת על מה שנעשה ליהודים במאות הרחוקות על ידי אבות אבותיהם של הפורעים.

על אף אותות אזהרה שבישרו את הסערה גרם בואה לזעזוע. עדים דבריה של רחל ורנהגן שניבאה לפי עדות עצמה את ההסתערות על היהודים וכשנתאמתה נבואתה השרו עליה המאורעות תוגה ודכאון²⁴⁹. הזעזוע ניכר בהרהורים על תגובות מעשיות לפרעות שנראות היו כשומטות את הקרקע מתחת רגלי הנפגעים במקומותיהם. בשמיני לאוגוסט מסר כתבו של עתון ברלינאי על כוונתם של רבים מבין יהודי וירצבורג לעבור לעיר בוקנהיים בנסיכות האנוי: "אכן קיימת הצעה מצד היהודים לעזוב את באוואריה כולה"²⁵⁰. הרעיון העסיק גם את השגריר הצרפתי במינכן שבדין וחשבון המסכם שלו ב-5 בספטמבר קבע כי תנועת הפרעות הואטה אך לא הסתיימה "ואין ליהודים בטחון בשום מקום בגרמניה" והיפנה שאלה לממונים עליו "האם לא יהיה לתועלת להשתמש בהודמנות

243 עזבון פרוינד P. 2. V 4; טורי, עמ' 107, הערה 5.

244 לפי עדות המחבר היהודי ב"Oppositionsblatt". עיין למעלה הערה 224.

245 עיין למעלה הערה 157.

246 "Diese Juden . . . , die sich wie verzehrende Heu- schrecken unter uns verbreiten, und die das ganze preussische Christentum dem Umsturz drohen, das sind Kinder derer, die da schrieen: kreutzige, kreutzige"

247 מרקל, עמ' 163.

248 עיין למעלה הערה 58. את הפירוש Hierosolyma est perdita מצאתי בראשונה בכתבה

מפרנקפורט מן ה-13 באוגוסט ב"Oppositionsblatt".

249 ראה הערה 108 לעיל.

250 K.p.B.Z. 250 הכתבה השלישית מן ה-8 באוגוסט.

למשוך אותם לצרפת? בחפשמם אחר מקלט יוכלו להביא עימם קרנות עצומות²⁵¹. פסקה זו במכתבו כתב השגריר בכתב סתר, כלומר שהתייחס לרעיון כאל סוד כמוס. כלום בא אתו משהו מבעלי ההון היהודים במגע ודיבר עימו על תכנית בשם היהודים? על כל פנים הוסיף הרעיון להתגלגל או שעלה באופן עצמאי גם במקום אחר. ב־17 בספטמבר הופיע ב־*Journal de France* מאמר גינוי חריף למאורעות האנטי־יהודיים בגרמניה ועצה בצדו: יעזבו יהודי גרמניה ארץ זו המתנכרת להם וימצאו להם מולדת בצרפת הליבראלית. הרעיון הועתק ב־*Times*²⁵² הלונדוני ובאה עליו תגובה בקורתית בעתון החצי רשמי הפרוסי בברלין²⁵³. הרוטשילדים בפרנקפורט שקלו כנראה ברצינות את האפשרות לזנוח את עיר מכורתם, ולקבוע את המושב המרכזי של הבנק בפריס²⁵⁴. והם לא היו היחידים שהרהרו באפשרות כזאת. היסטוריון קהילת פרנקפורט, איזידור קרקאואר ראה עוד בתחילת המאה הזאת בארכיון הקהילה תיק של מסמכים הנוגעים ל"כוונת כמה סוחרים יהודיים לעזוב את המקום"²⁵⁵. אולם ספק אם הביאה הכוונה לידי מעשה. היחיד שהסיק מסקנה אישית מן המאורעות היה כנראה יעקב הירש שהעתיק מושבו מוירצבורג למינכן²⁵⁶. אולם לכך עשויים היו גם גורמים אחרים להניע את בנקאי החצר. האחרים נזחו מן הסתם את תכניות שינוי המקום עם הרגעת הרוחות.

ההרגעה דרשה זמן. בצפון, בדנציג, אירעה כפי שראינו, התפרצות עוד ביום הכפורים (30 בספטמבר) היינו חודשיים לאחר שהחלו המאורעות. אולם גם בקהילת היידינגספלד הסמוכה לוירצבורג חששו בני הקהילה מהתנפלות באותו יום. השלטונות הפקידו צבא על שמירת בית הכנסת וליתר בטחון התארגנו גם צעירי הקהל במשמרות, כמסופר על ידי קרפט, בליל כל נדרי וביום הכפורים²⁵⁷. באוירה דומה, עברו לדבריו, הימים הנוראים של אותה שנה על כל יהודי "מדינותינו"²⁵⁸, היינו סביבות וירצבורג, ויש להניח שכך היה הדבר גם בקהילות אחרות בגרמניה. חודש אוקטובר הביא את ההרגעה. במכתב מן ה־2 בנובמבר כתב יום טוב ליפמן צונץ על מאורעות "הפה־פ" כעל מעשים שהיו²⁵⁹. הגיעה שעת עשיית החשבון. יהודי היידינגספלד שהיו שרויים עדיין בתחום המסורת היהודית הבלתי־מעוררת אחזו מעשי אבותיהם בידיהם וקבעו זכרון ליום הצלתם במעשה מצווה. הם ייסדו חברת תהלים ויום יג באב נקבע כיום של דרשה ברבים על ידי רב

251 Chroust, Die Berichte der französischen Gesandten, p. 119.

252 המאמר בטיימס מן ה־27 בספטמבר.

253 תגובת A.Pr.St.Z. כבר בגיליון מן ה־25 בספטמבר.

254 Egon César Conte Corti, Der Aufstieg des Hauses Rothschild, Wien 1953, pp. 254–122; סטרלינג, מהומות, עמ' 137.

255 קראקואר, עמ' 495, הערה 1.

256 ראה הערה 85 לעיל.

257 במברגר, עמ' 25.

258 שם.

259 Nahum N. Glatzer, Leopold Zunz, Jude—Deutscher—Europäer, Ein jüdisches Gelehrtschicksal des 19. Jahrhunderts, in Briefen an Freunde, Tübingen 1964, p. 102. המכתב לש. מ. אהרנברג בו מודיע דרך אגב על יסודו הקרוב של ה־"Verein Unter den Juden (denen Hep Hep wenig geschadet), fuer die herrliche Schrift geschrieben, sind grosse Bewegungen" אין ספק שבשעה זו ראה צונץ את המאורעות כדבר שבעבר. ועיין להלן בהערה 262.

הקהילה²⁶⁰. מקצת משכילי הדור כנגד זה ביקשו להשכיח את המאורע מהר ככל האפשר. עורכי ה-Sulamith נמנעו בכוונה מכוונת לפרסם דבר על אודות הפרעות²⁶¹. לעומתם, השכילה קבוצת המשכילים בברלין בהנהגתו של אדוארד גאנז להפוך חווית האימה של ימי הפרעות למניע מכריע בהגשמת שאיפתה²⁶². השאיפה היתה לעצב את חיי העדה היהודית בצורה שתמנע בעתיד התנגשות מעין זו בינה לבין סביבתה. לשם כך נדרש היה, לדעת הקבוצה, להמיר מן היסוד את פני החנוך ואף את יעוד החיים המיוחדים לעדה היהודית זה דורות ולהובילם למצב שאליו הגיע העולם האירופאי בכללו. כמכשיר להשגת מטרה זו נוסד ב-7 בנובמבר 1819 "האיגוד לתרבות ולמדע של היהודים". איגוד זה נועד לרכז את כל אלה שבתוקף השכלתם ומסירותם מוכנים היו לפעול כקבוצת עילית לממוש המהפכה התרבותית והסוציאלית בעדה היהודית. בהשקפה לאחר אחר שלוש שנים קיפחו פרעות "הפ"ה" ומסע ההסתה שקדם להן את אופים המדכא. הם נתפשו לאדוארד גאנז — לאור תורתו של הגל שדבק בה ואשר שאר חברי הקבוצה לא היו זרים לה²⁶³ — כשלב הכרחי בתהליך הדיאלקטי של ההיסטוריה. תהליך זה חותר

260 במברגר, עמ' 25—26.

261 שיש קשר בין פרעות "הפ"ה" ויסודו של ה" Verein מקובל בהיסטוריוגרפיה מאז תיאורו של שטרודטמן את התהוות החברה (Sulamith, VI, 1, Heft 1 (1819), p. 34 261). וראה סטרלינג, מהומות, עמ' 138. שטרודטמן (A. Strodtmann, H. Heines Leben und Werke, Berlin 1867, pp. 237—290). והוא עד היום התיאור המקיף והיסודי ביותר). שטרודטמן הצביע, ח"א, עמ' 245, 381 הערה 200, על דבריו של אדוארד גאנז בנאומו מן ה-22 באפריל 1822: "Es war gegen das Ende des achtzehnhundertneunzehnten Jahres, als wir uns zum ersten Male versammelten. In vielen Staedten des deutschen Vaterlandes waren jene grausen Scenen vorgefallen, die manchen eine unvorhergesehene Rueckkehr des Mittelalters vermuten liessen. Wir kamen zusammen, um zu helfen, wo es not taete, um ueber die Mittel, wie dem tiefgewurzelten Schaden am besten beizukommen sei, zu beratschlagen". שלושת הנאומים של גאנז חזרו ונתפרסמו על ידי זלמן רובשוב (שז"ר) S. Rubaschoff, Erstlinge der Entjudung, Der Jüdische Wille, Zeitschrift des Kartells Jüdischer Verbindungen, Jahrgang I, pp. 30—42, 108—121, 193—203 (הפיסקא הנ"ל שם, עמ' 113). וכן בתרגום עברי בספרו: ש. ז. שזר, אורי דורות, ירושלים תשל"א, עמ' 384—356 (הפיסקא הנ"ל שם, עמ' 368). יש לדקדק לדעת בדבריו הן מבחינת סדר הזמנים הן מבחינת המניעים. יסוד החברה נתקיים ב-7 בנובמבר כשכבר הורגשה ההרגעה, כפי שברור מדבריו של צונץ (הערה 259). אולם אין ספק שקדמו ליסוד התיעצויות קודמות ואם יש צורך בראיה הרי דבריו של צונץ שם הם ראיה מספקת. אלה נתקיימו מן הסתם עוד בזמן הסכנה ועל כך מוסבים דבריו של גאנז באמרו שביקשו לעזור במקום שיש צורך. משנגרעו הרוחות עברו להסקת מסקנות מרחיקות לכת יותר ולאט לאט נתגבשה תכנית האיגוד. שהיו גישושים בכוונים שונים מעיד גאנז באותו מקום (רובשוב, שם, עמ' 113—114). מבחינת התוכן יש להדגיש את המגמה הרפורמטורית — במובן הרחב של מילה זו — שבה טיפות מדעי היהדות אינו אלא קו אחד, כמפורש במבוא לתקנות האיגוד: "Das Missverhaeltnis des ganzen innerten Zustandes der Juden zu ihrer aeusseren Stellung unter den Nationen.... fordert dringend eine gaenzliche Umarbeitung der bis jetzt eigenthuemlichen Bildung und Lebensbestimmung und ein Hinfuehren derselben auf denjenigen Standpunkt, zu welchem die uebrige europaeische Welt gelangt ist".

263 על היסודות האידאולוגיים של בני החבורה עיין Sinai (Siegfried) Ucko, Geistesgeschichte liche Grundlagen der Wissenschaft des Judentums, Zeitschrift für Geschichte

להתאחדות כל השדרות והמעמדות באירופה ועתידים אלה להתמזג במזיגה מלכדת, אמנם מבלי לקפח לגמרי את ישותם הנפרדת²⁶⁴. אף היהדות היא בחינת שדרה בפני עצמה ומיועדת להתלכד באיחוד האירופאי הכללי. לשם כך יש צורך להבליט את קויה המהותיים ובה בשעה להשמיט את הסימנים הבלתי-מהותיים המפריעים להכללתה בהתלכדות הכללית²⁶⁵. שעת ההתלכדות מתקרבת וההסתה והפרעות הן חלק מן התהליך, מעין חבלי לידה של העידן החדש. "מה שמראה עצמו איפוא לרבים, שאינם חורגים מעבר לשטחיות התופעות היום-יומיות, כעת של שגאה חוזרת חסרת שחר, כעת הופעת ברבריות מחדש, הרי זה אינו אלא גילוי של אותו מאבק שנולד מן הצורך בהתאחדות ואשר חייב להתקיים לפני שהאיחוד יוצא לפועל. ואמנם זהו הנצחון האמיתי של כורח ההתפתחות ההיסטורית-עולמית שאלה אשר עוצרים בעדה ואף חושבים כי יש לאל ידם להרוס אותה משרתים, לא פחות מן האמורים לסייעה, את המהלך הנגזר של המאורעות, כי אין לחרות לרצות אלא מה שהכרחי ומשום שההכרחי כולל בו בזמן את החרות"²⁶⁶.

משכילי ברלין שראו עצמם עומדים בראש העדה היהודית כקבוצה מנהגת הסיקו מסקנות לגבי ההתנהגות הרצויה של עדתם בעתיד. לודויג ברנה שכבר זנח את היהדות — התנצר כשנה לפני הפרעות — ועשה עצמו לוחם למען תיקונה הפוליטי והחברתי של גרמניה ביקש לגלות את מקום התורפה בחברה הגרמנית גופה. ברנה היה עד ראיה לפגיעה ביהודים בעיר מולדתו בפרנקפורט. הוא הגיב עליה באחד ממאמריו המרובים הנוגעים לעניני היהודים²⁶⁷ — לא כדובר על דעת הנפגעים אלא כעומד מן הצד הבוחן את רקע המאורעות ומפיק את לקחם. ברנה העמיק לראות את המימד ההיסטורי של שנאת ישראל ושל מר הגורל (das böse Verhängnis) היהודי, "הוא נובע כנראה מרתיעה אפילה חסרת פשר שהיהדות מעוררת אשר בדומה לרוח ערטילאית כרוחה של אם הרוגה מלוח את הנצרות מעריסתה כשהיא לועגת ומאיימת"²⁶⁸. לפנים הוסק מיחס זה צידוק דתי לרדיפת היהודים. "אולם עתה כשאף הצבוע המרושע ביותר אינו מעיז לומר שהוא רודף את היהודי בגלל אמונתו, במה מייפים עתה את הרשעות"²⁶⁹. ברנה תלה את ההתפרצות נגד היהודים בכך שהציבור האזרחי לא הביין תהליכי החיים המדיניים והחברתיים. במקום לבקש תשובה על בעיותיו בתקון החברה והמדינה מצא ציבור זה לעצמו סיפוק רגעי בפגיעה בשותפו לסבל, הוא היהודי. אין הפורעים יורדים למשמעות הדברים שאין הפגיעה ביהודים מועילה אלא לאריסטוקרטיה, המונעת את חרות האזרחים והיהודים גם יחד.

Wissenschaft des Judentums in Deutschland, vol. V (1934), pp. 1–34
Judentums im deutschen Sprachbereich, Ein Querschnitt, Tübingen 1967, pp. 315–352.

264 רובשוב, שם עמ' 110–111.

265 שם, עמ' 112–113.

266 שם, עמ' 112.

267 המאמר Für die Juden Zeitschwingen ב-17 באוגוסט ב- Zeitschwingen ונכלל בכתביו המקוב-
צים. אצטט אותו להלן על פי L. Börnes Gesammelte Schriften, Leipzig, vol. I (בלי שנת הפרסום).

268 שם, עמ' 217.

269 שם.

האריסטוקראטים הפקידו את האזרחים "לשומרי הכלא של היהודים, כי שומרי הכלא כיושבי הכלא לא יורשו לעזוב את בית הסוהר"²⁷⁰. כל ההבדל בין היהודים לבין האזרחים הוא שהיציאה בפני היהודים חסומה בשתי דלתות ובפני האזרחים בדלת אחת. "אלו ואלו הם נטולי חופש"²⁷¹.

בחלקו השני של המאמר עבר ברנה לתיאור קונקרטי של מה שעבר על יהודי גרמניה מאז החלו בנסיונות לתקון מצבם בעשור האחרון לפני המהפכה הצרפתית, כיצד זכו באזרחות מלאה בתחום ההגמוניה הצרפתית, בין השאר גם בפרנקפורט, וכיצד חזרו ונדחקו ממעמדם בהשפעת הלך הרוח הלאומני בשלהי מלחמת השחרור הגרמנית. הדיאגנוזה של ברנה אינה רחוקה מתפיסת המאורעות כהתפרצות מחאה שהחטיאה את מטרתה. רק לאט לאט התבהר, לדבריו, "שכל הדחף והמאבק של העם הגרמני חייב להיות מופנה נגד האריסטוקראטיה"²⁷² אלא שבנגוד לקביעת מקום היהודים כאסירי האסירים, היינו האזרחים, כפי שנאמר בשלב הראשון של הנתוח, מוצגים כעת בעלי ההון היהודים כעומדים בצד האריסטוקראטים כשותפים לשלטון. "כי היהודים והאצולה היינו כסף וזכות יתר, היינו אריסטוקראטיה של רכוש (dinglich) וזו האישית מהווים את שתי המשענות האחרונות של המשטר הפיאודאלי"²⁷³. היהדות והאצולה נתמכות זו בזו. היהודים שאימת ההמון עליהם מבקשים חסות אצל הגדולים ואילו הגדולים החוששים מפני תביעת השויון מבצרים את עמדתם בעזרת הכסף. המסקנה בדבר הפעולה המתבקשת היא פשוטה: "יש להפריד ביניהם כך שהיהודים לא יצטרכו עוד להגנה מצד הגדולים והללו לא יוכלו למצא מפלט בהלוואות יהודיות ויש להעמידם תחת אפוסטרופסות של נציגי העם המאשרים או מסרבים"²⁷⁴. הסעיף האחרון שבמשפט זה מכיל את עיקר תורתו המדינית של ברנה²⁷⁵. נציגות נבחרת של העם היא השליט הלגיטימי במדינה והיא ערובה לזכויות הפרט, לשויון וחירות, לרבות הזכויות, השויון והחירות של היהודי. על אף תחושתו של ברנה במציאות הכוחות האפלים שפעלו בעת ההתפרצות נגד היהודים לא סטה מן הדעה המקובלת עליו כי בעית היהודים תפתר עם פתרון בעית המשטר בחברה הגרמנית. מנגנון המחשבה שבנה לו בהתווית האידאל הפוליטי האוטופי ניטרל את ההתרשמות הבלתי-אמצעית מן המאורעות. במקום לזעזע את בנינו סיפקו לו המאורעות נימוקים חדשים לחיזוקו. היחיד מבין בני הדור שמאורעות "הפ"ה" השפיעו על מחשבתו השפעה ניכרת ומודעת היה כנראה יוסף סאלוואדור שהיה רחוק ממקום המעשים—נולד במונפליה בשנת 1796 וישב אותו זמן בפאריס—אך עמד בשלב התחלתי בהתפתחותו האינטלקטואלית. לפי עדות עצמו עצמו אותו הדי המאורעות שנדמה היה כאילו מחזירים את

270 שם, עמ' 218.

271 שם.

272 שם, עמ' 219.

273 שם.

274 שם.

275 ידוע שברנה היה בעל מחשבה מונוליתית וכל רעיונותיו סובבו סביב לאידאל הליבראלי של המשטר הפרלמנטארי הערב לחרות. יש שדרשו תכונה זו לשבח ויש שדרשו לגנאי, עיין לדוגמא W. Humm, Ludwig Börne als Journalist (Zürcher Dissertation) 1937 H. Bock, Ludwig Börne, Vom Gettojuden zum Affoltern a.A. (לגנאי!); *Nationalschriftsteller*, Berlin 1962, ביחוד עמ' 310—329.

גלגל ההיסטוריה לאחר²⁷⁶. התוצאה היתה הודעות עם היהדות עם היותו בן לאם נוצריה שהדרך להשתלבות בחברה הצרפתית היתה פתוחה לפניו. ההזדהות הסוביקטיבית הטתה את דעת הצעיר שנטה למחשבה ספקולטיבית לגלות משמעות היסטורית-פילוסופית לתופעת היהדות בעולם העיון והמעשה. דחיפה זו התמידה אצל סאלוואדור כל ימי חייו (מת 1873) והוא לא נלאה בכתיבו המרובים לבקש תשובה על שאלת משמעות הקיום היהודי בעבר ומתן משמעות לקיום זה — תוך שילובה או אולי אף מיווגה של העדה היהודית בסביבתה — אף בעתיד.

בסך הכל ניתן לומר, כי הזעזוע של הפרעות, ככל הגל האנטי-יהודי שקדם להן, הבהיל את בני הדור, התמיה אותם ואילצם למאמץ מחשבתי כדי להתמצא במציאות החדשה שנקלעו אליה. סטית-מה לכאן ולכאן נוצרה בעקבות הזעזוע, אך הוא לא הסיט את בני הדור מן המסלול — הוא מסלול ההשתלבות בסביבה — שעלו עליו.

קשה יותר להעריך את השפעת המאורעות על הצד שכנגד, החברה הסובבת, הדוברים והפועלים על דעתה בעניני היהודים. "ההתקוממות אסור שתישכח", היתה עצתו של גיאורג סרטוריוס למדינאים²⁷⁷. הוא דרש לעצור בעד הרחבת זכויות היהודים מעבר למה שמגיע לזרים בעלי חסות ותמך את יתדותיו בין השאר באימת השנות הפרעות שהעריכה כסכנה רצינית²⁷⁸. וכמותו חזרו והזכירו את הפרעות כל אלו שבקשו להאית את התקדמות היהודים במאבקם למען האמנציפאציה, והפחד מן ההתקוממות העממית נראה היה כטענה מסייעת למגמתם²⁷⁹. אם זכר המהומות של 1819 השפיע למעשה על קצב ההתקדמות בהשגת האמנציפאציה אין לדעת, היא הושגה על כל פנים כעבור שני דורות. מכל מקום משקע שברגשות, בדימויים ובמחשבות נשאר בתודעת הדורות הבאים. את מדת השפעתו של המשקע ניתן היה להראות רק תוך מעקב רצוף בתולדות האנטי-שמיות לדורותיה²⁸⁰. הממצאים שהעלינו כאן מרשים לנו לקבוע, כי בשעתן היו פרעות "הפ-הפ" התפרצות יצרים על רקע הקונפליקט המתמיד בין יהודים לסביבתם בארצות הגלות — קונפליקט שקיבל אותה שעה חריפות יתרה בגלל פריצת הדרך הראשונה של יהודים לקראת האמנציפאציה ושאית המתנגדים לה לעצור בעדה.

276 עדותו של סלוואדור על השפעת פרעות "הפ-הפ" על דרכו בספרו J. Salvador, Paris, Rome et Jérusalem, Paris 1860, vol. I, pp. 243–244. על שיטת מחשבתו של סאלוואדור נתפרסמו זה מקרוב שני מחקרים יסודיים. Paula E. Hyman, Joseph Salvador: Proto-Zionist or Apologist for Assimilation, Jewish Social Studies, vol. XXXIV (1972), pp. 1–22. מיכאל גרץ, מקומו של יוסף סאלוואדור בגיבוש תודעת הייחוד היהודי, ציון, לו (תשל"ב), עמ' 41–65. שני המחברים מסתייגים מדעתו של חנוך ריינהולד, יוסף סאלוואדור — חייו ודעותיו, ציון, ט (תש"ד), עמ' 109–141, שייחס לו מגמה לאומית-ציונית מסוימת. היימן מעמידה בצורה יותר חותכת את השאלה, שאין גרץ עונה עליה במישרין, לאן חתר סלוואדור למעשה במישור ההיסטורי הריאלי, והדבר עדיין צריך עיון.

277 סרטוריוס, עמ' 321.

278 שם, עמ' 307–321.

279 עיין לדוגמא במאמרו Reinhold Rüppel, Die Judenemanzipation in Baden, Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins, vol. 114 (1966), p. 267.

280 סופר אנטישמי נזקק לנושא בחיבור מיוחד. C. Krollmann, Warum gab es im Jahre 1819 eine "Judenhetze", Berlin 1899.

נספח א

Intelligenzblatt für den Unter — Mainkreis des Königreichs Baiern מתוך ה-

20 July 1819

Literarische Anzeige

2) (2). Die Verbesserung des bisherigen politischen Zustandes der Juden, wird nicht nur allgemein als erwünscht, sondern auch als dringend nothwendig erkannt; in der That ist auch derselbe sowohl für die Juden, als auch für die Christen gleich unwürdig, und verderblich. Längst haben indessen Freunde der Menschheit, tiefe Kenner einer religiösen und politischen Erziehung, einsichtsvolle Staatsmänner die Gründe des Verderbnisses dargestellt, und die Mittel zur Heilung vorgezeichnet. Religiöser und politischer Aberglauben, und Vorurtheile machten ihre Stimme meistens verhallen: bis Zeit, fortschreitende allgemeine Bildung, und eine sprechende vielfache Erfahrung sie wieder unterstützte; so ist endlich auch der wichtige Gegenstand über die bürgerliche Verbesserung der Juden von unserer Ständerversammlung, welcher kein grosses Menschliche- und National-Interesse fremd ist, in Erwägung gezogen worden. Es dürfte indessen als Resultat der Ueberzeugung der ausgezeichneten Mitglieder in beyden Kammern, so wie aller Vorurtheils Freyen Regierungen und Zeitgenossen zu betrachten seyn, dass die Gebrechen, welche den jüdischen Menschenstamm bisher vorzüglich drückten, nicht in seiner Religion, sondern in den Vorurtheilen gegen denselben, in der beynahe ausschliessenden Beschränkung auf einen Nahrungs-Zweig, in der Verachtung, Undultsamkeit, in der Entfernung von dem Herde zur menschlichen Bildung, in der Versagung aller jener Rechte, durch deren Genuss allein Vaterlandsliebe erzeugt wird, und in den immer wieder ergriffenen verkehrten Mitteln zur Besserung vor allem zu suchen seyen; dagegen gebieten Menschlichkeit, die Lehre des Christenthums von der Liebe des Nächsten, Einheit der Staats-Verwaltung, Gewissensfreyheit und Gerechtigkeit, die bisherigen Bande der Juden zu lösen, die Menschheit an ihnen zu ehren, ihnen durch Ertheilung der Menschen- und Bürgerrechte aufzuhelfen, für ihre Bildung zu sorgen, nicht mehr verfolgt und hintenangesetzt, werden sie auch eine Kaste im Staate zu bilden nicht ferner genöthigt seyn, oder sich nicht länger für die allgemeine Verachtung

mit Geld zu entschädigen suchen, vielmehr nach dem Muster ihrer Glaubensgenossen in gebildeten Staaten sich in die allgemeine Thätigkeit theilen. Wir sind die Anwendung solcher menschlichen und gerechten Grundsätze den Nachkommen eines alten Volkes schuldig, dessen Geschichte und heilige Bücher einen so grossen Einfluss auf die Schicksale anderer Nationen gehabt, mit dem Christenthume in so enger Verbindung stehen, einem Volke, welches die nur allein humanisierende Idee vom alleinigen Gott mitten unter den Gräueln der Vielgötterey so treu bewahrt hat.

Gegen diese bessere Ansichten ist eben in unserer Mitte der Herr Rechts-Praktikant Th. A. Scheuring in die Schriftstellerische Schranke getreten, er selbst kündigt seine Abhandlung in Nro. 70. des Intelligenzblattes S. 678 mit einer eigenen Lobrede unter folgendem Titel an:

In der Stahel'schen Buchhandlung ist zu haben:

Scheuring, Th. A., das Staatsbürgerrecht der Juden. Eine unpartheiische Würdigung in Beziehung auf die von Salomon Hirsch zu Würzburg an die Stände-Versammlung in Baiern eingereichte Vorstellung. Würzburg 1819. gr. 8. geheftet 30 kr.

Bey der schon vor gegenwärtiger Ankündigung geschehenen Lesung der Schrift, ergriff den Unterzeichneten ein Mitleid über den Schriftsteller und seine Geistes-Verwandten, Herr verzeihe ihnen, dachte ich; denn sie wissen nicht was sie thun. —

Allein die beyspiellose Art, wie Herr Scheuring seine Waare in obriger Anzeige feilbietet, veranlasst mich zur Ehre unseres Jahrhunderts, zur Rechtfertigung der Ständeversammlung, eine Sache der Menschheit und des Vaterlandes zu vertheidigen. Nächstens wird daher eine Schrift, "über das Staatsbürgerrecht der Juden" von mir erscheinen. Der Gegenstand wird auch vorzüglich vom Standpunkte der mosaischen Religion beleuchtet werden. Es ist heilige Pflicht zu verhindern, dass kein böser Geist den Samen vernichte, welchen Humanität und Sorge für das allgemeine Wohl ausgestreut hat, und jene sind zurecht zu weisen, welche unvorbereitet, und mit einer vornehmthuenden Unwissenheit sich in den Kreis der Schriftsteller mischen. Es wird nicht an auffallenden Belegen von der gänzlichen Unkenntniss des Herrn Scheuring fehlen, sowohl was die Bibel, als was ältere und neuere Geschichte, und das Staatsrecht und Weltbürgerrecht betrifft; und die Leser werden sich vielleicht mit mir überzeugen, dass das ganze Machwerk aus verstümmelten Citaten, aus veralteten Sauerteig, aus unzusammenhängenden, widersprechenden und leichtfertig hingeworfenen Bemerkungen zusammen gesetzt ist.

Würzburg den 13 July 1819.
Doctor und Professor Brendel.

נספח ב

Intelligenzblatt für den Unter — Mainkreis des Königreichs Baiern מתוך ה-

29 July 1819

Erklärung auf die Brendel'sche literarische Anzeige in Nro. 72. des Intelligenzblattes.

1) (3) Herr Brendel hat in Nro. 72. dieses Blattes eine Schrift über das Staatsbürgerrecht der Juden angekündigt. Heil! Ehre und Preis! uns, dass in unserer Mitte der Mann erstanden ist, der nach seiner eigenen Behauptung zur Ehre unseres Jahrhunderts, zur Rechtfertigung der Ständeversammlung, eine Sache der Menschheit und des Vaterlandes vertheidigt. Ein solcher Mann verdient die Achtung, Liebe, Bewunderung der Mit- und Nachwelt. Er selbst spricht von einem grossen, die Menschheit beglückenden Meisterwerke, das er liefern wird. Gelegenheit werden wir also finden, seine tiefe Bildung in den allgemeinen philosophischen und speziellen Wissenschaften zu bewundern, der glänzende Schaum, den jede Wissenschaft auswirft, und womit mancher so vornehm thut, wird ihn nicht bedecken; alle Wissenschaft, alle Staats Institutionen, wird er vorrücken, grosse Ideen, unsterbliche Systeme wird er schaffen, mit ihm wird eine neue Epoche der Menschheit und der Wissenschaft beginnen. Man erwarte also von ihm keine gewohnten Zeitungs-Aufsätze, Schriftchen vom Alltags-Inhalt, mit modernen Tagsgründen aufgestützt, die jeder schreiben kann.

Herr Brendel hat in dem Selbstgefallen seiner von ihm celebrierten Weisheit sich selbst den Rang eines klassischen Schriftstellers zugesprochen. Welche klassische Werke er seither herausgegeben, und in welchem Fache der Wissenschaft, davon ist bis auf diesen Augenblick noch nichts bekannt geworden. Nur seine Anzeige in Nro. 72. und 74. dieses Blattes nenne ich in der Art klassisch, dass sie alles enthält, was nur immer Arroganz, Schwindel und Leidenschaft erzeugen kann. Mitbürger, das Vaterland, die ganze Menschheit richten jetzt ihre Aufmerksamkeit auf das von ihm versprochene Meisterwerk. Das Vaterland, weil er in einer vaterländischen Pfründe erzogen und gebildet wurde, damit er den Dank rechtfertige, den solches von ihm in dieser Hinsicht mit Recht verlangt.

Herr Brendel wirft mir Unkenntniss der Bibel vor. Von seinen grossen biblischen Kenntnissen haben wir noch keine Sylbe vernommen; indessen hat er die Vermuthung für sich, da er zwey Jahre im hiesigen geistlichen Seminar gestanden ist. Als alter Theolog wird er uns den Talmud preisen, und auf ein Haar darthun, dass Jakobs Traumleiter nach der talmudischen Lehre 8000 Meilen breit gewesen ist. Zittert nun und bekehrt euch ihr Karaiten, die ihr diess nicht einsehen wollt.

Herr Brendel redet auch von meiner Unkenntniss aus der älteren und neueren Geschichte. Aber das "Herr verzeihe ihm" hat er mir grossmüthig nachgelassen, dass ich sein klassisches Werk über diesen Gegenstand, das freylich nirgends existiert, bey Ausarbeitung meiner Schrift nicht benützt, und keine Stellen daraus zitirt habe.

Was Herr Brendel vom Staats- und Weltbürgerrechte in seinem Meisterwerke vorbringen wird, will ich ruhig noch abwarten.

Endlich spricht Herr Brendel vom veralteten Sauerteig. Nur Neulinge in der Wissenschaft können eine solche Stimme führen. Einem Manne, wie Herrn Brendel, welcher noch eine so geringe Stimme in den Wissenschaften hat, ziemt es gar nicht, überall sogleich abzusprechen. Zudem weiss man ja, dass er denselben alten Sauerteig über die Juden abgeknätet hat. Seine Vorträge im verflossenen Winter über die Rechtsinstitute der Juden sprechen dasselbe aus, was ich in meiner Schrift öffentlich behauptet habe. Ueberhaupt möchte ihm der gute Rath erspriesslich seyn, das *Corpus juris*, die alten Institutionen, die Werke der alten grossen Juristen zu lesen, damit er den alten Sauerteig dort erst recht kennen lerne.

Würzburg am 20. July 1819.

Th. A. Scheuring

נספח ג

Frankfurter Journal ה' מתוך

7 August 1819

(Schreiben aus Würzburg, vom 5. Aug.) Gestern und vorgestern war hier ein allgemeiner Aufstand gegen die Juden. Die Schilder an ihren Häusern und Gewölben und Läden wurden ihnen heruntergerissen, die Fenster und Thüren zerschlagen und mancher derb durchgeprügelt. Bei dieser Gelegenheit blieb ein hiesiger Bürger todt. Gestern Abend um 10 Uhr wurde ein Soldat erschossen. Sämmtliche Juden haben sich entweder verborgen, oder sind entflohen.

(Zweites Schreiben aus Würzburg, vom 5. Aug.) Wir haben zwei schreckenvolle Tage erlebt: Schon lange herrschte hier eine dumpfe Unzufriedenheit über die bedeutende Vermehrung der hiesigen Juden, von welchen in der Vorzeit gar keine hier geduldet waren, die endlich, wie der Ausbruch eines Vulkans in eine volle Empörung gegen dieselben ausbrach. Grosse Volksmassen stürmten am 3. die Häuser der hiesigen Juden; rissen unter wildem Geschrei ihre Aushängeschilder herunter, zertrümmerten solche, warfen Thüren, Fenster und Läden ein, und da sich mehrere der Juden zur Wehre setzten, so wurden sie durch Prügel sehr misshandelt. Ein hiesiger christlicher Bürger und Kaufmann büsste jedoch in dem Tumulte sein Leben ein. Diese Schreckensscene erneuerte sich gestern aufs neue und was von Wohnungen, Läden und Schildern übrig blieb, wurde heute zertrümmert. Nun flüchteten die Juden in Schaaren zur Stadt hinaus, was einen erschütternden Anblick gewährte, indem man sich von dem Heulen und Wehklagen derselben, auf ihrer Flucht, kaum einen Begriff machen kann. Das ausgerückte Militair stellte endlich die Ruhe wieder her; jedoch büssten auch von diesem Einige ihr Leben ein. Noch heute sieht man keinen Juden in hiesiger Stadt. Wenn solche Vorfällenheiten das Herz jedes Menschenfreundes mit Schmerz erfüllt, so ist es auf der andern Seite leider nur zu wahr, dass die Juden in Deutschland in jeder Hinsicht besser daran sind, als die Christen: Sie arbeiten nicht, und wollen nicht arbeiten, bemächtigen sich alles Handels, und da sie sich über jede Beschimpfung und Erniedrigung hinaussetzen, so gelingt es ihnen durchaus, ihre Waaren zu Spottpreisen an Mann zu bringen, während der ehrliebende christliche Kaufmann oft nahrungslos in seinem Gewölbe sitzt. Wir hatten hier in der Vorzeit gar keine Juden. Endlich siedelten sich im vergangenen Kriege Einige an. In diesen wenigen Jahren schon ist durch List ihre Anzahl dahier bedeutend gestiegen, und es ist so weit gekommen, dass, während der Vater die Handlung in seinem Hause betreibt, dessen Frau hausieren geht, und sein Sohn an einer Strassenecke einen Waarenstand aufgeschlagen hat: folglich dreifachen Verdienst hat, was jedem Christen bei Strafe untersagt ist. Gleiche Bewandniss hat es mit den Wechslern und Staatspapieren-Händlern. Der christliche Handwerker, der kümmerlich im Schweiss seines Angesichts sein nothdürftiges Brod erwirbt, muss mit grossen Kosten seine Knaben bis zur Confirmation erziehen, dann erst muss er sie zu irgend einem Geschäfte auf 3 auch 4 — bei der Handlung auf 6 — Jahre, zur Lehre geben, und sie während dieser Zeit auf seine Kosten unterhalten. Ist diese beendet dann müssen solche die Wanderjahre und nach ihrer Zurückkunft die Muthjahre aushalten; dann erst können sie zum Meister werden — und das öfters mit schweren Kosten — gelangen. Ganz anders verhält es sich mit den Juden:

Im 15. und 14. Jahre nimmt schon der Wechsler seine Söhne mit sich auf den Handel, unterrichtet sie, und von diesem Zeitpunkt an, müssen sie auf die leichteste Art von der Welt, sich schon ernähren; so dass wenn der christliche Handwerker nach vielen Mühseligkeiten erst im 30. Jahre zur Selbstständigkeit gelangen kann, der Jude sich bis dahin öfters schon grosse Summen erworben hat. Solche Sachen müssen endlich dem christlichen Volke die Augen öffnen! Das sind Wahrheiten, die nicht zu widerlegen sind. Man spricht immer von moralischen Verbesserungen der Juden und schreibt grosse Abhandlungen darüber. Ich sage aber mit wenigen Worten: die Juden, als Juden, sind nicht zu bessern; bei ihren Religionsgrundsätzen, werden sie, trotz der Aufklärung, die sich hin und wieder unter ihnen verbreitet, dennoch bleiben, was sie bisher waren und sind. Nur Ein Mittel haben christliche Regierungen zu ergreifen, die Juden für kommende Geschlechter nützlicher zu machen; das nämlich: ihnen den Uebertritt zu den christlichen Religionen so viel wie möglich zu erleichtern, ja ihn bei Betreibung jeder Art bürgerlichen Gewerbes zur unerlässlichen Bedingung zu machen. Wahrlich nicht, um Proselyten für das Christenthum zu machen — denn wie selten wird ein übergegangener Jude ein wahrer Christ! — aber er wird von seinen bisherigen Glaubensgenossen immer mehr und mehr abgezogen und den christlichen Sitten und Gebräuchen immer näher gebracht; seine Kinder aber werden durch christliche Erziehung und christliche Schulen erst eigentlich zum christlichen Glauben übergehen und ihre Handlungen diesem gemäss ausüben. So nur wird sich nach und nach das Judenthum verlieren, und so nur kann der Jude für die Gesellschaft gebessert und veredelt werden.

Möge endlich unser guter König und seine kraftvolle Regierung dem unsittlichen Schacher- und Trödelhandel der Landjuden, der unsere Landleute an den Bettelstab bringt, Einhalt thun.

ד ס פ פ ז

AN WOHLLOEBLICHEN SENAT DER FREYEN STADT HAMBURG

Die in verschiedenen deutschen Staedten statt gehabten tumultuarischen Auftritte gegen die Juden scheinen mit den demagogischen Umtrieben, welche wir zu untersuchen haben, in Verbindung zu stehen und Ausfluesse, Wirkungen, Versuche derselben zu seyn; wenigstens wird solches fast allgemein dafuer gehalten.

Um nun zu erforschen, ob und in wie fern jener Schein, jenes Dafuerhalten gegruendet sey, oder nicht, und um ersten falls die weiter geeignete Einleitung treffen, andern falls aber das Grundlose der Vermuthung nachweisen zu koennen, ersuchen wir den wohlloeblichen Senat der freyen Stadt Hamburg, die wegen der am 20ten August v.J. zu Hamburg stattgehabten tumultuarischen Auftritte gegen die Juden verhandelten Untersuchungs-Acten uns zur Einsichtnahme baldigst mitzutheilen.

Mainz am 18ten Maerz 1820.

Der durchlauchtigsten deutschen Bundes C. U. Commission

Im Namen derselben

der k. k. oesterreichische Bevollmaechtigte

(—) A. Schwarz

נספח ה

AN DIE DURCHLAUCHTIGSTEN DEUTSCHEN BUNDES CENTRAL — UNTERSUCHUNGS COMMISSION

Euer durchlauchtigsten deutschen Bundes Central Untersuchungs-Commission verfehlt der Senat nicht auf die geehrte Mittheilung vom 18. Maerz d.J., betreffend die im v.J. hierselbst stattgehabten Auftritte wider die Juden, zu erwiedern: dass dieselben, ueberhaupt und von der Erheblichkeit, welche sie in anderen Staedten gehabt haben moegen, u. in wenig Tagen auf das gluecklichste gehoben, lediglich im Geschaefts- und Erwerbs-Neide und den, durch die oeffentlichen Blaetter mitgetheilten Nachrichten von Auftritten wider die Israeliten so unverkennbar ihren Grund hatten, dass Untersuchungen hinsichtlich eines politischen dafor liegenden Planes, gaenzlich nicht statt hatten.

Bey dem solchergestalt eintretenden Mangel an Untersuchungsacten der fraglichen Art, sieht der Senat sich ausser Stande, der Anforderung Eurer hohen Unters. Commission Folge zu leisten.

Hamburg Apr. 1820